

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ВИЩА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

О.М. Зухба, Л.І.Ляшенко

Основи економічної теорії

Навчальний посібник

Донецьк – 2013

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ВИЩА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

О.М. Зухба, Л.І.Ляшенко

Основи економічної теорії

Навчальний посібник

Розглянуто на засіданні кафедри
«Економічної теорії і державного
управління»

Протокол № 1 від 30.08.2013 р.

Затверджено на засіданні
Вченої ради ДВНЗ «ДонНТУ»
Протокол № 6 від 18.12. 2013 р.

Донецьк - 2013

УДК 330.8
ББК 65.02я7

Зухба О.М., Ляшенко Л.І. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. – Донецьк: ДонНТУ, 2013. – 276 с.

Навчальний посібник підготовлено у відповідності до програми нормативної навчальної дисципліни «Основи економічної теорії» циклу природничо-наукової та загальноекономічної підготовки бакалаврів. В посібнику наведені основні визначення та формули з усіх тем економічної теорії. Широко використовуються наочні матеріали - графіки, таблиці, приклади, що дозволяють студентам і викладачам ефективніше використовувати його у навчальному процесі.

Посібник адресований студентам галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» всіх форм навчання ДонНТУ, які вивчають дисципліну «Основи економічної теорії». Посібник може бути використаний також для навчання студентів неекономічних напрямків та галузей знань, що вивчають дисципліну «Економічна теорія». Може бути використаний як самовчитель, допоможе в підготовці до практичних занять, модульного та поточного контролю, іспиту, заліку, в підготовці до Державного екзамену з економічної теорії, при підготовці контрольних робіт студентам заочної форми навчання. Надасть допомогу в практичній роботі викладача.

Метою посібника є формування у студентів ґрунтових знань про економічну систему суспільства, закони її функціонування і розвитку для розуміння чинників зародження, утвердження і напрямів розвитку сучасних соціально-економічних систем, пізнання проблем ефективного використання суспільством обмежених виробничих ресурсів і шляхів досягнення максимальних кінцевих результатів у задоволенні людських потреб, що безупинно зростають.

Рекомендовано Вченою радою Донецького національного технічного університету як навчальний посібник для студентів, що вивчають дисципліни «Основи економічної теорії» та «Економічна теорія»
(Протокол № 6 від 8.12.2013 р.)

Укладачі:

Зухба Олена Миколаївна – к.е.н., доцент кафедри економічної теорії;
Ляшенко Любов Іванівна – ст. викладач кафедри економічної теорії.

Рецензенти:

д.е.н., проф. Я.В. Хоменко
к.е.н., доцент Г.І. Рибнікова

Відповідальний за випуск:

Зав. кафедрою економічної теорії та державного управління

В.В.Дементьев, д. е. н., проф.

ЗМІСТ

ТЕМА 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ: ПРЕДМЕТ, МЕТОД, ЗАДАЧІ ТА ФУНКЦІЇ	12
1.1 ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ. ОСНОВНІ ЇЇ ШКОЛИ ТА НАПРЯМКИ	12
1.2 ПРЕДМЕТ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ. ПРОЦЕС СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА, ЙОГО ФАКТОРИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ. ПРОБЛЕМА АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИБОРУ. КРИВА ВИРОБНИЧИХ МОЖЛИВОСТЕЙ.	15
1.3 ВИРОБНИЦТВО, РОЗПОДІЛ, ОБМІН ТА СПОЖИВАННЯ. ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ	16
1.4 ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА І ВЛАСНІСТЬ. НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ	22
1.5 ЕКОНОМІЧНІ ЗАКОНИ ТА ЕКОНОМІЧНІ КАТЕГОРІЇ	31
1.6 МЕТОДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ. ЗАДАЧІ, ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ	32
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ: ПРЕДМЕТ, МЕТОД, ЗАДАЧІ ТА ФУНКЦІЇ	34
Питання для обговорення.....	34
Питання для самостійного опрацювання.....	35
Література	35
Приклади рішення задач.....	35
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ	36
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ. ОБЕРИТЬ ВІРНУ ВІДПОВІДЬ:	36
Задачі для самостійного вирішення	38
Проблемні ситуації.....	39
Запитання до самоконтролю	40
Основні терміни і поняття	40
ТЕМА 2 ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА	41
2.1 ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРЬСЬКОГО ЖИТТЯ	41
2.2 ТОВАРНЕ ВИРОБНИЦТВО: УМОВИ ВИНИКНЕННЯ, ОСНОВНІ РИСИ, ЕВОЛЮЦІЯ. ТОВАР ТА ЙОГО ВЛАСТИВОСТІ. ТЕОРІЇ ВАРТОСТІ ТОВАРУ. ЗАКОН ВАРТОСТІ	43
2.3 ВИНИКНЕННЯ, СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ. ЗАКОНИ ГРОШОВОГО ОБІГУ.....	46
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 2 ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА	51
Питання для обговорення.....	51
Питання для самостійного опрацювання.....	51
Література	51
Приклади рішення задач.....	52
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ	56
Тестові завдання. Оберіть вірну відповідь:	56
Задачі для самостійного вирішення	57
Проблемні ситуації.....	57
Запитання до самоконтролю	58
Основні терміни та поняття.....	58
ТЕМА 3 КАПІТАЛ І НАЙМАНА ПРАЦЯ	59
1.1 ПЕРЕТВОРЕННЯ ГРОШЕЙ У КАПІТАЛ. СУТНІСТЬ КАПІТАЛУ.....	59
3.2 РОБОЧА СИЛА ЯК ТОВАР. ВАРТІСТЬ І ЦІНА РОБОЧОЇ СИЛИ. ЗАРОБІТНА ПЛАТА. ПОСТІЙНИЙ І ЗМІННИЙ КАПІТАЛ.....	61
3.3 ВИРОБНИЦТВО ДОДАТКОВОЇ ВАРТОСТІ. НОРМА І МАСА ДОДАТКОВОЇ ВАРТОСТІ	62
3.4 КРУГООБОРОТ ТА ОБОРОТ КАПІТАЛУ. ОСНОВНИЙ І ОБОРОТНИЙ КАПІТАЛ. ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА І ПРИБУТОК. МАСА І НОРМА ПРИБУТКУ. СЕРЕДНІЙ ПРИБУТОК І ЦІНА ВИРОБНИЦТВА	63
3.5 ФОРМИ КАПІТАЛУ ТА ФОРМИ ПРИБУТКУ	64
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 3 КАПІТАЛ І НАЙМАНА ПРАЦЯ.....	70
Питання для обговорення.....	70
Питання для самостійного опрацювання.....	71
Література	71
Приклади рішення задач.....	71

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ	73
Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:	73
Задачі для самостійного вирішення	74
Проблемні ситуації.....	75
Запитання до самоконтролю	75
Основні терміни та поняття.....	76
ТЕМА 4 РИНОК, ЙОГО СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ	77
4.1 ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ. СУТНІСТЬ РИНКУ, ЙОГО ФУНКЦІЇ. СТРУКТУРА РИНКУ.....	77
4.2 РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ. ПОПИТ, ПРОПОЗИЦІЯ, ЦІНА. ЕЛАСТИЧНІСТЬ ПОПИТУ І ПРОПОЗИЦІЇ.....	79
4.3 КОНКУРЕНЦІЯ, ЇЇ ФОРМИ, МЕТОДИ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ. СУТНІСТЬ МОНОПОЛІЇ. МОНОПОЛІЯ ТА КОНКУРЕНЦІЯ. АНТИМОНОПОЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ.....	83
4.4 РИНКОВА ІНФРАСТРУКТУРА, ЇЇ РОЛЬ В РЕГУЛЮВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ. ОСОБЛИВОСТІ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	87
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 4. РИНОК, ЙОГО СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ	88
Питання для обговорення.....	88
Питання для самостійного опрацювання.....	88
Література	89
Приклади рішення задач.....	89
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ 4 РИНОК, ЙОГО СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ.....	93
Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:	93
Задачі:	93
Проблемні ситуації.....	94
Запитання до самоконтролю	94
Основні терміни та поняття.....	95
ТЕМА 5 ТЕОРІЯ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА.....	96
5.1 СПОЖИВАЦЬКІ ПЕРЕВАГИ	96
5.2 КОРИСНІСТЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРОБЛЕМА ЇЇ ВИМІРУ. СУКУПНА ТА ГРАНИЧНА КОРИСНОСТІ. ФУНКЦІЯ КОРИСНОСТІ. ЗАКОН СПАДНОЇ ГРАНИЧНОЇ КОРИСНОСТІ БЛАГА.....	97
5.3 РІВНОВАГА СПОЖИВАЧА З КАРДИНАЛІСТСЬКИХ ПОЗИЦІЙ.....	99
5.4 ВИБІР СПОЖИВАЧА З ОРДИНАЛІСТСЬКИХ ПОЗИЦІЙ. КРИВІ БАЙДУЖОСТІ, ЇХ ВЛАСТИВОСТІ.....	100
5.5 БЮДЖЕТНЕ ОБМЕЖЕННЯ І МОЖЛИВОСТІ СПОЖИВАЧА. БЮДЖЕТНА ЛІНІЯ.	103
5.6 ОПТИМУМ СПОЖИВАЧА ЯК МОДЕЛЬ РАЦІОНАЛЬНОГО СПОЖИВЧОГО ВИБОРУ.	107
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 5 ТЕОРІЯ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА	111
Питання для обговорення.....	111
Питання для самостійного опрацювання.....	111
Література	112
Приклади рішення задач.....	112
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ 5 ТЕОРІЯ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА	114
Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:	114
Задачі.....	115
Проблемні ситуації.....	116
Запитання до самоконтролю	116
Основні терміни та поняття.....	117
ТЕМА 6 ТЕОРІЯ ВИРОБНИЦТВА.....	118
6.1 МІКРОЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ПІДПРИЄМСТВА. ФАКТОРИ ВИРОБНИЦТВА І ВИРОБНИЧА ФУНКЦІЯ	118
6.2 ЗАГАЛЬНИЙ, СЕРЕДНІЙ ТА ГРАНИЧНИЙ ПРОДУКТ. ЗАКОН СПАДНОЇ ГРАНИЧНОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ.....	121
6.3 ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ.....	121
6.5 ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА В КОРОТКОСТРОКОВОМУ ПЕРІОДІ.....	127
6.5 ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА В ДОВГОСТРОКОВОМУ ПЕРІОДІ	127

6.6 ДОХОДИ І ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВА	128
6.7 ПРАВИЛО МІНІМІЗАЦІЇ ВИТРАТ ТА МАКСИМІЗАЦІЇ ПРИБУТКУ	128
6.8 ПОВЕДІНКА ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ДОСКОНОЛОЇ ТА НЕДОСКОНОЛОЇ КОНКУРЕНЦІЇ	130
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 6 ТЕОРІЯ ВИРОБНИЦТВА	134
<i>Питання для обговорення.....</i>	<i>134</i>
<i>Питання для самостійного опрацювання.....</i>	<i>135</i>
<i>Література</i>	<i>135</i>
<i>Приклади рішення задач.....</i>	<i>135</i>
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ	137
<i>Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:</i>	<i>137</i>
<i>Задачі:</i>	<i>139</i>
<i>Проблемні ситуації.....</i>	<i>139</i>
<i>Запитання до самоконтролю</i>	<i>140</i>
<i>Основні терміни та поняття.....</i>	<i>140</i>
ТЕМА 7 РИНКИ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА.....	141
7.1 ПОПИТ НА ЕКОНОМІЧНІ РЕСУРСИ ТА ЇХ ПРОПОЗИЦІЯ. ПРАВИЛО ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ	141
7.2 СПЕЦИФІКА РИНКУ ПРАЦІ. ГРАНИЧНА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ І РІВЕНЬ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ. МОДЕЛІ РИНКУ ПРАЦІ.....	142
7.3 РИНОК КАПІТАЛУ. ПОНЯТТЯ ДИСКОНТОВАНОЇ ВАРТОСТІ. ОПТИМАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ІНВЕСТУВАННЯ.	143
7.4 ОСОБЛИВОСТІ РИНКУ ЗЕМЛІ. ЕЛАСТИЧНІСТЬ ПРОПОЗИЦІЇ ЗЕМЛІ. РЕНТНІ ВІДНОСИНИ ТА ЦІНА ЗЕМЛІ.	145
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 7 РИНКИ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА	146
<i>Питання для обговорення.....</i>	<i>146</i>
<i>Питання для самостійного опрацювання.....</i>	<i>146</i>
<i>Література</i>	<i>146</i>
<i>Приклади рішення задач.....</i>	<i>147</i>
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ	149
<i>Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:</i>	<i>149</i>
<i>Задачі:</i>	<i>150</i>
<i>Проблемні ситуації.....</i>	<i>151</i>
<i>Запитання до самоконтролю</i>	<i>152</i>
<i>Основні терміни та поняття.....</i>	<i>152</i>
ТЕМА 8 НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: СТРУКТУРА, РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ВИМІРЮВАННЯ. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ	153
8.1 НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА КРАЇНИ ЯК ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНИЙ КОМПЛЕКС ГАЛУЗЕЙ. СТРУКТУРА НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА, ОСНОВНІ ПРОПОРЦІЇ, ЇХ ЗМІНА ПІД ВПЛИВОМ НТП.....	153
8.2 ЦІЛІ МАКРОЕКОНОМІКИ. ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ: ВАЛОВИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ, ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ, ЧИСТИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ, НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХІД. МЕТОДИ ОБЧИСЛЮВАННЯ ВВП.....	154
8.3 ВВП І ЧИСТИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ДОБРОБУТ.	158
8.4 СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ. ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА. ЕВОЛЮЦІЯ І СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ	158
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 8 НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: СТРУКТУРА, РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ВИМІРЮВАННЯ. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ	162
<i>Питання для обговорення.....</i>	<i>162</i>
<i>Питання для самостійного опрацювання.....</i>	<i>162</i>
<i>Література</i>	<i>162</i>
<i>Приклади рішення задач.....</i>	<i>163</i>
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ	164
<i>Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:</i>	<i>164</i>
<i>Задачі для самостійного вирішення</i>	<i>165</i>
<i>Запитання до самоконтролю</i>	<i>165</i>
<i>Основні терміни та поняття.....</i>	<i>166</i>

ТЕМА 9 ЦИКЛІЧНІ КОЛИВАННЯ ЕКОНОМІКИ. МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ	167
9.1 Циклічні коливання економіки. Класифікація циклів. Середні економічні цикли. Фази циклу. Довгі хвилі в економіці та їх вплив на структуру суспільного виробництва	167
9.2 Макроекономічна рівновага, її основні характеристики. Сукупний попит та сукупна пропозиція в рівноважній економіці. Неокласична, марксистська, кейнсіанська теорії рівноважної економіки	174
9.3 Економічне зростання: сутність, типи, показники та фактори. Державне регулювання економічного зростання	176
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 9 Циклічні коливання економіки. Макроекономічна рівновага. Економічне зростання	177
Питання для обговорення.....	177
Питання для самостійного опрацювання.....	177
Література	177
Приклади рішення задач.....	178
Практичні завдання.....	178
Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:	179
Задачі:	179
Запитання до самоконтролю	179
Основні терміни та поняття.....	180
ТЕМА 10. СПОЖИВАННЯ, ЗАОЩАДЖЕННЯ ТА ІНВЕСТИЦІЇ.....	181
10.1 Дохід, споживання та заощадження, їх функціональна залежність. Закон Енгеля. Середня та гранична схильність до споживання й до заощадження.	181
10.2 Заощадження та інвестиції. Валові та чисті інвестиції. Інвестиції й економічне зростання. Теорія й модель мультиплікатора.	185
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 10 Споживання, заощадження та інвестиції.....	189
Питання для обговорення.....	189
Питання для самостійного опрацювання.....	189
Література	189
Приклади рішення задач.....	190
Практичні завдання.....	190
Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:	190
Задачі:	191
Запитання до самоконтролю	192
Основні терміни та поняття.....	193
ТЕМА 11 БЕЗРОБІТТЯ ТА ІНФЛЯЦІЯ В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ	194
11.1 Поняття зайнятості населення. Повна й ефективна зайнятість. Безробіття. Види безробіття. Рівень безробіття.....	194
11.2 Соціально-економічні наслідки безробіття. Закон Оукена. Державна політика в галузі зайнятості.	196
11.3 Сутність інфляції. Заподій інфляції. Показники інфляції. Інфляція попиту, інфляція витрат. Типи й види інфляції. Вплив інфляції на перерозподіл доходів та обсяг національного продукту.	201
11.4 Взаємозв'язок інфляції та безробіття. Модель Філіпса. Дилема стабілізаційної політики.	209
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 11 Безробіття та інфляція в системі макроекономічної рівноваги.....	212
Питання для обговорення.....	212
Питання для самостійного опрацювання.....	213
Література	213
Приклади рішення задач.....	213
Практичні завдання.....	214
Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:	214
Задачі для самостійного вирішення	215
Запитання до самоконтролю	215

Основні терміни та поняття.....	216
ТЕМА 12 ФІНАНСОВО-ГРОШОВА СИСТЕМА	217
12.1 ФІНАНСИ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ. ФІНАНСОВА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ ТА ПРИНЦИПИ ЇЇ ПОБУДОВИ.	217
12.2 ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ. ДОХОДИ Й ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ. ДЕФІЦИТ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ. СУЧАСНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ЗБАЛАНСУВАННЯ БЮДЖЕТУ.	219
12.3 ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ. УРЯДОВІ ВИТРАТИ Й ПОДАТКИ. КРИВА ЛАФЕРА.	223
12.4 ГРОШОВИЙ РИНОК. ГРОШОВІ АГРЕГАТИ РІВНОВАГА НА ГРОШОВОМУ РИНКУ. НОРМА ВІДСОТКА.	228
12.5 БАНКІВСЬКА СИСТЕМА ТА ЇЇ СТРУКТУРА. СТВОРЕННЯ БАНКАМИ ГРОШІВ. ГРОШОВИЙ МУЛЬТИПЛІКАТОР.	233
12.6 ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ.	238
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 12 ФІНАНСОВО-ГРОШОВА СИСТЕМА	241
Питання для обговорення.....	241
Питання для самостійного опрацювання.....	241
Література	241
Практичні завдання.....	241
Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:	241
Задачі.....	243
Запитання до самоконтролю	243
Основні терміни та поняття.....	244
ТЕМА 13. ДОХОДИ ТА СПОЖИВАННЯ НАСЕЛЕННЯ. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ.....	245
13.1 СУТНІСТЬ І ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ. СТРУКТУРА ДОХОДІВ. СІМЕЙНИЙ БЮДЖЕТ, СТРУКТУРА ДОХОДІВ І ВИТРАТ.	245
13.2 НЕРІВНІСТЬ В РОЗПОДІЛІ ДОХОДІВ. ПОКАЗНИКИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ. КРИВА ЛОРЕНЦА.	249
13.3 ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ. МІНІМАЛЬНИЙ СПОЖИВЧИЙ БЮДЖЕТ, БЮДЖЕТ ДОСТАТКУ. РІВЕНЬ ЖИТТЯ: БАГАТСТВО І БІДНІСТЬ. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ.	250
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 13 ДОХОДИ ТА СПОЖИВАННЯ НАСЕЛЕННЯ. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ.....	252
Питання для обговорення.....	252
Питання для самостійного опрацювання.....	253
Література	253
Приклади рішення задач.....	253
Практичні завдання.....	254
Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:	254
Задачі:	255
Запитання до самоконтролю	255
Основні терміни та поняття.....	255
ТЕМА 14 СУЧАСНЕ СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО	256
14.1 ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ФОРМУВАННЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА, ЙОГО ОСНОВНІ РИСИ.	256
14.2 ФОРМИ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН. УКРАЇНА В СИСТЕМІ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА	257
14.3 СВІТОВИЙ РИНОК І МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ. ТОРГОВА ПОЛІТИКА	259
14.4 МІЖНАРОДНИЙ РУХ КАПІТАЛУ. ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ.....	261
14.5 МІЖНАРОДНА ВАЛЮТНА СИСТЕМА	261
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 14 СУЧАСНЕ СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО	265
Питання для обговорення.....	265
Питання для самостійного опрацювання.....	265
Література	265
Приклади рішення задач.....	266
Практичні завдання.....	267
Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:	267
Задачі.....	268
Запитання до самоконтролю	268

<i>Основні терміни та поняття</i>	269
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	270
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	273
<i>Основна:</i>	273
<i>Додаткова:</i>	273

ВСТУП

Із становленням ринкових відносин в Україні зростає нагальне питання підвищення рівня у системі підготовки фахівців економічного напрямку, що відіграватимуть важливу роль у соціальне - економічних перетвореннях країни. Становлення ринкових відносин у народному господарстві України потребує підготовки спеціалістів, що володіють системою сучасних економічних знань, розуміють закономірності функціонування ринку та його інфраструктури, мають здібності до прийняття ефективних рішень в умовах обмеженості ресурсів і часу.

Економічна теорія – це інструмент осмислення економічної дійсності, наукове керівництво до її пізнання. Знання курсу дає студенту, керівнику підприємства, робітнику, споживачу уяву про те, якими будуть найкращі рішення щодо виробництва, розподілу, обміну, споживання, діяльності підприємств, вибору сфери вкладання грошей, купівлі і продажу товарів, сутності національної і світової економіки.

Навчальний посібник підготовлено у відповідності до програми нормативної навчальної дисципліни «Основи економічної теорії» циклу природничо-наукової та загальноекономічної підготовки бакалаврів. У посібнику наведені основні категорії та формули з усіх тем економічної теорії. Широко використовуються наочні матеріали - графіки, таблиці, приклади, що дозволяють студентам і викладачам ефективніше використовувати його у навчальному процесі.

Запропонований посібник являє собою систематизоване та цілісне викладення курсу «Основи економічної теорії», достатнє для вивчення основних принципів і механізмів функціонування окремих економічних суб'єктів, взаємовідносин між ними та ролі держави в проведенні економічної політики на макро- та мікрорівні. Добір матеріалу і спосіб його викладу забезпечують засвоєння того реального мінімуму знань, який визначає основи економічної культури і в той же час забезпечує цілісне, а не фрагментарне сприйняття економіки.

До кожного розділу додаються запитання для самоперевірки та практичні завдання, які можуть бути використані студентами в процесі поточної роботи. Це

дозволяє студентам не тільки краще засвоїти навчальний матеріал, але й дає можливість самостійно вивчити його, а викладачам - проводити проміжні та підсумкові перевірки знань студентів. Оскільки посібник розрахований на студентів, які самостійно готуються до занять, основні типи задач з кожної теми надаються з докладним поясненням їх вирішення. Вирішаючи задачі, розглядаючи конкретні ситуації, можна навчитись різним методам економічного аналізу, самостійно оцінювати економічну реальність і робити висновки.

При написанні посібника автори враховували особливості функціонування ринкової економіки України: діяльність підприємств, домашніх господарств та інших підприємницьких суб'єктів, а також власну поведінку населення (споживачів), їх досвід, логічне мислення та спостереження.

Даний посібник адресований студентам галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» всіх форм навчання ДонНТУ, які вивчають дисципліну «Основи економічної теорії», може бути використаний також для підготовки студентів неекономічних спеціальностей, що вивчають курс «Економічна теорія» та «Основи економічної теорії» .

ТЕМА 1 Економічна теорія: предмет, метод, задачі та функції

1.1 Історія виникнення та розвитку економічної науки. Основні її школи та напрями.

1.2 Предмет економічної теорії. Процес суспільного виробництва, його фактори та ефективність. Проблема альтернативного вибору. Крива виробничих можливостей.

1.3 Виробництво, розподіл, обмін та споживання. Економічні відносини.

1.4 Економічна система суспільства і власність. Новітні тенденції в розвитку відносин власності.

1.5 Економічні закони та економічні категорії.

1.6 Методи економічної теорії. Задачі, функції економічної теорії.

1.1 Історія виникнення та розвитку економічної науки. Основні її школи та напрями

Розвиток господарської діяльності призвів до з'явлення окремої галузі знань – економіки. Перші спроби з'ясувати закономірності економічного розвитку було здійснено ще у рабовласницькому суспільстві. Накопичення великих обсягів економічних знань призвело до їх розчленування і відокремлення. Виникнення спеціальних економічних досліджень відноситься до початку 17 ст. (зародження капіталізму та формування національних ринків). Тоді й виник термін політекономія. Він був вперше застосований французьким вченим-меркантилістів Антуаном де Монкретьєном в 1615 р.

Меркантилізм - перша школа політекономії. Назва напрямку походить від італійського слова «мерканте» (купець). В умовах швидкого збагачення торговців багатство суспільства ототожнювали з золотом. Джерелом багатства вважали

торгівлю. Меркантилісти сприяли розкладу феодалізму, первинному накопиченню капіталу.

Класична політична економія виникла у зв'язку з проникненням капіталу в сферу виробництва. Класична політична економія була пануючою школою в 2 пол.18 - поч.19 в. Перші представники цієї школи здобули назву «*фізіократи*» (природа і влада). Родоначальником напрямку став Франсуа Кене, що джерелом багатства вважав матеріальне виробництво, але лише у сільському господарстві. Головна їх заслуга - перша спроба провести аналіз суспільного відтворення.

Класична політична економія. Вільям Петі, Адам Сміт, Давид Рікардо обґрунтували, що джерелом суспільного багатства є все суспільне виробництво. Вони застосували метод абстрагування, що відкриває можливості проникнення в глибинну сутність досліджуваних явищ. Сформулювали основи трудової теорії вартості. Дослідили механізм відтворення суспільного капіталу. Здійснили спробу пояснити закони, що управляють економічними явищами. Виступали за обмеження втручання держави в економіку, за свободу торгівлі.

У середині і другій половині 19ст. в працях Сісмонді й Прудона розвивалась *дрібнобуржуазна політична економія*. Вона відображала інтереси і погляди дрібних товаровиробників, не змогла відкрити закони економічного розвитку й тому виявилась безплідною.

Марксистське вчення вийшло на арену економічної теорії з середини 19 ст. як одна з вершин теоретичної думки того часу. Таким воно в основному і залишається.

У "Капіталі" К. Маркса надано досить глибоке теоретичне відображення умов розвитку капіталізму вільної конкуренції к. 18в. н. 19в. Саме економічне вчення марксизму стало міцним фундаментом формування політичної економії як науки з чітко визначеним предметом. Марксом проведено аналіз виробничих відносин у єдності з продуктивними силами, створення їм системи економічних категорій і законів, аналіз внутрішньої суперечливості економічної системи. Марксизм вніс принцип історизму, який дозволив Марксу відкривати закони економічного розвитку. Метод дослідження суспільних явищ Маркса є в основному ефективним і зараз. Проте деякі положення або застаріли, або з самого початку були

помилковими. Процес розвитку людського суспільства є складним та має багато чинників.

Сучасна економічна теорія характеризується великою кількістю напрямків, шкіл, течій. Основні з них: 1) неокласичне; 2) кейнсіанське; 3) монетаризм; 4) інституційно-соціологічне. Вони різняться трактуванням ролі ринку і держави, їх співвідношення і взаємодії в економічному розвитку.

Неокласична економічна теорія виходить з корінного положення класичної школи про ринок і конкуренцію, як про природні умови функціонування і розвитку економіки. Ринковий механізм саморегулювання вважається єдино ефективним способом функціонування економіки. Державне втручання може привести до порушення економічної рівноваги, до зниження ефективності. Ґрунтується на теоріях граничної корисності і продуктивності.

Кейнсіанство виникло в 30-і роки, у зв'язку з необхідністю виводу буржуазної економіки з світової кризи 1929-33 рр. Кейнс випустив в 1936 р. роботу "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей". Основні положення: ринковий механізм не здатний повністю усунути кризи і безробіття, необхідно регулює державне втручання, з використанням податків, субсидій, позикового відсотка.

Монетаристичні теорії інтенсивно розвиваються. У центрі їх уваги - антикризові заходи: стимулювання економічної активності з використанням фінансово-кредитної системи, грошового обігу, інфляцій для підвищення попиту і поживлення виробництва.

Інституціонально-соціологічні теорії. Об'єктом дослідження є такі суспільні інститути як корпорації, профспілки, держави. При цьому в центрі уваги - загальнолюдські цінності. Виступають проти надмірної ідеологізації суспільного життя, проти мілітаризації економіки, за індикативне державне планування економіки, за гарантовані доходи, за розширення державних соціальних програм, за організацію державою перекваліфікацію працівників у зв'язку з технологічною безробіттям. Характерною рисою є технологічний детермінізм. Розрізняються теорії: індустриального, постіндустріального, технотронного, інформаційного суспільства.

1.2 Предмет економічної теорії. Процес суспільного виробництва, його фактори та ефективність. Проблема альтернативного вибору. Крива виробничих можливостей.

Кожна наука має свій предмет вивчення. В сучасних умовах загальним об'єктом вивчення виступає суспільне виробництво як цілісний організаційно – соціально-економічний комплекс (економіка).

Але економічна теорія вивчає не все виробництво. Технічні його аспекти вивчають інші технічні науки. Предметом же економічної теорії є лише соціально-економічна суть виробництва, тобто ті *виробничі (економічні) відносини, які виникають між людьми в процесі функціонування суспільного виробництва.*

Вивчаючи виробничі (економічні) відносини людей, вона розглядає не лише організаційно-економічні та техніко-економічні питання (надаючи їм досить важливого значення), але й вивчає соціально-економічні умови, в яких відбувається життєдіяльність людей. Тому економічна теорія дає можливість відповісти не тільки на питання: що, як і для кого потрібно виробляти, але й на питання більш суттєві: чим визначається характер виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ?

Своїм предметом економічна теорія відрізняється й від прикладних економічних наук. Останні вивчають умови, які формують кінцевий вибір оптимального варіанту використання ресурсів для найбільш вигідного виробництва товарів (послуг) у конкретних галузях (сферах).

Те ж саме можна сказати і про відмінність від мікро- і макроекономіки. *Мікроекономіка* вивчає ці процеси на рівні підприємства (фірми). *Макроекономіка* – на рівні суспільства (держави). Економічна теорія розглядає виробничі відносини як на мікро- так і на макрорівнях.

1.3 Виробництво, розподіл, обмін та споживання. Економічні відносини

Виробництво благ має в основі єдині три компоненти (фактори): робочу силу людини, предмет праці і засоби праці.

Робоча сила – це здатність людини до праці. *Предмет праці* – те, на що скерована діяльність людини, з чого вона виробляє необхідні матеріальні блага. Нарешті, *засоби праці* – це інструменти, знаряддя, з допомогою яких люди обробляють предмет праці (наприклад, сировину), виробляючи з нього необхідні засоби існування. Предмет праці в сукупності з засобами праці складають *засоби виробництва*.

Робоча сила виступає як *особистий фактор виробництва*. Це головна творча продуктивна сила суспільства. Засоби виробництва складають *речовий фактор виробництва*. В результаті взаємодії факторів виробництва створюється продукт праці, призначений задовольняти ті чи інші потреби людей. Сама ж праця, в результаті створення корисних матеріальних благ (продукту, послуг і та ін.), виступає як *продуктивна сила*.

Кількісне відношення обсягу (маси) виробленого продукту (послуг) до затрат праці, затраченої на їх виготовлення, характеризує *продуктивність праці*.

Засоби виробництва (речовий фактор) самі по собі – це купа мертвих речей. Для того, щоб почався процес виробництва, їх необхідно поєднати з робочою силою (особистий фактор).

Отже, особистий та речовий фактори виробництва повинні постійно взаємодіяти. В результаті такої взаємодії факторів виробництва виникає нова категорія – *продуктивні сили*.

Продуктивні сили суспільства – це сукупність особистих і речових факторів виробництва в їх взаємодії та взаємозв'язку.

Продуктивні сили – це одне з основних понять політичної економії. Основний зміст продуктивних сил складають відносини між людиною та природою, які характеризують виробничий, технологічний зв'язок у суспільному виробництві.

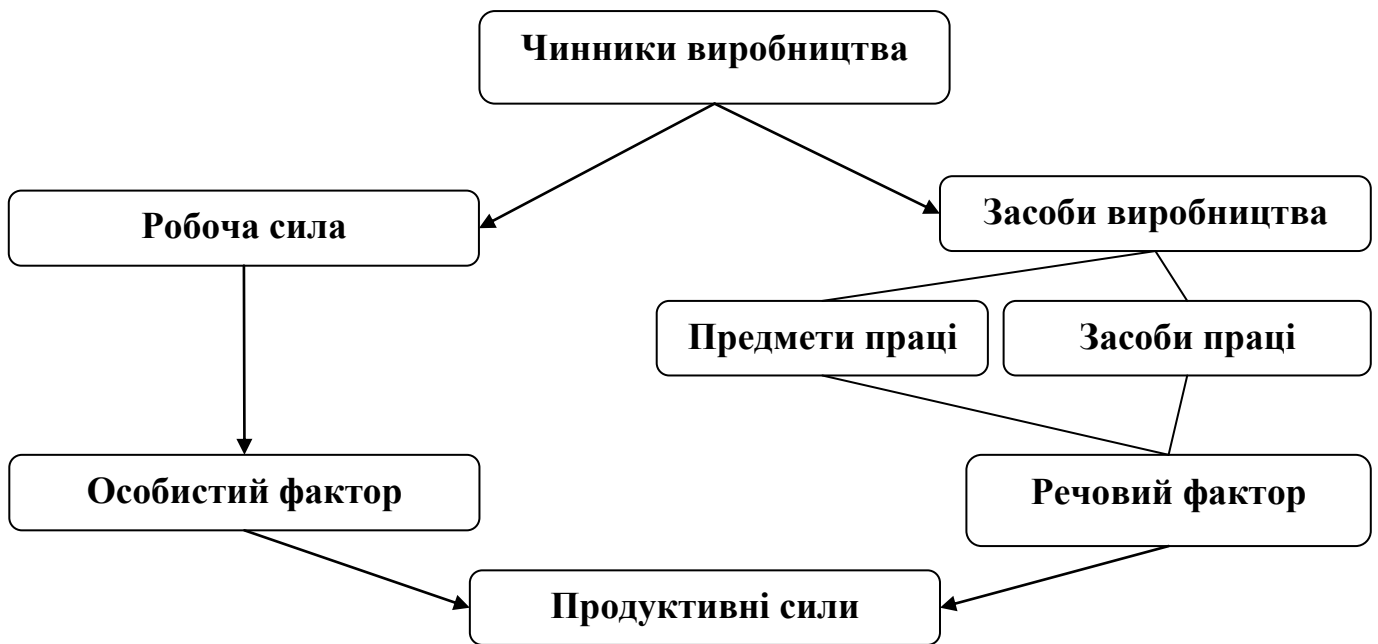

Рисунок 1.1 - Функціональна структура продуктивних сил

З іншого боку, люди ніколи не працюють відокремлено один від одного. Так чи інакше вони пов'язані в своїй виробничій діяльності.

Тому створення матеріальних благ завжди є суспільним процесом. Отже, *будь-яке виробництво має суспільний характер*. А це означає, що в процесі виробництва люди вступають у відносини не лише з природою, але й між собою. І ці відносини отримали назву *виробничі або економічні відносини*.

Під виробництвом, а точніше «суспільним виробництвом», економісти розуміють весь процес відтворення, який включає в себе чотири ланки (стадії): *безпосередньо виробництво* як процес створення матеріальних благ (послуг); *розподіл*, в результаті якого кожен учасник суспільного виробництва отримує свою частку у виробленому національному продукті (в натурі або в певній сумі грошей); *обмін*, в процесі якого отримана частка при розподілі (натуральна, грошова) обмінюється на необхідні конкретні засоби існування; *споживання* – тут вироблений продукт завершує свій рух, відбувається його кінцеве споживання, й тим самим дається поштовх до початку нового виробничого циклу.

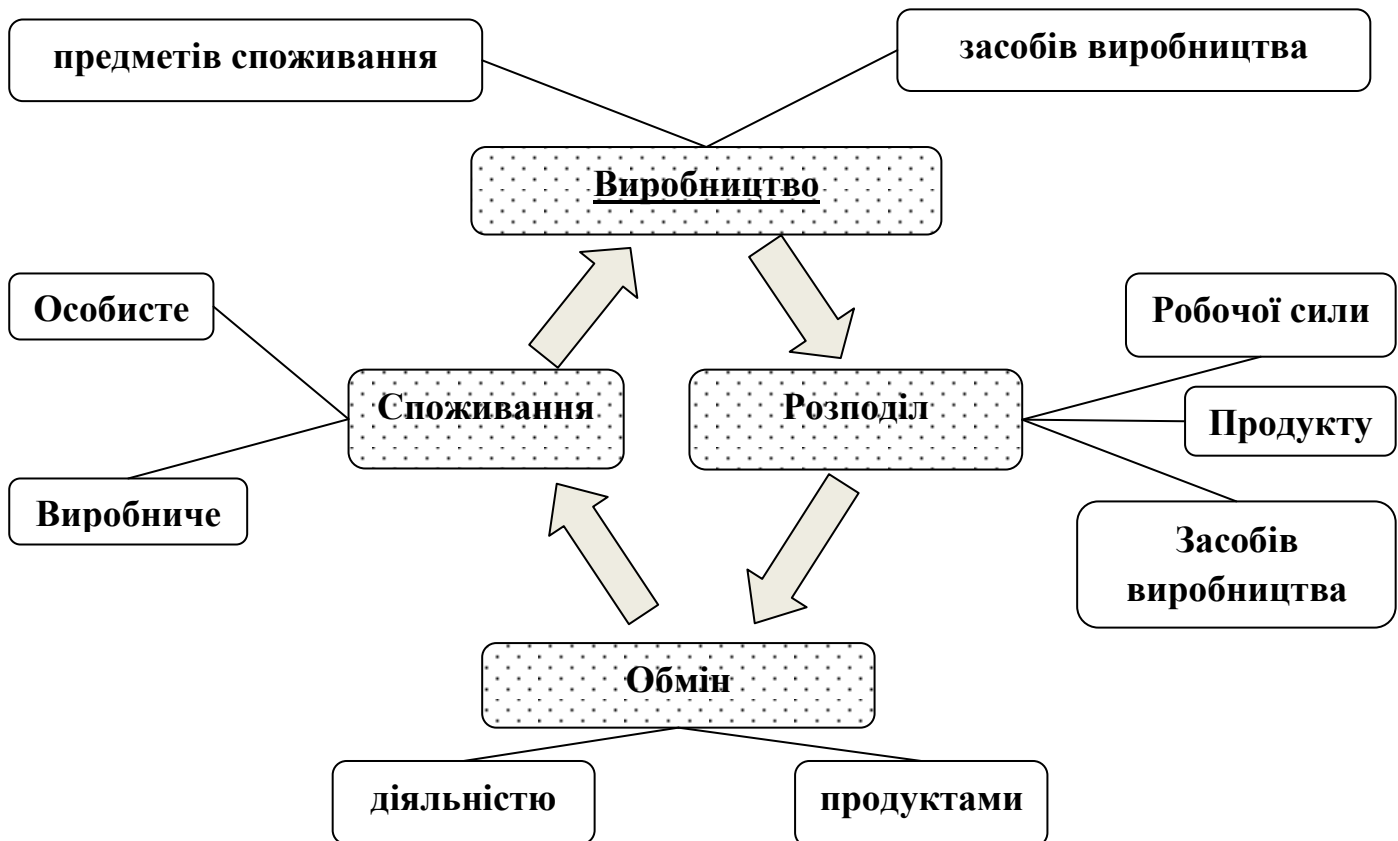

Рисунок 1.2 - Стадії суспільного виробництва

На всіх цих стадіях суспільного виробництва люди вступають між собою в певні відносини. Тому, коли ми говоримо про виробничі відносини, розуміємо під ними всю їх сукупність: відносини виробництва, розподілу, обміну й споживання.

Суть і основу названих відносин складають *відносини власності на засоби виробництва*. Тому що вони характеризують: по-перше, суспільний спосіб поєднання робітника із засобами виробництва, по-друге, відносини між людьми з приводу привласнення засобів і результатів виробництва по-третє, умови розпорядження і використання факторів і результатів виробництва, тобто ту суспільну форму, у якій відбувається виробництво. Отже, відносини власності визначають, у чиїх інтересах ведеться виробництво, тип суспільства а також його класову і соціальну структуру. Ця група виробничих відносин отримала назву *соціально-економічні відносини*.

Отже, структура виробничих відносин суспільства неоднорідна. Вона включає в себе соціально-економічні та організаційно-економічні відносини. Основою ж усіх виробничих відносин виступають відносини власності. В сукупності всі ці відносини складають *систему виробничих відносин суспільства*.

Система виробничих відносин утворює економічну структуру суспільства, його *економічний базис*. Саме вони створюють стимули (або антистимули) для розвитку (або гальмування) продуктивних сил. Виробничі відносини *визначають соціальну та політичну структуру суспільства*. Тобто, вони виступають основою, яка визначає політичні, правові, ідеологічні, національні, сімейні та інші суспільні відносини та інститути, котрі утворюють сукупності *надбудову суспільства*.

Економічна теорія вивчає виробничі відносини в їх єдності та взаємозв'язку з продуктивними силами й надбудовою. Вона з'ясовує закони, які лежать в основі функціонування виробництва, розподілу, обміну та споживання життєвих благ, тобто всього соціально-економічного розвитку суспільства.

Економічна теорія, вивчаючи суспільство, виходить з того, що в основі суспільного прогресу лежать способи виробництва умов і засобів існування людей. Такий підхід дає можливість розглядати історію людства не як просте нагромадження явищ, подій, що знаходяться у випадкових зв'язках, а як закономірний процес зміни способів виробництва життєвих благ, кожен з яких також має свої ступені зростання. В цілому ж утворюється ланцюг економічного прогресу, який лежить в основі суспільного прогресу взагалі.

У загальному плані змістом економічного прогресу є зростання *ефективності виробництва*.

Результатом або ефектом виробництва є, як було з'ясовано раніше, продукт або благо. Звідси, *ефективність виробництва – це зіставлення результату виробництва з витратами праці на його отримання*. В найбільш загальній формі ефективність виробництва можна виразити такою формулою:

$$E_B = P_B / Z_{II},$$

де E_B – ефективність виробництва; P_B – результат виробництва (продукт, благо); Z_{II} – затрати праці (факторів виробництва).

Фактично ефективність – це ступень і якість використання факторів виробництва: робочої сили, засобів і предметів праці.

Показником робочої сили є *продуктивність праці*. Вона розраховується за формулою:

$$P_p = \Pi / Z,$$

де P_p – продуктивність праці; Π – вироблений продукт (вартісна або натуральна форма); Z – затрати праці (заробітна плата або кількість працюючих).

Зворотною величиною продуктивності праці є *трудомісткість продукції*. Вона, на відміну від продуктивності праці, яка характеризує кількість продукції, виробленої одним робітником за певний час або 1 грн. затрат на заробітну плату, показує, скільки затрачено праці (заробітної плати або робочого часу) на одиницю продукції. Вимірюється трудомісткість за формулою:

$$T_p = Zn / \Pi,$$

де T_p – трудомісткість; Zn – затрати праці; Π – вироблений продукт.

Показником використання засобів праці виступає *капіталовіддача*. Цей показник свідчить, скільки вироблено продукції на одиницю основного капіталу (засобів праці). Він розраховується за формулою:

$$K_B = \Pi / K_0,$$

де K_B – капіталовіддача; Π – вартість виробленого продукту; K_0 – вартість основного капіталу (основних виробничих фондів).

Зворотна величина – *капіталомісткість*. З її допомогою вимірюється вартість основного капіталу, яка припадає на одиницю виробленої продукції. Ця величина розраховується за формулою:

$$K_M = K_0 / \Pi,$$

де K_M – капіталомісткість; K_0 – вартість основного капіталу; Π – вартість виробленого продукту.

Ступень використання предметів праці (сировини, матеріалів) вимірюється показником *матеріаловіддача*. Вона відповідно, свідчить, скільки вироблено продукції з певної кількості сировини й матеріалів. Розраховується за формулою:

$$M_B = \Pi / M,$$

де M_B – матеріаловіддача; Π – вартість виробленої продукції; M – вартість витраченої сировини, матеріалів.

Зворотна величина – *матеріалоємність*. Дає уявлення про те, скільки затрачено матеріалу на виготовлення одиниці продукції. Формула розрахунку:

$$M_M = M / \Pi,$$

де M_M - матеріалоємність; M – вартість витрачених матеріалів; Π – вартість виготовленої продукції.

Щоб жити, людина повинна постійно задовольняти свої потреби: матеріальні (їжа, одяг, житло), соціальні (право на працю, відповідну їй оплату, право на освіту, на відпочинок, охорону здоров'я, правовий захист і т.д.), духовні (доступ до цінностей культури, мистецтва тощо). Ці потреби не є раз і назавжди даними. Природа, створюючи людину, заклала в неї генетичний код, який породжує все нові й нові потреби в міру задоволення попередніх. *Закон зростаючих потреб* є одним із загальних законів суспільного розвитку.

Задоволення потреб, як зазначалося раніше, відбувається шляхом споживання матеріальних та інших благ, які необхідно виробити. Тому прагнення якнайповніше задовольнити зростаючі потреби наштовхується на необхідність розвивати виробництво, нарощувати його обсяги.

Продуктивні сили – це найбільш рухливий елемент способу виробництва. Вони знаходяться в постійному русі – розвиваються й вдосконалюються.

Виробничі відносини – відносно стабільний елемент способу виробництва.

Головним у виробничих відносинах є те, що це завжди відносини між певними соціальними суб'єктами – виробниками та споживачами матеріальних благ. А ці суб'єкти мають певні потреби й інтереси, тобто, цілу гаму спонукальних мотивів до господарської діяльності.

Саме через інтереси як спонукальні мотиви й проявляються виробничі відносини. Тому інтереси розглядаються як рушійна сила економічного прогресу.

Економічні інтереси мають досить складну структуру. Це зумовлено тим, що людина водночас виступає і як індивідуум, і як член певного колективу, і як

представник певного класу й цілого суспільства. Отже, вона є одночасним носієм найрізноманітніших інтересів.

Залежно від прийнятого критерію, можна виділити *основні й другорядні інтереси, поточні перспективні, майнові, фінансові, трудові, моральні і т.д.*

1.4 Економічна система суспільства і власність. Новітні тенденції в розвитку відносин власності

Економічна система - це форма конкретизації історично визначеної сукупності взаємно пов'язаних елементів економіки, які мають ознаки цілісності, інтегративних властивостей і відносної замкнутості.

Кожна економічна система розвивається та функціонує на основі певної сукупності елементів, які її складають та утворюють єдине ціле. На кожному історичному етапі розвитку людського суспільства вона складається з декількох основних ланок: продуктивних сил, економічних відносин та господарського механізму.

Економічні відносини являють собою відносини, які виникають між членами суспільства в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і нематеріальних благ. Вони відносяться до суттєвих елементів економічної системи, які функціонують і розвиваються у відповідності з дією економічних законів. У свою чергу, економічні відносини поділяються на техніко-економічні, організаційно-економічні та соціально-економічні.

Техніко-економічні відносини виникають між членами суспільства з приводу створення та використання ними знарядь і предметів праці в процесі виробництва, за допомогою яких здійснюється вплив на природу та виробляються матеріальні і нематеріальні блага. Вони формують матеріально-речовий зміст суспільного виробництва і втілюються в певних технологіях.

У складі економічних відносин існує і розвивається розгалужена сукупність організаційно-економічних відносин. Вони виникають між людьми з приводу організації виробництва як такого і охоплюють відносини поділу кооперації, спеціалізації,

інтеграції та комбінування виробництва, його структури. *Організаційно-економічні відносини* відіграють важливу роль у суспільному виробництві, а рівень їх розвитку значною мірою впливає на продуктивність суспільної праці.

Найважливіші специфічні характеристики економічної системи визначає розподіл засобів виробництва і предметів споживання у суспільстві, які складають соціально-економічні відносини. Це відносини власності на засоби виробництва і продукти праці, які становлять суть і основу цих відносин. Останнє визначається тим, що відносини власності характеризують суспільний спосіб з'єднання працівника із засобами виробництва, відповідні їм відносини між людьми з приводу привласнення засобів і результатів виробництва і ті, що формуються на їх основі, розпорядження і використання факторів виробництва. Відносини власності визначають особливості економічної системи на кожному історичному етапі її розвитку, її соціальну структуру, систему влади.

Необхідним елементом економічної системи є *господарський механізм*, який являє собою сукупність конкретних економічних форм, методів та важелів регулювання економічної діяльності суспільства. Ґрунтуючись на економічних відносинах і дії економічних законів, він включає в себе підсистеми управління, стимулювання, фінансування, кредитні важелі, правові норми та відповідні інститути. Кожна з цих складових забезпечує реалізацію об'єктивного змісту відповідних економічних відносин і економічних законів, метою якої є ефективний розвиток суспільного виробництва на основі динамічної рівноваги між виробництвом і споживанням, попитом і пропозицією.

Таким чином, економічна система являє собою складне утворення, всі елементи якого перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності.

Історія розвитку суспільства являє собою цілий ряд економічних систем, які змінювали одна одну. В економічній науці мають місце різні підходи щодо їх класифікації. Найбільш поширена класифікація всього розмаїття підходів на основі двох ознак: за формою власності на засоби виробництва, за способом управління господарською діяльністю. У відповідності з цими класифікаційними ознаками

виокремлюють традиційну, адміністративно-командну, ринкову та змішану економічні системи.

Традиційна економіка (самодостатня) ґрунтувалась на традиціях, звичаєвому праві, обрядах, які віками характеризували виробничу та інші види діяльності людей. Саме ці обставини визначали, що виробляти, як розподіляти та споживати. Такі економічні системи дуже неохоче сприймали технічний прогрес, нові форми економічних відносин, тобто все те, що виокремлює поступальний соціально-економічний розвиток суспільства. Хоча традиційні економічні системи притаманні далекому минулому, деякі їх риси і нині властиві слаборозвинутим країнам.

Найбільш характерними рисами традиційних економічних систем є те, що їм притаманне панування натурально-общинних форм господарювання, багатокладність економіки, виробництво, розподіл та обмін здійснюються на основі звичаїв, традицій і культових обрядів, які є первинними порівняно з новими формами економічної діяльності. Виробництво матеріальних і нематеріальних благ здійснюється за допомогою примітивної техніки з широким застосуванням ручної некваліфікованої праці з найпростішими формами її організації та при наявності слабо розвинутої інфраструктури. Наслідком такого стану основних складових традиційної економічної системи є соціально-економічний застої, бідність і зубожіння основної частини населення. Стійке зростання його чисельності порівняно з низькими темпами економічного розвитку супроводжується високим рівнем безробіття та низькою продуктивністю праці.

Адміністративно-командна система господарювання (яку називають централізованою або плановою) характеризується тим, що в ній всі ресурси є власністю держави, яка здійснює централізоване управління економікою на усіх рівнях. Особливостями цієї системи є те, що ще до початку процесу виробництва визначається перелік і обсяги вироблюваних матеріальних і нематеріальних благ та як, ким і за допомогою яких ресурсів вони будуть вироблятися. Має місце надмірна централізація ресурсів, їх розподіл не на основі попиту і пропозиції, а з єдиного центру шляхом прикріплення виробників до споживачів, залежність останніх від перших. Сфера товарно-грошових відносин обмежена, неповністю задовольняються

суспільні потреби внаслідок наявності хронічного дефіциту товарів і послуг, слабо поєднуються економічні інтереси учасників виробництва і як наслідок-їх незацікавленість в інтенсивній праці та низька її ефективність. Також має місце колективне прийняття господарських рішень за допомогою централізованого планування та централізованого ціноутворення, відсутність конкуренції, оскільки планом визначаються такі обсяги вироблюваної продукції, які необхідні для задоволення потреб на певному відрізку часу.

Головні елементи цієї системи: жорстке директивне планування, контроль держави над економікою, пріоритет адміністративних стимулів виробництва над економічними, монополізм виробників і їх панування над споживачами, переваження державного сектору в народному господарстві.

Адміністративно-командній економічній системі притаманні і ряд переваг. Вони полягають у наступному:

- можливість нагромадження значних за обсягом виробничих ресурсів, для вирішення тактичних і стратегічних завдань шляхом їх перерозподілу у ті галузі і сфери, які визначені пріоритетними;
- забезпечується повна, хоча не завжди раціональна та ефективна зайнятість населення, що дозволяє уникнути масового і хронічного безробіття, зубожіння людей;
- враховуються такі основні суспільні потреби, як освіта, охорона здоров'я тощо, які задовольняються за рахунок централізованих коштів на певному рівні усім членам суспільства.

Ринкова економіка - це економічна система, господарська діяльність якої базується на рівноправності різних форм і масштабів власності та економічної ініціативи, свободі учасників підприємницької діяльності, вільному ціноутворенні та вільній конкуренції.

Основними ознаками ринкової економіки вільної конкуренції є такі:

- приватна власність на виробничі й трудові ресурси;
- необмежена чисельність суб'єктів ринку, абсолютно вільний доступ на ринок і вихід з нього;

- вільна конкуренція;
- доступність всебічної інформації про ринок для кожного суб'єкта;
- свобода учасників господарської діяльності;
- самостійне встановлення цін на товари та послуги;
- стихійне ринкове регулювання економічних процесів;
- відсутність у кожного із суб'єктів ринкових відносин можливості

безпосередньо впливати на рішення, які приймаються іншими суб'єктами.

Змішана економічна система - це змішана система вільного підприємництва, економічний контроль у якій здійснюється як суспільством, так і приватними інститутами⁴. Вона має такі основні ознаки:

- колективна приватна та державна власність;
- взаємодія і взаємозв'язок її форм господарювання;
- державне регулювання національної економіки з метою стимулювання сукупної пропозиції та сукупного попиту;
- маркетингова система управління національним виробництвом;
- чітка соціальна спрямованість національного господарства на основі економічного зростання.

Змішаною економікою є сучасні національні господарства розвинутих країн, бо вони однорідні за своєю соціально-економічною структурою.

Важливою характеристикою економічної системи є пануюча у неї система економічних відносин, насамперед, відносин власності.

Власність – це сукупність виробничих відносин між людьми з приводу привласнення ними об'єктів власності, в першу чергу засобів виробництва, які породжують право володіння, користування й розпорядження цими об'єктами та результатами їх функціонування.

Відношення власності складають основу економічних відносин і їхніх змін неможливі без змін форм і типів власності.

Власність – це присвоєння економічних благ у соціально визначеній формі.

На відміну від юридичного поняття власності, економічний підхід характеризується не правовими формами руху існуючих об'єктів власності, а процесами їхнього виробництва, обміну і розподілу.

Економічний зміст власності. Власність – це не річ і не просто відношення людей до речей, а суспільно-економічне відношення, зв'язане з присвоєнням матеріальних благ і насамперед засобів виробництва. Монопольне володіння засобами виробництва веде до економічної влади одних і економічної залежності інших учасників відносин.

Єдина система економічних відносин власності включає наступні елементи:

- а) відносини присвоєння факторів і результатів виробництва;
- б) відносини господарського використання майна (наприклад, оренда);
- в) відносини економічної реалізації власності: власність економічно реалізується, якщо приносить дохід її власнику.

Економічною формою реалізації власності є ті доходи, що зв'язані з її використанням (зарплата, прибуток, ренти, дивіденди, відсотки). Соціально-економічний зміст власності визначається характером з'єднання робочої сили з засобами виробництва. Економічна характеристика власності припускає також розмежування об'єктів власності на засоби виробництва і предмети споживання. Володіння засобами виробництва дає можливість здійснювати процеси виробництва нових економічних благ, розподіляти й обмінювати їхній тобто здійснювати процес відтворення.

У колишньому Радянському Союзі монопольним власником засобів виробництва була держава.

Відносини власності в Україні

Щоб уникнути надмірного одержавлення економіки з усіма її негативними наслідками, Україна повинна провести роздержавлення та приватизацію власності, тобто перейти від переважно державної власності до змішаної економіки (багатоукладної), де рівноправними виступають найрізноманітніші форми власності.

Роздержавлення – ліквідація механізмів прямого державного керування економікою шляхом передачі відповідних повноважень на рівень підприємств без зміни характеру власності.

Приватизація – перетворення відносин власності шляхом чи передачі продажу на різних умовах державної чи муніципальної власності приватним чи колективним суб'єктам, що хазяюють.

Методи і способи роздержавлення:

- нові види державної власності (муніципальна, комунальна);
- оренда;
- дерегуляція державних підприємств (розукрупнення, спрощення взаємин з державою, менш твердий контроль з боку держави);
- комерціалізація державних підприємств;
- концесії;
- корпоратизація державних підприємств зі збереженням контрольного пакета акцій за державою).

Мета роздержавлення: підвищення конкурентоздатності, мобільності, гнучкості, ефективності і самостійності державних підприємств.

Методи і способи приватизації:

- 1) безкоштовна передача;
- 2) продаж (аукціон, конкурс);
- 3) акціонування без збереження контрольного пакета акцій за державою.

Мета приватизації: Розвиток конкурентного середовища, поява недержавних форм власності і суб'єктів господарювання, підвищення ефективності всієї економічної системи.

В Україні Законом «Про приватизаційні папери» встановлено, що кожен громадянин України має реальні права на одержання приватизаційних паперів, тобто на безкоштовну приватизацію частини майна державних підприємств.

Законом України «Про приватизацію майна державних підприємств» визначені основи приватизації з метою створення багатуокладної соціально орієнтованої економіки.

Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств» (малу приватизацію) визначив правовий механізм продажу одному покупцю майнових комплексів.

Мета приватизації власності в Україні:

- подолання державної монополії на засоби виробництва;
- підвищення ефективності економіки і створення стимулів до праці;
- формування класу власників і забезпечення соціальної стабільності;
- створення нових робочих місць за рахунок розвитку малих і середніх підприємств;
- децентралізація економіки і забезпечення економічного росту.

Сертифікаційна приватизація була першим етапом і протривала до 1999 р., другий етап здійснюється за гроші через аукціон.

Здійснюється також роздержавлення економіки. Основним шляхом є перетворення державних підприємств в акціонерні компанії. З приватизованих об'єктів, велику частину склали підприємства, перетворені з державної власності у власність трудових колективів.

Приватизація	
Переваги	Недоліки
Створення умов для підприємництва	Колективні підприємства поки ще «проїдають» основні засоби і не здійснюють економічний ріст
Для розвитку ринкових відносин	Дбайливий хазяїн у колективних підприємствах не з'являвся
Створення конкурентного середовища	Відбулося істотне розшарування в суспільстві
Подолання дефіциту товарів	Ефективність виробництва не підвищилася
Підвищення стимулів до праці	

Рисунок 1. 3 - Недоліки та переваги приватизації в Україні

У перехідній економіці України Законами «Про власність», «Про форми власності на землю» і законами про приватизацію визначені такі *форми власності*:

1. Індивідуальна форма власності. Її ознаки – працівник одночасно є власником і розподільником доходів. Ця форма власності представлена торговцями - «човниками», приватними фахівцями, ремісниками і селянами.

2. Приватна власність. Її характерна риса складається у використанні найманої праці і виникненні відносин економічної влади й економічної залежності. Створює найбільш діючий мотиваційний механізм, що сприяє росту ефективності виробництва

3. Кооперативна власність. Її основою є об'єднання індивідуальних власників. Кожен член кооперативу бере участь своєю працею і майном, має рівні права в керуванні і розподілі доходів.

4. Державна власність. Її відмітна риса в тім, що абсолютні права власності знаходяться не в приватних осіб і їхніх об'єднань, а в офіційних органів влади. Держава є верхівковим розпорядником засобів виробництва і призначає своїх керуючих (менеджерів). Головна її риса – неподільність і відсутність персоніфікації.

5. Муніципальна власність – різновид державної, але поширюється на визначений регіон. Створений доход розподіляється на нестатки регіону і частиною – на нестатки центрального органа влади.

6. Акціонерна власність – власність багатьох юридичних і фізичних осіб, створена на пайових початках і нерівномірному розподілі прав.

7. Змішані форми власності зв'язані з дифузією різних форм і відносин власності, у результаті чого усередині окремих форм з'єднуються риси різних форм власності (приватно-кооперативні, державно-кооперативні, державно-приватні й ін.).

Приватизація і роздержавлення ліквідували монополію державної форми власності і створили умови для створення змішаної соціально орієнтованої ринкової економіки.

1.5 Економічні закони та економічні категорії

Категорія економічної теорії – це найбільш загальне логічне поняття, що відображає суть реально існуючого економічного явища, яке проявляється в певному виробничому відношенні. Або інакше – це теоретичне відображення реально існуючих виробничих відносин людей. Наприклад: товар, гроші, вартість, капітал.

Категорія – це нижчий ступінь пізнання економічних явищ. Вищим, який дозволяє повною мірою розкрити суть явища, є економічний закон.

Економічні закони виражають внутрішні, типові, тривалі, необхідні (в т.ч. причинно-наслідкові) зв'язки й залежності, які характеризують головний магістральний напрям розвитку тієї чи іншої сфери економіки.

Економічні закони, як закони природознавства, мають *об'єктивний характер*, тобто вони виражають реальний зв'язок економічних явищ і процесів, які відбуваються незалежно від волі й свідомості людей. Економічні закони незалежні від свідомості, бажання людей, але не від їхньої діяльності.

Можна виділити три основних групи законів.

Першу групу утворюють *загальні економічні закони*. Це закони, які діють у всіх без винятку способах виробництва.

Другу групу утворюють *специфічні економічні закони*. Це закони, що діють лише в межах одного способу виробництва. Вони виражають сутність історично визначених виробничих відносин, які виникають на основі тих чи інших форм власності на засоби виробництва, характерних для якогось конкретного суспільного ладу. Так, наприклад, феодалізм має свої специфічні економічні закони, капіталізм – свої.

До третьої групи економічних законів належать закони, які не можна віднести ні до загальних, ні до специфічних. Вони виражають такі особливості виробничих відносин, які властиві декільком способам виробництва, і тому діють лише в їхніх межах. До них відносяться, наприклад, закони товарного виробництва: закон

вартості, закон попиту й пропозиції, закон грошового обігу. Ці закони отримали назву *особливих законів*.

1.6 Методи економічної теорії. Задачі, функції економічної теорії

Досліджуючи свій предмет, кожна наука використовує певні *методи*.

Узагальнюючим науковим методом, яким користуються економісти, досліджуючи закономірності функціонування соціально-економічної системи або її окремих елементів, є *діалектичний метод*. Він передбачає вивчення явищ і процесів економічного життя:

- а) в їх загальному зв'язку й взаємозалежності;
- б) в стані безперервного розвитку;
- в) коли кількісні зміни, які виникають у процесі розвитку, ведуть до змін якісних.

Конкретно діалектичний метод реалізується економічної теорії (бо тут неможливо застосувати метод лабораторного аналізу або експерименту) через *метод наукової абстракції*. Абстрагування в економічній теорії означає мисленне очищення уявлень про процеси, що вивчаються, від випадкових, минулих, одиничних явищ, фактів і характеристик і виділення в них явищ і фактів стійких, типових, основоположних. Такий підхід дозволяє встановити суть процесів і не змішувати її з формою, в якій дані процеси постають перед нами на основі їх безпосереднього сприйняття. На підставі цього з'являється можливість формулювати категорії і закони науки.

Процес пізнання в економічній теорії передбачає розгляд будь – якого явища як частку єдиної цілісної системи, яку являє собою людське суспільство. Тому важливим завданням процесу пізнання в економічній теорії є приведення оптимальних висновків до системи, виявлення координації і субординації категорій і законів, які б відображали об'єктивну структуру суспільного організму, що вивчається. Отже, метод пізнання повинен носити *системний характер*.

Абстрактний метод включає в себе й такі методи пізнання виробничих відносин, як *аналіз і синтез*. Зокрема, в процесі аналізу предмет дослідження розчленовується, мислення йде від видимого, конкретного до абстрактного. В процесі синтезу досліджується економічне явище у взаємозв'язку і взаємодії його складових частин. Мислення тут іде в зворотному порядку – від абстрактного до конкретного, від розуміння суті відносин до прояву їх у конкретній ситуації.

Наукові пізнання суспільних процесів передбачає також використання в економічній теорії *економіко-математичних і статистичних методів*, що дає можливість визначати не лише якісні, а й кількісні параметри процесів, що вивчаються. Нарешті, неодмінною умовою з'ясування суті й конкретних форм прояву процесів і явищ економічного сьогоденного буття є *поєднання логічного й історичного підходів* при вивченні предмету економічної теорії.

Завершальною ланкою методу економічної теорії виступає *суспільна практика*. Тільки в процесі практики може бути визначена істинність або хибність теоретичних абстракцій, вироблених наукових мисленням.

Зміст науки проявляється в тих *функціях*, які вона виконує. Які ж функції виконує економічна теорія?

Пізнавальна. Суть її в тому, що економічна теорія покликана вивчати та пояснювати процеси та явища економічного життя суспільства, досліджувати умови та характер функціонування суспільного виробництва та його вплив на соціальні процеси.

Теоретична. Проте економічна теорія не може обмежуватися простою констатацією і описом фактів економічного господарського життя. Вона повинна проникати в саму його суть і розкривати закони, що управляють господарськими процесами, обґрунтовувати механізм їх дії. В цьому полягає її теоретична функція.

Практична. Будь-яке значення, навіть те, що проникає в глибинні основи життя, цінне не саме по собі, а тим, що може бути керівництвом до дії, служити практичним цілям перетворення суспільства або підвищення ефективності суспільного виробництва з метою підвищення добробуту народу. Тому економічна

теорія повинна виробляти рекомендації, концепції, програми практичної реалізації суспільством (фірмами) вимог економічних законів.

Ідеологічна. Цю функцію економічна теорія виконує, насамперед формуючи в людей (суб'єктів господарської діяльності) сучасне економічне мислення, яке дає можливість правильно зрозуміти й пояснити економічні процеси, що відбуваються, здійснювати практичний аналіз наявних проблем, робити теоретично правильні висновки щодо ефективного вирішення практичних завдань.

Методологічна. Економічна теорія виступає як теоретичний фундамент комплексу економічних наук (галузевих, функціональних, стикових).

Економічна політика – це сукупність науково сформульованих ідей і положень, довгострокових і найближчих завдань, цілеспрямованих дій, з допомогою яких здійснюється керівництво економікою (підприємством). Тобто – це *розробка й проведення в життя системи господарських заходів, скерованих на розвиток і підвищення ефективності виробництва.*

Практичне заняття з теми 1. Економічна теорія: предмет, метод, задачі та функції

Питання для обговорення

1 Історія виникнення та розвитку економічної науки. Основні її школи та напрямки.

2 Предмет економічної теорії. Процес суспільного виробництва, його фактори та ефективність. Проблема альтернативного вибору. Крива виробничих можливостей.

3 Виробництво, розподіл, обмін та споживання. Економічні відносини.

Питання для самостійного опрацювання

- 1 Економічна система суспільства і власність. Новітні тенденції в розвитку відносин власності.
- 2 Економічні закони та економічні категорії.
- 3 Методи економічної теорії. Задачі, функції економічної теорії.

Література

- 1 Курс економічної теорії: учебник / Под ред. Чепурина М., Киселевой Е. – Киров: «АСА», 2004, с. 15-46.
- 2 Мочерный С. В., Симоненко В. К., Секретарюк А. А., Устиненко А. А. Экономическая теория. Учебник. – К.: “Знання”, 2003, с. 12-80.
- 3 Экономическая теория: Учеб. для студентов высш. учеб. заведений / Под ред. В. Д. Камаева. – М.: ВЛАДОС, 2004, с. 7-66.
- 4 Економічна теорія. Посібник вищої школи / Під загальною редакцією Воробйова Є. М. – Харків – Київ, 2003, с. с. 10-60.

Приклади рішення задач

Задача 1.А (на визначення виробничих можливостей)

Визначити величину виробничих можливостей виготовлення двох видів продуктів А та Б при використанні двох видів ресурсів. Загальна кількість першого ресурсу на тиждень 640 од., другого 400 од. Одиниця продукту А потребує витрат 4 од. першого ресурсу та 5 од. другого. Одиниця продукції Б відповідно 4 од. та 1 од. ресурсів.

Рішення: Нехай X та Y - кількість одиниць продуктів А і Б відповідно, яку можна виготовити за наявних ресурсів та технології. Виходячи із загальної кількості ресурсів та норм витрат кожного ресурсу для виготовлення одиниці продукції кожного виду (за умовою задачі) маємо наступну систему рівнянь:

$$4x + 4y = 640,$$

$$5x + y = 400,$$

Відповідь: кількість продукту А складає 60 од., продукту Б - 100 од.

Практичні завдання

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

1.1 Виберіть правильне визначення способу виробництва:

- а) продуктивні сили та виробничі відносини;
- б) продуктивні сили та засоби виробництва;
- в) засоби виробництва та робоча сила;
- г) продуктивні сили та надбудова.

1.2 Яке з визначень найбільш повно характеризує предмет загальної економічної теорії:

- а) це наука про загальні закони розвитку економіки в умовах обмеженості ресурсів;
- б) наука про мотиви поведінки людей;
- в) наука про виробництво та розподіл благ, що виробляються;
- г) наука про динаміку потреб людини.

1.3 Назвіть три основних чинника виробництва

- а) земля, праця, капітал
- б) люди, гроші, обладнання
- в) праця, виробничі ресурси, готові вироби
- г) капітал, матеріальні ресурси, підприємницькі здібності

1.4 Продуктивні сили можна визначити як:

- а) потужність обладнання, яке використано у виробництві;
- б) здібності людей до праці;
- в) сукупність знарядь та предметів праці;
- г) сукупність речовинного та особистого чинників виробництва.

1.5 В Україні юридично визначені такі види державної власності:

- а) державна (загальнодержавна);
- б) комунальна;
- в) місцева
- г) правильно а, б, в
- д) правильно а, б
- е) правильна відповідь не названа

1.6 Економічна категорія - це

- а) поняття, що відбиває сутнісний бік економічного явища
- б) поняття, занесене до економічної енциклопедії
- в) слово іноземного походження, що характеризує той або інший стан економіки
- г) слово, що використовується в економічній науці

1.7 Крива виробничих можливостей характеризує:

- а) кількісне співвідношення двох продуктів, що виробляються;
- б) кращу комбінацію двох продуктів;
- в) альтернативну комбінацію двох продуктів при наданій кількості ресурсів.

1.8 У економіці, що функціонує в умовах повної зайнятості та повного використання інших ресурсів при незмінній технологічній основі:

- а) для збільшення засобів виробництва необхідно розширити виробництво предметів споживання;
- б) для скорочення виробництва засобів виробництва необхідно зменшити виробництво предметів споживання;
- в) збільшення виробництва засобів виробництва неможливо;
- г) для збільшення виробництва засобів виробництва потрібно скоротити виробництво засобів споживання.

1.9 Економічні закони - це:

а) наукові абстракції, що характеризують реально існуючі економічні процеси та явища;

б) постійно повторювані, стійкі зв'язки і взаємозалежності між економічними процесами і явищами;

в) спрощені уявлення про реально існуючий економічний процес або явище;

г) а, б, в - неправильно.

1.10 Процес зосередження тільки на найбільш суттєвих чинниках для пояснення явища - це:

а) абстракція;

б) раціональний вибір;

в) економічний експеримент;

г) гіпотеза.

Задачі для самостійного вирішення

Задача 1.1 Самостійно введіть у таблицю дані про виробничі можливості випуску двох продуктів. Пом'ятайте про напрямки динаміки за різними альтернативами.

Продукт	Виробничі альтернативи				
	А	В	С	Д	Е
Автомобілі (млн. шт.)					
Хліб (млн. т)					

а) зобразити криву виробничих можливостей. Що показують точки на кривій виробничих можливостей? Як відображається на кривій закон зростаючих альтернативних витрат?

б) позначити точку М у середині кривої. Що вона показує? Позначте точку Н ззовні кривої. Що показує ця точка? Що повинно статися, перш, ніж економіка зможе досягнути рівня виробництва, який показує точка Н?

в) на яких конкретних припущеннях базується крива виробничих можливостей?

г) припустимо, що технологія виробництва автомобілів вдосконалена, а технологія виробництва хліба залишилась незмінною. Накресліть нову криву виробничих можливостей. Накресліть криву виробничих можливостей, що відображає вдосконалення технології виробництва обох продуктів.

Задача 1.2 На острові з тропічним кліматом живуть п'ять осіб. Вони займаються збиранням кокосів і ловлею риби. Кожен з них збирає або 20 кокосів, або ловить 5 кг риби. Накресліть криву виробничих можливостей економіки цього острова.

Задача 1.3 Накреслити криву виробничих можливостей суспільства за наступних умов:

Вид продукту	Виробничі альтернативи				
	А	Б	С	Д	Е
Зерно (млн.т.)	0	4	7	9	10
Трактори (тис.шт.)	80	60	40	20	0

Чи можливо виробництво **Ошибка! Закладка не определена.** 8 млн.т. зерна та 50 тис. од. тракторів?

Розрахуйте альтернативні витрати виробництва тракторів при переході від альтернативи Б до альтернативи С.

Проблемні ситуації

Ситуація 1.1 "Якщо вартість за проїзд у міському транспорті збільшиться вдвічі, я буду ходити на роботу пішки. Я, звичайно, буду запізнюватись, проте це коштуватиме дешевше, та й що може бути краще ранкової прогулянки на свіжому повітрі!" Як Ви вважаєте, чи можна назвати таку поведінку раціональною?

Ситуація 1.2 Безмежні потреби людей визначають рідкість ресурсів. Чи згодні Ви з цим твердженням? Відповідь обґрунтуйте.

Ситуація 1.3 Твердження про обмеженість ресурсів і безмежність потреб

насправді невірне. Ресурси насправді є безмежними, тому що нескінченним є процес відкриття нових джерел ресурсів. Потреби ж, навпаки, обмежені, оскільки існують фізичні межі їхнього задоволення. Погодьтеся з цим твердженням або спростуйте його.

Запитання до самоконтролю

- 1 Чому економічна теорія вважається суспільною наукою?
- 2 Що таке економіка, економічна система, її складові частини?
- 3 Місце економічної теорії в системі економічних наук
- 4 Що вивчає економічна теорія і чим її предмет відрізняється від інших економічних наук?
- 5 Як Ви розумієте метод економічної теорії? Як вони різняться?
- 6 Згадайте функції економічної теорії. Спробуйте знайти місце економічної теорії в реальному житті. Наведіть 3 приклади.
- 7 Чого, на Вашу думку, повинна Вас навчити економічна теорія?
- 8 Що таке виробництво та яка його роль у житті людей ?
- 9 Назвіть основні фактори виробництва і охарактеризуйте їх
- 10 Навіщо потрібна економічна наука суспільству? Невже інженерні науки не дають відповіді на всі або на більшість конкретних питань, пов'язаних з рішенням практичних задач (наприклад, при спорудженні будинку)?

Основні терміни і поняття

Адміністративно-командна система; виробництво; виробничі або економічні відносини; відносини власності; господарський механізм; економічна система; економічний базис; економічні закони; ефективність виробництва; закон зростаючих потреб; засоби виробництва; засоби праці; змішана економічна система; капіталовіддача; капіталомісткість; кейнсіанство; класична політична економія; макроекономіка; матеріаловіддача; матеріалоемність; меркантилізм; мікроекономіка; монетаристичні теорії; неокласична економічна теорія; обмін; організаційно-економічні відносини; особистий фактор виробництва; предмет праці; приватизація; продуктивні сили; продуктивність праці; речовий фактор виробництва; ринкова економіка; робоча сила; роздержавлення; розподіл; соціально-економічні відносини; споживання; традиційна економіка; фізіократи.

ТЕМА 2 ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

2.1 *Форми організації господарського життя*

2.2 *Товарне виробництво: умови виникнення, основні риси, еволюція Товар та його властивості. Теорії вартості товару. Закон вартості*

2.3 *Виникнення, сутність і функції грошей. Закони грошового обігу*

2.1 *Форми організації господарського життя*

Форма суспільного виробництва - це тип організації господарської діяльності людей, реальне функціонування суспільного виробництва. Суспільство знає дві основні форми господарювання - натуральне виробництво і товарне виробництво.

Історично першою формою суспільного виробництва, яка панувала протягом тривалого часу, було *натуральне виробництво*, тобто таке виробництво, в якому виготовлення продуктів праці здійснювалося для задоволення власних потреб безпосереднього виробника, тобто для внутрігосподарського споживання. Найбільш характерним цей тип виробництва був у докапіталістичних суспільствах. Певною мірою він зберігся і сьогодні в різних країнах, у тому числі в Україні (наприклад, виробництво на садово-городніх ділянках).

Характерними рисами натуральної форми виробництва є економічна замкненість, примітивна техніка і технологія, універсальний характер робочої сили, низький рівень спеціалізації і продуктивності праці. Ця форма виробництва малоефективна й консервативна, їй притаманні прямі економічні зв'язки між виробництвом і споживанням.

Другою формою суспільного виробництва є *товарне виробництво*. Це така форма суспільного виробництва, коли продукти праці виробляються економічно відособленими виробниками не для власного споживання, а для суспільних потреб, що визначаються ринком, тобто для купівлі-продажу на ринку. При цьому продукти праці, якими обмінюються відособлені виробники, стають товаром.

На всіх етапах соціально-економічного розвитку об'єктивна необхідність відтворення зумовлена необхідністю виробництва матеріальних благ. Процес виробництва, взятий на національному рівні не як одноразовий акт, а в постійному повторенні та відновленні, називається *суспільне відтворення*. Воно включає такі стадії: виробництво, розподіл, обмін та споживання товарів і послуг.

В економічній літературі відповідно до існуючої практики розглядаються такі види суспільного відтворення як, просте, розширене та звужене.

Відтворення можна розглядати на рівні мікроекономіки, коли безперервність, повторюваність виробництва має місце в межах окремого підприємства або господарства.

Просте відтворення - це відновлення виробництва з року в рік практично в незмінних масштабах і на практично незмінній техніко-технологічній основі. За цих умов додатковий продукт, якщо він виробляється, використовується лише на потреби особистого споживання. Таке відтворення притаманне для традиційних суспільств, де темпи зростання суспільного виробництва низькі, внаслідок чого має місце уповільнення соціально-економічного прогресу. Подібне явище має місце і нині у деяких країнах світу. *Розширене відтворення* - це відновлення виробництва у кожному наступному періоді у зростаючих масштабах та на постійно-змінюваних техніко-технічних засадах. Воно характеризується тим, що в кожному наступному проміжку часу для його здійснення потрібні додаткові та більш якісні виробничі ресурси. Останні при такому відтворенні не залишаються незмінними, а основним джерелом їх розширення та якісного поліпшення є додатковий продукт, який вже не може бути повністю використаний на особисте споживання. Кількісні та якісні зміни факторів виробництва досягаються також за рахунок їх більш раціонального використання, науково-технічного прогресу.

Матеріальною основою такого зростання є частка додаткового продукту (додаткової річної праці), що йде на виготовлення додаткових засобів виробництва і життєвих благ, надлишкових порівняно з їх кількістю, яка потрібна лише для затрат.

Існує два типи розширеного відтворення: екстенсивний та інтенсивний. *Екстенсивний тип розширеного відтворення* передбачає збільшення обсягів виробленої продукції та надання послуг за рахунок зростання використовуваних речових і особистих факторів виробництва, без зміни їх техніко-технологічної основи.

Інтенсивний тип розширеного відтворення означає збільшення обсягів виробленої продукції та надання послуг за рахунок зростання продуктивності праці, раціонального використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів на основі науково-технічного прогресу. Практично в господарській практиці розширене відтворення містить у собі елементи як екстенсивного, так і інтенсивного типу.

2.2 Товарне виробництво: умови виникнення, основні риси, еволюція. Товар та його властивості. Теорії вартості товару. Закон вартості

Характерними рисами товарного виробництва є: суспільний поділ праці та спеціалізація виробництва; обмін між виробниками; економічна відокремленість виробників, свобода вибору виробничих ресурсів, засобів і цілей виробництва; наявність конкуренції; вільне ціноутворення; стихійність розвитку.

Розрізняють два *типи товарного виробництва*: просте та капіталістичне. Просте характерне для перших етапів розвитку товарного виробництва, коли продукти виготовлялися для обміну самостійними дрібними товаровиробниками-ремісниками та селянами. Основними його рисами є : дрібна приватна власність на засоби виробництва, особиста праця й обмежена мета виробництва, зумовлена його примітивним характером. Проте з часом в міру розвитку продуктивних сил, коли з'являється можливість виготовляти все більш масу додаткового продукту, товарне виробництво поступово починає набувати підприємницького характеру. В результаті змінюється мета виробництва. Якщо раніше метою було забезпечення умов існування товаровиробника і його сім'ї, то тепер нею стала нажива, збагачення. Таким чином, просте товарне виробництво трансформується в

капіталістичне, характерними рисами якого є : велика приватна власність на засоби виробництва, наймана праця та мета – збагачення.

Між простим і капіталістичним товарним виробництвом є істотні відмінності. По-перше, простому товарному виробництву властиве поєднання виробника із засобами виробництва, тоді як капіталістичне виробництво породжує відокремлення виробників від них, перетворюючи їх на найманих робітників. По-друге, просте товарне виробництво ґрунтується на особистій праці, а капіталістичне – на найманій. По-третє, метою простого товарного виробництва є забезпечення джерела існування товаровиробника та його сім'ї, метою ж капіталістичного виробництва є нажива. Але, незважаючи на ці відмінності, просте товарне виробництво та капіталістичне однотипні, так як вони мають одну й ту ж економічну основу – приватну власність на засоби виробництва. Тому просте товарне виробництво, розвиваючись в умовах приватної власності, неминуче приводить до виникнення капіталістичного виробництва, воно є його вихідним пунктом.

Перетворення речей на товари відбувається лише при певних – мінових відносинах.

Товар – це продукт, призначений для продажу. Отже, він повинен мати властивість задовольняти певні потреби тих, хто його купує. Причому характер потреб, незалежно від того, чи буде споживання даного продукту праці приносити людині реальну користь (як їжа, одяг і т.д.), чи шкодити (як тютюн, горілка, наркотики), значення немає. Ця властивість продукту задовольняти будь-яку потребу людини носить називу *споживна вартість*.

За способом споживання або використання людьми споживні вартості поділяються на три основних види: предмети споживання, засоби виробництва й послуг.

Предмети споживання – це речі, які задовольняють потреби людей безпосередньо як життєві матеріальні та духовні блага (продукти харчування, взуття, одяг, книги і т.д.).

Засоби виробництва – це речі, які задовольняють потреби людей опосередковано, шляхом використання їх для виготовлення необхідних предметів

споживання або послуг (виробничі будівлі та споруди, машини та обладнання, сировина, матеріали, паливо і т.д.).

Послуги – це своєрідна споживна властивість. Їхня своєрідність полягає, по-перше, в тому, що споживна вартість послуги не має речової форми. Транспорт, наприклад, не виробляє й не продає ніяких речових товарів. По-друге, споживна вартість послуги – це корисний ефект діяльності живої праці. Для транспорту – це переміщення вантажів, людей. По-третє, особливістю послуги є те, що, оскільки вона не має речової форми, її не можна накопичувати, включати до складу речового національного багатства країни. Вона може бути спожита в момент її виробництва (надання) тому, що час виробництва та час споживання послуги залишає певний матеріальний слід: вантажі й пасажери виявляються перевезеними, хворі – вилікувані, неграмотні – навчені і т.д. Вартість послуг формується так само, як і вартість речових товарів.

В товарі споживна вартість набуває *суспільного характеру*. Це означає, що вона повинна задовольняти потреби не того, хто її виробляє, а того, хто її купує.

Споживна вартість – категорія суб'єктивна, по за становленням людей до неї вона не існує. Отже, зміст категорії «споживна вартість» визначається сукупністю природних і суспільних властивостей товару.

Споживна вартість виступає об'єктом вивчення політекономії, тому що вона в своїй суспільній властивості виступає як носій виробничих відносин людей і , в першу чергу, мінової вартості.

Ця властивість товару обмінюватися на інші товари отримала назву *мінова вартість*. Або можна сказати інакше, мінова вартість – це така кількісна пропорція, в якій один товар обманюється на інший. Що ж лежить в основі мінової вартості?

Тим спільним, що дає можливість порівнювати товари в обміні, є праця, затрачена на їх виробництво. Праця, що виробляє товари, створює другу властивість товару – *вартість*. Отже, мінова вартість – це форма, кількісна пропорція, в якій один товар обмінюється на інший. Вартість же як втілена в товарі праця, є основою цієї пропорції, змістом процесу обміну.

Таким чином, *товар має двоїсту природу: він являє собою єдність споживної вартості та вартості. Мінова ж вартість є форма, в якій вартість проявляється на ринку.* Отже, як споживні вартості товари якісно відмінні один від одного, бо задовольняють різні потреби людей, але як вартості вони якісно однорідні, тому що являють собою затрати однієї й тієї ж загальнолюдської праці.

2.3 Виникнення, сутність і функції грошей. Закони грошового обігу

Гроші – це особливий товар, який стихійно виділився з усіх інших товарів для виконання функції загального еквівалента. А виконувати цю роль гроші могли саме тому, бо вони самі були втіленням людської праці.

Сутність грошей проявляється в їхніх функціях. Першою й найбільш важливою є *функція грошей як міри вартості*. В ній безпосередньо виражена роль грошей як загального еквівалента. Сутність її полягає в тому

Гроші виконують *функцію засобу обігу*, опосередковуючи мінові відносини між людьми з приводу купівлі – продажу необхідних їм товарів (послуг). Продавши свій товар, товаровиробник не зобов'язаний тут же купувати інший.

У третій своїй функції гроші виступають як *засіб утворення скарбів або нагромадження*. Функцію грошей як засобів утворення й нагромадження скарбів може виконувати лише наявне золото. В умовах паперово-грошового обігу (мова про нього далі) мають теж місце спроби нагромадження (збереження) поруч із золотом і паперових грошей.

З розвитком товарного обігу час реалізації товарів все частіше відривається від часу їх оплати. Це означає, що перехід товарів від продавця до покупця не супроводжується одночасною передачею грошей за цей товар покупцями продавцю. Товари продаються в кредит, тобто з оплатою в майбутньому. Продавець у таких відносинах стає кредитором, покупець – боржником, а гроші починають виконувати функцію засобу платежу.

У сучасних умовах, особливо в розвинутих країнах світу, *функція грошей як засобу платежу* набула особливого значення. Вона все більше й більше витісняє функцію грошей як засобу обігу. Гроші як засіб обігу, як правило, обслуговують лише дрібний роздрібний оборот, тоді як у гуртовій торгівлі, й тим більше в міжнародній, вони функціонують переважно в якості засобу платежу.

Гроші виступають основним інструментом функціонування ринкової економіки. Свої функції гроші виконують у результаті безперервного руху в сфері обігу.

Рух грошей здійснюється в рамках грошової системи. *Грошова система* – це форма організації грошового обігу, яка історично формується в країні й закріплюється її законами. Ця система включає в себе ряд взаємопов'язаних елементів:

- а) масштаб цін національної грошової одиниці, якій забезпечує її купівельну спроможність;
- б) певний порядок карбування національних монет;
- в) емісія державних грошових знаків і порядок їхнього обігу (забезпечення, випуск, вилучення);
- г) організація й регламентація безготівкового обороту;
- д) організаційні центри грошового обігу (міністерство фінансів (казначейство), центральний емісійний банк).

Спочатку *грішми були товари* (так звані товари-гроші) – худоба, зерно, хутро, прикраси тощо. Згодом в якості грошей стали виступати *благородні метали* (золото, срібло). Основним видом грошей цього періоду були монети. І, нарешті, виникають *кредитні гроші* в формі паперових грошей (казначейські білети, банкноти) – банківських рахунків, чеків, кредитних карток, електронних грошей.

Відповідно до цього формувалися й грошові системи. Якщо на першому етапі, коли в якості грошей виступали товари, про грошову систему мови не могло бути, то двом останнім типам загальних еквівалентів (металево – чеканному й емісійному) відповідають і два види грошових систем: *металева й кредитно-грошова*.

Розквіт металевого грошового обігу припадає на епоху «золотого стандарту», тобто, період золотого монометалізму, який найбільшого розвитку набув у 20-ті рр. XIX ст. в Англії й став у 70-ті рр. міжнародним. Золотий монометалізм проіснував у національному грошовому обігу до 30-х, а в міжнародному – до 70-х рр. XX ст., поступившись місцем нерозмінним на золото кредитно-паперовим грошам.

Золоті монети в період золотого стандарту вільно вироблялися різними країнами й вільно обмінювалися між ними. На золоті монети також вільно паперові й кредитні гроші, які знаходилися паралельно із золотими грошми в обігу. Це забезпечувало стійкість валютних курсів, бо ціна золота й золотий паритет збігалися.

Після першої світової війни (починаючи з 1924 р.) в країнах, які мали значні золоті запаси (Великобританія, Франція, Японія), вводиться *золотозливковий стандарт*. В інших країнах, які не мали достатньої кількості золота (Німеччина, Австрія, Данія та ін.), *золотодевізний стандарт*.

При золотозливковому стандарті банкноти обмінювалися на золото в зливках. Обмін здійснювався на великі суми.

На початку 30-х рр. золотий стандарт практично перестав існувати. В 1944 р. Бреттон-Вудська міжнародна конференція, на якій був утворений міжнародний валютний фонд (МВФ), поклала початок нової валютної системи, основаної на *золотодоларовому стандарті*. Це означало, що головною резервною валютою, через яку здійснювалися кінцеві міжнародні розрахунки, був визнаний долар США. Долар практично став представником золота в обігу.

З 1971 р. США відмовилися обмінювати долари на золото, й золотодоларовий стандарт перестав існувати. Всі операції з золотом почали здійснюватися за цінами вільного ринку. Все це знайшло відображення в рішеннях МВФ, який з 1978 р. відмінив офіційний золотий вміст долара і ввів *плаваючий курс валют*, який існує й тепер.

Відтоді золото й гроші розійшлися. Золото стало ринковим товаром незалежно від тієї чи іншої валюти, і ціни на нього формуються на ринку залежно від попиту й пропозиції. Гроші теж стали самостійним товаром. Їхня цінність тепер визначається

не золотим вмістом, а купівельною спроможністю, інтернаціональною вартістю, а також попитом й пропозицією.

Кредитно-грошова система суттєво відрізняється від попередньої металевогрошової системи. Якщо товарні гроші або гроші з благородних металів виконували роль загального еквівалента через те, що були втіленням людської праці, тобто мали вартість, то кредитні гроші отримали «вартість» лише тому, що обертаються, тобто, тому, що заміщають в обігу реальні гроші. Отже, кредитно-паперові гроші – це всі види грошей, які не мають внутрішньої товарної вартості.

Кредитні гроші – узагальнююче поняття. До них входять різні види грошей, які об'єднуються в дві великі групи: готівкові й безготівкові (депозитні) гроші.

Готівкові гроші – це переважно паперові гроші у вигляді банкнот і казначейських білетів.

Паперові гроші – це гроші знаки, які випускаються в обіг з метою заміни металевих грошей. Вперше паперові гроші з'явилися в Китаї. Починаючи з XVII ст., паперовий обіг поповнюється банківськими білетами – банкнотами.

Банкнота – це вексель банку. Спочатку банкноти випускалися комерційними банками й були розмінними на золото.

Безготівкові або *депозитні гроші* – це найбільш розповсюджений вид кредитних грошей, на які припадає до 90 % всієї грошової маси країни. Рух безготівкових грошей здійснюється за допомогою певних кредитних засобів обігу й платежу. Це векселі, платіжні доручення (інкасо) при акцептній формі розрахункові чеки різних видів (звичайні, акцептовані, з лімітованих або не лімітованих книжок), акредитиви, кредитні картки, електронні гроші.

Електронні гроші не є новим різновидом грошей. Це ті ж самі безготівкові гроші, але в основі їхнього обігу лежить нова технологія, яка дозволяє переказувати гроші й реєструвати інформацію про ці перекази безпаперовим способом за допомогою електронних розрахункових систем.

В основі сучасного грошового обігу не лежить ні золото, ні будь-який інший товар. Грошова маса в розвинутих країнах сьогодні формується на основі кредиту. Це означає, що банківська сфера, відкриваючи кредит підприємствам, організаціям,

окремим особам, тим самим «викидає» в господарську систему додаткову кількість загальних купівельних засобів, створює нову грошову масу. Вважають, що необмежене кредитування стало головною причиною світової кризи з другої половини 2008 року.

Процес демонетизації золота розпочався ще після першої світової війни. Але офіційного статусу він набув з прийняттям Ямайської валютної угоди в 1975 р., згідно з якою з 1 квітня 1978 р. золотий вміст національних валют (золотий паритет) був скасований. Нині золото як грошовий матеріал ніде в світі в обігу не використовується.

Отже, якщо раніше золотий курс (ціну) національної грошової одиниці визначала держава, виходячи з золотого запасу та інших активів країни, то тепер курс національної валюти визначається купівельною спроможністю, виходячи з оцінки кошика відповідних споживчих товарів, на які в кожній країні встановлюються свої ціни в національних грошових одиницях. Таким чином, курси національних валют визначаються співвідношенням цін у цих валютах за кошик з однаковим набором товарів.

Одним з важливих законів ринкової економіки є *закон грошового обігу*. Основна вимога його полягає в дотриманні грошово-товарної збалансованості. Вона повинна кореспондуватися з сумою цін товарів і послуг, що є в обігу. Теоретично кількість грошей, необхідна для обігу, може бути розрахована за формулою:

$$Г = Ц / О,$$

де $Г$ – кількість грошових одиниць, необхідних для обігу; $Ц$ - сума цін товарів; $О$ – швидкість обороту грошей.

Дана формула є досить загальною. В реальному житті кількість грошей, необхідних для обігу, залежить від набагато більшої кількості факторів. Тому застосовується формула дещо складніша:

$$Г = (ЦР - ЦК + ЦП - ВР) / О,$$

де $ЦР$ – сума цін товарів, визначених для реалізації; $ЦК$ – сума цін товарів, платежі по яких виходять за межі даного періоду; $ЦП$ – сума цін товарів, строки

платежів по яких наступили; BP – сума взаємних розрахунків; O – швидкість обороту грошей.

На практиці регулювання грошового обігу в країні здійснює центральний емісійний банк. В Україні таким банком є Національний банк України.

Надмірна кількість грошей в обігу породжує *інфляцію*. Вона може бути викликана скороченням виробництва товарів і послуг при незмінній грошовій масі або додатковим випуском (емісією) грошей в обіг при незмінній товарній масі. *Інфляція* – грошове явище. А конкретніше – знецінення грошей через те, що в економіці їх стає більше, ніж потрібно. В міру наростання інфляції грошам все важче виконувати свої функції, обслуговувати обіг товарів і послуг, платіжні операції тощо.

Практичне заняття з теми 2 Форми організації суспільного виробництва

Питання для обговорення

- 2.1 Форми організації господарського життя
- 2.2 Товарне виробництво: умови виникнення, основні риси, еволюція
- 2.3 Товар та його властивості. Закон вартості
- 2.4 Виникнення, сутність і функції грошей. Закони грошового обігу

Питання для самостійного опрацювання

- 1 Теорії вартості товару.

Реферати

1. Альтернативні теорії грошей.
2. Грошові реформи, гроші, ціна та інфляція.

Література

Курс экономической теории: учебник / Под ред. проф. Чепурина М.Н., проф. Киселевой Е.А. – Киров: «АСА», 2004. – 832 с., с. 86-90, 438-447.

Куликов Л.М. Экономическая теория: Учебник. – М.: ТК Велби, Из-во «Прспект», 2004. – 432 с., с. 137-146.

Башнянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведєв В. С. Політична економія.-К., 2000. - с. 46-164.

Політична економія: Навч. посібник/ За ред. Тарасенко Г.Д.-Донецьк, 2002, с. 84-92.

Політична економія: Підручник/ За ред. Ніколенко Ю. В.-К.: ЦУЛ, 2003, с. 145-158.

Общая экономическая теория (политэкономия)/ Учебник под ред. В. И. Видяпина, Г. П. Журавлёвой, с. 79-88, 464-467.

Маркс К. Капитал т. 1, отдел 1, гл. 2, 3// Маркс К., Энгельс Ф. Соч. т. 23, с. 81-156.

Приклади рішення задач

Задача 2.А (на визначення мінових пропорцій товарного обміну)

Тонна зерна обмінюється на 100 м тканини, або на 10 пар взуття, або на 100 кг цукру. Скільки тканини можна виміняти на 1 пару взуття?

Методичний коментар: Мінова пропорція – це кількісне співвідношення товарів в обміні.

Розв'язання: Тонна зерна = 100 м тканини = 10 пар взуття = 100 кг цукру

Відповідь: на 1 пару взуття можна виміняти 10 м тканини.

Задача 2.Б (на визначення вартісних мінових пропорцій)

Товар А обмінюється на 5 одиниць товару В, або тов. А = 5 од. тов. В.

Як зміниться вартісних мінових пропорцій (співвідношення вартостей), якщо:

а) вартість товару В знизилася в два рази.

б) вартість товару А знизиться в 2 рази.

в) вартості товару А і товару В знизяться в 2 рази.

Методичний коментар: Мінові пропорції не є раз і назавжди даними, вони змінюються, якщо змінюється вартість обмінюваних товарів.

Розв'язання:

а) Таке зниження припускає, що товар А буде обмінюватися на 10 одиниць товару В: тов. А = 10 од. тов. В.

б) Даний варіант призведе до обміну товару А на 2,5 одиниці товару В, тобто тов. А = 2,5 од. тов. В.

в) У такому разі співвідношення не зміниться (тов. А = 5 од. Тов. В).

Задача 2.В (на визначення вартості товару)

Визначити величину вартості товару за наступних умов.

Товар виготовляється трьома групами виробників. I група витрачає на кожну одиницю 3 години і виробляє 100 одиниць, II група - відповідно 2 години та створює 500 одиниць, III група витрачає 4 години на одиницю товару і випускає 50 одиниць.

Методичний коментар: Вартість одиниці товару визначається суспільно необхідними витратами праці, які представляють витрати, вироблені при нормальних умовах виробництва при середній умілості виробника та середньої інтенсивності праці.

Для визначення суспільно необхідних витрат праці використовується формула середньої зваженої:

$$W_{ед.} = \frac{\sum g_0 t_0 + g_1 t_1 + \dots + g_n t_n}{\sum g_0 + g_1 + \dots + g_n}, де$$

W - вартість одиниці товару;

g - кількість вироблених товарів;

t - індивідуальні витрати праці на одиницю продукції, що випускається.

Розв'язання: Наведемо умови у вигляді таблиці.

Група виробників	Обсяг випуску, Q (од.)	Час, витрачений на одиницю продукту, t (годин)
I	100	3
II	500	2
III	50	4
Σ	650	-

Дані таблиці введемо в формулу:

$$W = (100 \cdot 3 + 500 \cdot 2 + 50 \cdot 4) : (100 + 500 + 50)$$

$$W = 1500 : 650 = 2,3 \text{ (годин)}$$

Відповідь: величина вартості товару дорівнює 2,3 (години).

Задача 2.Г (на визначення на вартість товару інтенсивності та продуктивності праці)

За 8 годин проводиться 16 виробів загальною вартістю 80 дол. Скільки коштуватиме вся денна продукція і один виріб, якщо: а) продуктивність праці збільшиться в 2 рази; б) інтенсивність праці зросте в 2 рази.

Методичний коментар: Величина вартості товару змінюється під впливом зростання Продуктивність праці і зростання інтенсивності праці. Зростання продуктивності праці призводить до обернено пропорційним зменшенню вартості одиниці продукції. Вартість всього випуску залишається незмінною. Зростання інтенсивності праці призводить до прямо пропорційного зростання вартості усієї випущеної продукції, вартість одиниці продукції залишається незмінною.

Розв'язання: Розрахуємо початковий варіант:

- Вартість одиниці продукції 80 дол.: $16 = 5$ дол.;
- Вартість всього випуску 80 дол.

Якщо продуктивність праці зросте в 2 рази, кількість вироблених виробів зросте в 2 рази і складе 32 од.

- Вартість одиниці продукції 80 дол.: $32 = 2,5$ дол.;
- Вартість всього випуску 80 дол.

Якщо інтенсивність праці зросте в 2 рази, кількість вироблених виробів зросте в 2 рази і складе 32 од.

- Вартість одиниці продукції залишиться без зміни і складе 5 дол.;
- Вартість всього випуску $5 \text{ дол} * 32 = 160$ дол

Відповідь: а) 2,5 дол. і 80 дол.; Б) 5 дол. і 160 дол.

Задача 2.Д (на визначення вартості товару з урахуванням складності праці)

На виробництво товару А витрачено 3 години, товару В - 5 годин. Коефіцієнти складності праці співвідносяться як А: В = 3: 1. Чому дорівнює вартість кожного товару, якщо 1 година робочого часу, витраченого на виготовлення товару В, виражається в 2 доларах.

Методичний коментар: При визначенні вартості товару необхідно враховувати складність праці, витраченої на його виробництво. Величина вартості прямо пропорційна складності праці.

Розв'язання:

Зробимо розрахунок вартості товарів з урахуванням коефіцієнтів складності праці.

$$\text{тов. А} = 3 \text{ год.} * 3 = 9:00;$$

$$\text{тов. В} = 5 \text{ год.} * 1 = 5:00.$$

Висловимо вартість кожного товару в доларах.

$$\text{тов. А} = 9 * 2 = 18 \text{ (дол.)}$$

$$\text{тов. В} = 5 * 2 = 10 \text{ (дол.)}$$

Відповідь: вартість тов. А - 18 доларів, вартість тов. В - 10 доларів.

Задача 2.Е (на визначення кількості грошей у обігу)

Сума товарів, що знаходяться в обігу, складає 200 млрд. дол.; продано товарів у кредит на суму 60 млрд. дол.; платежі, за якими настав термін оплати - 40 млрд. долл.; платежі, що взаємно погашаються, - 20 млрд. дол. Один долар звертається в рік 8 разів. Слід визначити кількість грошей, необхідних для обігу.

Методичний коментар: Даний тип завдань передбачає визначення кількості паперових грошей, необхідних для обігу. Такий розрахунок здійснюється відповідно до законів грошового обігу.

$$\text{Розв'язання: Кількість грошей} = (200 - 60 + 40 - 20) / 8 = 20 \text{ (млрд. дол.)}$$

Відповідь: для обігу необхідно 20 млрд. дол

Задача 2.Є (на визначення курсу обміну валют)

Ціна споживчого кошика з набором товарів у США складає, припустимо, 100°долл. Ціна цього ж кошика з аналогічними товарами в Україні складає 835°грн. Розрахувати валютний курс.

$$\text{Розв'язання: Курс долара до гривні буде } 135/100=1,35 \text{ грн.}$$

Відповідь: 8,35 грн. за дол.

Задача 2.Ж (на формулу Фішера)

Для забезпечення нормального товарного обігу необхідно 600 млрд. грн. грошової маси. Як зміниться потреба в грошах за умови, що швидкість обігу грошей підвищиться на 20%, обсяг виробництва зросте на 10%, а індекс цін підвищиться на 15%.

Розв'язання: Згідно моделі Фішера: $M = \frac{P * Q}{V}$

$$M_1 = \frac{P_1 * Q_1}{V_1}; \quad M_2 = \frac{P_2 * Q_2}{V_2}$$

$$P_2 = 1,15P_1; \quad Q_2 = 1,1Q_1; \quad V_2 = 1,2V_1$$

$$M_2 = \frac{1,15P_1 * 1,1Q_1}{1,2V_1}$$

$$\frac{M_2}{M_1} = \frac{1,15 * 1,1}{1,2} = 1,05; \quad M_2 = 1,05M_1$$

Відповідь: $M_1 = 600$ млрд. грн.; $M_2 = 630$ млрд. грн.

Практичні завдання

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

2. 1 Яке з перелічених визначень у більшій мірі віддзеркалює сутність грошей:

- а) гроші – товар, який володіє загально визнаною цінністю для усіх учасників ринку;
- б) гроші – особливий товар, який грає роль загального еквіваленту;
- в) гроші – загально визнаний засіб платежу, який приймається в обмін на товари і послуги;
- г) гроші – це спосіб суспільного вираження економічної цінності благ.

2.2 Що належить до обігового капіталу:

- а) готові вироби;
- б) виробничі запаси;
- в) кошти в розрахунках.

2.3 Чому дорівнює вартість товару (w):

- а) $m+v$;
- б) $c+v+m$;
- в) $c+m$;
- г) $c+v$.

2.4 Економічні закони відрізняються від законів природи тим, що вони:

- а) об'єктивні;
- б) суб'єктивні;
- в) діють лише у людському суспільстві;
- г) не можуть мати формалізованого вираження.

Задачі для самостійного вирішення

Задача 2.1 Розрахуйте необхідну кількість грошей, коли річний обсяг продажу 150 млрд. дол., а долар обслуговує за рік 5 товарних угод. Як зміниться кількість необхідних для обертання грошей, якщо сума цін реалізованих товарів зросте вдвічі; долар збільшить кількість оборотів удвічі.

Задача 2.2 Маса товарів в обороті оцінюється в 58 млрд. дол. Угоди в кредит складають 13 млрд. дол., термінові платежі – 10,5 млрд. дол.; платежі, що взаємно погашаються, – 5,5 млрд. дол. В оборот пущено 12 млрд. дол. у вигляді золотих монет. Середнє число оборотів грошової одиниці – 5. Скільки золота пішло в скарбницю?

Проблемні ситуації

Ситуація 2.1 На території України, за оцінками економістів, у 2000 р. близько 40% населення проживало за межею бідності. Чи відбувається це внаслідок катастрофічної обмеженості ресурсів? Запропонуйте можливі шляхи виходу із ситуації.

Ситуація 2.2 В яких із наведених нижче ситуацій мова йде про граничну (в економічному значенні) величину:

- а) двісті тисяч одиниць продукції на рік - це граничний випуск продукції на

підприємстві при повному використанні всіх наявних ресурсів;

б) мінімальна сума грошей, на яку можна прожити у січні 2003 року - 380 грн. на особу;

в) свій четвертий костюм Ви збираєтесь використовувати в представницьких цілях;

г) другу тисячу гривень краще покласти в банк, ніж придбати земельну ділянку.

Запитання до самоконтролю

- 1 Сутність грошей і ціна
- 2 Як Ви розумієте функцію грошей як міру вартості ?
- 3 Що таке гроші як капітал?
- 4 У чому полягає сутність категорії «форми організації суспільного виробництва»?

Основні терміни та поняття

банкнота; вартість; готівкові гроші; гроші; грошова система; депозитні гроші; екстенсивний тип розширеного відтворення; закон грошового обігу; засоби виробництва; інтенсивний тип розширеного відтворення; інфляція; кредитні гроші; мінова вартість; натуральне виробництво; паперові гроші; послуги; предмети споживання; просте відтворення; розширене відтворення; споживна вартість; суспільне відтворення; типи товарного виробництва; товар; товарне виробництво; форма суспільного виробництва.

ТЕМА 3 КАПІТАЛ І НАЙМАНА ПРАЦЯ

3.1 Перетворення грошей у капітал. Сутність капіталу

3.2 Робоча сила як товар. Вартість і ціна робочої сили. Заробітна плата.

Постійний і змінний капітал

3.3 Виробництво додаткової вартості. Норма і маса додаткової вартості

3.4 Кругооборот та оборот капіталу. Основний і оборотний капітал. Витрати виробництва і прибуток. Маса і норма прибутку. Середній прибуток і ціна виробництва

3.5 Форми капіталу та форми прибутку

1.1 Перетворення грошей у капітал. Сутність капіталу

Основою економічної системи капіталізму є приватна капіталістична власність на засоби виробництва. Приватна трудова власність за своєю природою не є капіталістичною, вона набуває капіталістичного характеру лише тоді, коли застосовується для збагачення власника шляхом привласнення неоплаченої праці найманих працівників. Постійне привласнення частини праці найманих робітників без еквівалента отримала назву *експлуатація*.

Отже, для того щоб виникла така соціально-економічна система, як капіталізм, необхідні принаймні три умови:

- а) приватна власність на засоби виробництва;
- б) наймана праця;
- в) система експлуатації.

А для цього потрібно, щоб на її арені зустрічались і вступили в контакт два протилежних власники. З одного боку, власник грошей, засобів виробництва й життєвих засобів, який бажає їх примножити шляхом підприємництва, а з іншого, власник лише робочої сили, вільний особисто, але позбавлений будь – яких засобів виробництва й засобів існування. Тому, щоб жити, він прагне продати свою здатність до праці (робочу силу).

Відбувається це як наслідок дії законів ринку, насамперед закону вартості, а прискорюється в процесі так званого *первісного нагромадження капіталу*, суть якого полягає, з одного боку, у відокремленні безпосередніх виробників від засобів виробництва і перетворенні їх у *найманих робітників*, а з іншого, – у перетворенні експропрійованих засобів виробництва в *первісний капітал*, який зосереджується в руках не багатьох членів суспільства.

Основною категорією капіталістичної системи є капітал. Що під ним розуміється? В буденному житті капіталом називають гроші. Але це не зовсім так. Гроші самі по собі не є капітал. Виконуючи свої звичайні функції, вони виступають лише в ролі загального еквівалента, опосередковуючи мінові відносини людей. Проте за певних умов гроші можуть стати й стають капіталом.

Історичними передумовами виникнення капіталу, як це було з'ясовано в попередньому розділі, були товарне виробництво й розвинутий товарно-грошовий обіг.

Формула простого товарного обігу: $T - G - T$ - (продаж заради купівлі) замінюється принципово іншою формулою: $G - T - G$ - (купівля заради продажу). В цій формулі вихідним і кінцевим пунктами виступають гроші, а товар відіграє роль посередника. Але рух: $G - T - G$ був би безглуздим, якби G початкові і G кінцеві були кількісно однаковими. Сутність цього руху полягає в прирості G , у перетворенні в G' , тобто в $G + \Delta G$, де G' означає гроші, що зросли. Сама ж формула набуває такого вигляду:

$$G - T - G'$$

Приріст грошей, який отримується в кінці цього руху (ΔG), називається додатковою вартістю. *Додаткова вартість* – це надлишок над первісно авансованою сумою грошей ($G' - G = \Delta G$). А первісна сума грошей, яка принесла додаткову вартість, перетворилася в капітал. Отже, *капітал* – це вартість, яка приносить додаткову вартість. Або це самозростаюча вартість. Позначається додаткова вартість латинською літерою “m” (від слова *mehrwert* – додаткова вартість).

Формула ($G - T - G'$) отримала назву *загальної формули капіталу*. Загальної, тому що відображає рух усіх видів капіталу незалежно від того, в якій сфері і в яку історичну епоху вони діють.

Власник вартості, який пускає її в обіг з метою отримання додаткової вартості, тобто перетворення її в капітал, називається *капіталістом* (підприємцем).

Отже, *гроші стають капіталом лише тоді, коли вони приносять додаткову вартість*.

3.2 Робоча сила як товар. Вартість і ціна робочої сили. Заробітна плата. Постійний і змінний капітал

Робоча сила – це здатність людини до праці. Проявляється робоча сила в процесі праці, завершальним результатом якої виступає продукт або благо. В цій своїй якості робоча сила не виступає як товар. Товаром вона стає лише за певних суспільних умов. Тільки той, хто позбавлений будь-яких засобів виробництва й засобів до життя, змушений продавати свою робочу силу власнику засобів виробництва й тим самим перетворитися в найманого працівника.

Вартість робочої сили дорівнює вартості засобів існування, необхідних для задоволення звичайних у даній країні і в даний період часу фізичних і культурних потреб робітника, для утримання його сім'ї і для навчання. Величина вартості робочої сил вимірюється кількістю робочого часу, необхідного для створення перерахованих життєвих благ.

Грошовим виразом вартості товару «робоча сила» виступає *заробітна плата*.

Споживна вартість будь-якого товару полягає в його корисності, в здатність задовольняти ту чи іншу потребу покупця. Робочу силу купує підприємець (капіталіст). Його основною метою (потребою) є отримання додаткової вартості. Отже, робоча сила, як фактор виробництва, повинна задовольнити цю потребу. Здійснюється це в результаті того, що *споживна вартість робочої сили* полягає в здатності робітника своєю працею, в процесі її виробничого використання,

створювати нову вартість, причому більшу, ніж вартість робочої сили. Жоден інший товар такої властивості не має. В результаті виникає різниця між новою вартістю, яку робітник створює в процесі виробництва (процесі споживання робочої сили), і вартістю робочої сили, яка виплачується йому в формі заробітної плати (ціни робочої сили). Ця різниця і є тією додатковою вартістю, до якої так прагне капіталіст і яку він привласнює безоплатно.

3.3 Виробництво додаткової вартості. Норма і маса додаткової вартості

Розгляд механізму виробництва додаткової вартості показує, що вартість товару «робоча сила» й вартість, яка створюється працею найманих робітників у процесі споживання їхньої робочої сили, – принципово різні величини. Звідси й виникає додаткова вартість, яку ми можемо тепер визначити так. *Додаткова вартість – вартість, о створюється абстрактною працею найманих робітників, повна вартість їхньої робочої сили і яка безоплатно привласнюється капіталістом (підприємцем).*

Отже, робочий день – величина неоднорідна, й складається він з двох частин. Та частина робочого дня, впродовж якої робітник відтворює вартість своєї робочої сили, називається *необхідним робочим часом (НРЧ)*, а праця, затрачена в цей час, – *необхідною працею*. Друга частина робочого дня, впродовж якої робітник створює додаткову вартість, називається *додатковим робочим часом*, а праця, затрачена в цей час, – *додатковою працею*.

Виходячи з цього, весь затрачений капітал (на засоби виробництва й робочу силу) ділиться на дві частини: постійний і змінний.

Постійний капітал – це та частина капіталу, яка перетворюється в засоби виробництва і в процесі виробництва не змінює своєї величини. Позначається цей капітал латинською літерою “с” (від слова constant – постійний).

Змінний капітал – це та частина капіталу, яка витрачається на купівлю робочої сили і в процесі виробництва змінює свою величину (зростає). Змінний капітал позначається літерою “v” (від слова variable - змінний).

В процесі виробництва відбувається самозростання не всього авансового капіталу (c+v) й не постійно його частини (c), а лише змінного капіталу (v). Тому, визначати рівень додаткової вартості, її слід зіставляти саме з ним.

Відношення додаткової вартості до змінного капіталу, виражає в процентах, називається нормою додаткової вартості. Якщо норму додаткової вартості позначити через m', то формула цього відношення буде така:

$$m' = m / v * 100\%$$

Норма додаткової вартості показує, в який пропорції розподіляється нова вартість (v+m) між підприємцем і найманим працівником, яку частину робочого дня робітник працює на себе (відробляючи заробітну плату) і яку на капіталіста (створюючи додаткову вартість).

3.4 Кругооборот та оборот капіталу. Основний і оборотний капітал. Витрати виробництва і прибуток. Маса і норма прибутку. Середній прибуток і ціна виробництва

Витрати виробництва (затрати на знаряддя праці, сировину, матеріали, паливо, трудові і природні ресурси, енергію та ін. затрати на виробництво і реалізацію) набувають форми собівартості (вартість для себе). Отже, *собівартість* – це виражені в грошовій формі поточні затрати підприємства на виробництво і реалізацію продукції.

Фактична *величина прибутку* дорівнює різниці між продажною ціною товарів і витратами на їх виробництво. Тому, якщо ціна дорівнює вартості, прибуток і додаткова вартість збігається. Якщо ж ціна відхиляється від вартості, величина прибутку відповідно відхиляється від величини додаткової вартості в більшу або меншу сторону.

Головним двигуном підприємницької діяльності за умов ринкової економіки є прибуток. Авансуючи капітал на виробництво товарів, підприємець цікавиться насамперед вигодою, рівнем приросту вкладеного у виробництво капіталу. Цей рівень знаходить свій вираз у нормі прибутку.

Норма прибутку – це процентне відношення маси прибутку (p) до авансованого капіталу ($c+v$). Позначивши норму прибутку через P' , отримаємо формулу:

$$P' = p / (c+v) * 100\%$$

З нормою прибутку пов'язана категорія маси прибутку. Якщо норма прибутку є відносна величина, виражена в процентах, то *маса прибутку* – абсолютна величина виражена в грошових одиницях. Її можна виразити формулою

$$P = K \times P'$$

Необхідно знати фактори, від яких залежить ефективне (прибуткове) функціонування капіталу.

Одним з таких факторів є норма додаткової вартості або збільшення питомої ваги додаткового прибутку в новоствореній вартості.

Отже, *норма прибутку, за інших рівних умов, прямо пропорційна нормі додаткової вартості.*

Великий вплив на норму прибутку має *вартісна (органічна) будова капіталу*, тобто співвідношення між вартістю постійного і змінного капіталів.

Норма прибутку залежить також від *швидкості обороту капіталу*. Зростання норми прибутку за рахунок даного фактора відбувається через те, що зростання річної маси додаткової вартості при однакових розмірах авансованого капіталу. Отже, *за рівних інших умов норма прибутку прямо пропорційна числу оборотів капіталу за рік.*

3.5 Форми капіталу та форми прибутку

Крім сфери виробництва суспільству необхідна сукупність дій, що забезпечують доведення товару до споживача.

Область діяльності, зв'язана з рухом економічного продукту від виробників до споживачів, називається *сфера обігу*. У сфері обігу продукт переходить з рук продавця в руки покупця, тобто *змінює власника*. Посередником, чи агентом, товарно-грошових відносин, що виникають між первинним власником товару, що продає його, і вторинним власником, що купує товар, є торгівля.

Торгівля – це діяльність людей по здійсненню товарного обміну й акта купівлі-продажу.

До *основних (чистих) торгових послуг* відноситься діяльність, зв'язана з реалізацією товарів, рекламою, вивченням купівельного попиту, демонстрацією товару на ярмарках, аукціонах і т.п.

До *додаткових торгових послуг* відносяться послуги, зв'язані з продовженням процесу виробництва в сфері обігу: транспортування, сортування, збереження й упакування товару.

Торговий капітал – це капітал, що функціонує в сфері обігу і відокремився від промислового капіталу.

На початковому етапі промисловці самі займалися реалізацією своїх.

По *ознаці обсягу продажів* виділяють оптову і роздрібну торгівлю. Вони розрізняються також цінами: при продажі товарів оптом ціни нижче, ніж при продажі в роздріб.

Товарна біржа – оптовий ринок, де продаються масові замінні сировинні і продовольчі товари. Ці блага називаються замінними, оскільки мова йде не про якихось зовсім визначених, точно і конкретно встановлених, а будь-яких товарах даного виду.

Товарні біржі дозволяють виявити реальні (оптові) ринкові ціни з урахуванням попиту і пропозиції. Тому фірми, що закупають товари оптом (не тільки торгові підприємства, але і промислові фірми-виготовлювачі), завжди стежать за біржовими цінами, що складаються на національному і світовому оптовому ринках.

Торговий капітал доводить продукцію виробників до споживачів через *роздрібну торгівлю*, у якій товари продаються населенню в невеликих кількостях.

Концентрація і централізація торгового капіталу підсилює реальне усупільнення сфери торгівлі. *Економічним наслідком* цього процесу є *прискорення обороту промислового капіталу*, і зростання промислового прибутку. Одночасно підвищується вигідність торгового бізнесу.

У процесі торгового бізнесу виникає проблема, як оцінити ступінь вигідності торгового капіталу? Торговий бізнес здійснюється відповідно до відомої загальної формули

$$Г - Т - Г',$$

де Г – грошові витрати на торговий бізнес;

Т – товари (закуповувані оптом і продавані вроздріб);

Г' – грошовий виторг (сума продажів) від реалізації товарів за роздрібними цінами.

По даній формулі можна скласти первісне уявлення про прибуток у торговому бізнесі. *Торговий прибуток* Π_T – різниця між сумою продажів і спочатку авансованої на торговий бізнес сумою:

$$\Pi_T = Г' - Г,$$

Звідси легко представити формулу норми торгового прибутку Π_T' . *Норма прибутку торгового капіталу* – це відношення торгового прибутку до авансованого торгового капіталу, виражений у відсотках.

Конкуренція виникає між торговим і промисловим капіталом за одержання максимальної норми прибутку. Однак ще в період класичного капіталізму вільна конкуренція породила тенденцію до вирівнювання норми прибутку і промислових і торгових підприємств. Коли, допустимо, більш високої прибутковості досягав промисловий бізнес, то в індустріальну сферу спрямовувався торговий капітал. Це, зрозуміло, приводило до зниження норми промислового прибутку. Якщо ж більш вигідним ставав торговий бізнес, то в сферу торгівлі вливався новий промисловий капітал, що в кінцевому рахунку викликало зменшення норми прибутку торгового капіталу.

Позичковий капітал – це грошовий капітал, що приносить дохід у вигляді відсотка.

Формула руху позичкового капіталу:

$$Г - Г'(Г+z),$$

де z є масою відсотка.

Позичка виникла з функції грошей як засіб платежу, це акт покупки з відстрочкою платежу.

Відсоток – це плата за користування позичковим капіталом, його споживчої вартістю і виступає як своєрідна ціна товару – капітал.

Джерела позичкового відсотка. Центральною проблемою позичкового капіталу є визначення джерела позичкового відсотка, визначення його ціни. Проблема є дискусійною, єдиної відповіді немає.

Норма відсотка – це відношення маси відсотка, виплачуваної позикодавцю, до величини позичкового капіталу

Норма позичкового відсотка носить динамічний характер.

Існує декілька підходів щодо походження та сутності відсотка. різні теорії відсотка побудовані на протилежних базових засадах, пропонують різні практичні висновки, але зрозуміти природу цього складного явища можливо лише за умови поєднання теоретичних результатів всіх економічних шкіл.

Таблиця 3.1 – Теорії відсотка

Класична політична економія	Марксистська концепція	Неокласична концепція	Кейнсіанська	Монетарна
Частина валового доходу, частина середнього прибутку	Частина прибавочної вартості; частина середнього прибутку $0 < \% < P$, де P – середній прибуток	Ціна за чекання, ціна за жертву відмовлення від негайного використання грошей	Попит на гроші визначає норму відсотка	Кількість грошей, пропозиція грошей визначає рівень відсотка

Аграрні відносини — це економічні відносини суспільства та суб'єктів підприємницької діяльності з приводу виробництва, розподілу, реалізації та

споживання сільськогосподарської продукції і використання доходів. Ці відносини відображають особливості формування витрат і доходів, їх розподіл і використання сільськогосподарськими товаровиробниками.

Складовою аграрних відносин виступають *рентні відносини*. Основу цих відносин становить *рента* — дохід з капіталу, землі або майна. Існування рентних відносин та ренти в сільському господарстві пов'язане з особливостями землі як фактора виробництва.

У процесі використання землі як засобу виробництва має місце розмежування землі як об'єкта підприємницької діяльності і об'єкта власності. Поряд з великими землевласниками важливою фігурою аграрних відносин стає підприємець-орендар, якому власник земельної ділянки передає за угодою у безпосереднє користування цей унікальний засіб і предмет праці. Підприємець-фермер буде намагатись отримувати із земельної ділянки дохід, не менший середньої норми прибутку. Але всю додаткову вартість у формі прибутку, створену при використанні землі, він присвоїти не може. Певну її частку підприємець-фермер має віддати власнику землі, який дозволив йому вести на ній підприємницьку діяльність.

Частина додаткової вартості, створювана в процесі підприємницької діяльності на землі, яка передається її власнику за право користуватись нею, називається *земельна рента*. Вона регулярно привласнюється власником землі. Отже, земельна рента є доходом, не пов'язаним з підприємницькою діяльністю. Але вона є складовою взаємовідносин підприємця-фермера, інших суб'єктів підприємницької діяльності з власниками землі.

За відсутності власної землі підприємці змушені брати її в оренду. *Оренда землі* - це форма землекористування, при якій її власник передає земельну ділянку на певний строк і на застережених умовах іншій особі (орендареві) для ведення підприємницької діяльності за певну винагороду.

Власник землі привласнює земельну ренту у вигляді *орендної плати*. Вона є платою за дозвіл вести підприємницьку діяльність на землі. Орендна плата не може збігатися з земельною рентою в тому випадку, коли до її складу, крім останньої,

входять і такі елементи, як відсоток на раніше вкладений у землю капітал, амортизація тощо.

Капітал, обслуговуючи всі стадії виробництва, знаходиться в постійному русі. В економічному розуміння цей рух – це процес створення, збільшення і реалізації вартості. З точки зору *організаційної*, рух капіталу – це його кругообіг.

Процес руху капіталу, який охоплює три стадії, де він послідовно набуває трьох різних форм, кожна з яких виконує певну функцію, називається *кругообігом промислового капіталу*.

Функція грошового капіталу (перша стадія) полягає у створенні умов для здійснення процесу виробництва (купівля факторів виробництва, поєднання робочої сили із засобами виробництва). На другій стадії *функцією продуктивного капіталу* є створення і збільшення вартості. *Функція товарного капіталу* зводиться до реалізації виробленого товару, що передбачає повернення підприємцю авансованого на виробництво капіталу разом з реалізованою додатковою вартістю у формі прибутку. Вирішальною стадією кругообігу капіталу є виробництво, а отже, його формою капіталу – продуктивна форма тому, що саме тут відбувається створення й збільшення вартості, тобто формується матеріальна основа майбутнього прибутку як головної мети будь – якого підприємства.

Кругообіг капіталу, що визначається не як окремий акт, а як періодичний процес, називається *оборотом капіталу*.

Основний капітал – це та частина продуктивного капіталу, яку повністю бере участь у виробництві й тривалий час зберігає свою споживну вартість, а вартість його переноситься частинами на продукцію, яка виробляється, впродовж усього періоду використання і повертається до свого власника теж по частинах, в міру реалізації готової продукції.

Оборотний капітал – це частина продуктивного капіталу, яка впродовж одного періоду виробництва втрачає свою стару споживну вартість, а її вартість повністю переноситься у вартість товару, що виробляється, і повністю повертається до свого власника у грошовій формі після реалізації товару.

Поділ капіталу на основний і оборотний властивий лише для продуктивного капіталу. Грошовий і товарний капітали, які функціонують у сфері обігу, такого поділу не мають. В основі поділу капіталу на основний і оборотний лежить спосіб участі різних частин продуктивного капіталу в процесі *перенесення вартості*. Поділ же капіталу на постійний і змінний в основі своїй має спосіб участі різних частин авансованого капіталу в процесі *виробництва додаткової вартості*.

Механізм відтворення основного капіталу.

Знос капіталу. У процесі застосування основного капіталу відбувається його *фізичний знос*. Поруч із фізичним, основний капітал зношується й *морально*.

Цей процес знецінення і «старіння» машин, обладнання та інших елементів основного капіталу в результаті технічного прогресу називається його *моральним зносом*.

Амортизація. Цей процес поступового відшкодування у грошовій формі вартості основного капіталу, що відповідає його зносу, називається амортизацією. А самі відрахування – *амортизаційними відрахуваннями*.

Норма амортизації – це відношення суми амортизаційних відрахувань до вартості основного капіталу, що застосовується. Розраховується за формулою

$$A' = A / K_{\text{осн.}},$$

де A' - норма амортизації;

A – сума амортизаційних відрахувань;

$K_{\text{осн.}}$ – вартість основного капіталу.

Перенесена на готову продукцію вартість продуктивного капіталу переходить (у вигляді готового продукту) із сфери виробництва до сфери обігу. І тут готова продукція разом із грошовими коштами та коштами, що знаходяться у незакінчених господарських розрахунках, утворює *капітал обігу*.

Практичне заняття з теми 3 Капітал і наймана праця

Питання для обговорення

3.1 Перетворення грошей у капітал. Сутність капіталу

3.2 Робоча сила як товар. Вартість і ціна робочої сили. Заробітна плата. Постійний і змінний капітал

3.3 Виробництво додаткової вартості. Норма і маса додаткової вартості

3.4 Кругооборот та оборот капіталу. Основний і оборотний капітал. Витрати виробництва і прибуток. Маса і норма прибутку. Середній прибуток і ціна виробництва

Питання для самостійного опрацювання

Реферат Форми капіталу та форми прибутку

Література

Політична економія: Навч. посібник/ За ред. Тарасенко Г.Д.-Донецьк, 2002, с. 129-144.

Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник/ Под ред. акад. В.И.Видяпина, акад. Г.П.Журавлевой. М.: Промо – Медия, 1995., с.199-212.

Маркс К. Капитал. Т.3,гл.1,2,8,9,10,15 – Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд.т.25,ч.1.

Приклади рішення задач

Задача 3.А (визначення вартості товару, додаткової вартості, органічної побудови капіталу)

Робочий день - 8 годин. Денна вартість робочої сили - 20 гр. од. Робочий за час створює нову вартість 4 гр. од. Витрати на засоби виробництва – 80 гр. од.

Визначити вартість товару, додаткову вартість, норму додаткової вартості, органічну побудову капіталу.

Розв'язання. Вартість товару визначаємо за формулою: $W=C+V+m$

Згідно умовам задачі:

$C=20$ гр.од.

$V=20$ гр.од.

$V+m=4*8=32$ гр.од.

$W=80+32=112$ гр.од.,

Додаткова вартість $m=32-20=12$ гр.од.

Норма додаткової вартості $m^1 = \frac{m}{V} * 100\% = \frac{12}{20} * 100 = 60\%$

$$\text{Органічна побудова капіталу } \frac{C}{V} = \frac{80}{20} = \frac{4}{1}$$

Відповідь: вартість товару 112, додаткова вартість 12, норма додаткової вартості 60%, органічна побудова капіталу 4/1

Задача 3.Б (на визначення норми прибутку та ціни виробництва)

Визначити середню норму прибутку, середній прибуток та ціну виробництва за наступних умов:

Галузі	Авансований капітал (гр.од.)	Органічна побудова капіталу	Норма додаткової вартості (%)
I	1000	9:1	100
II	1000	4:1	100
III	1000	7:3	100

Методичний коментар: Для розрахунків використаємо формули:

$$\text{Норма прибутку } P^1 = \frac{m}{C+V} * 100\%$$

$$\text{Середня норма прибутку } P_{сер}^1 = \frac{\sum m}{\sum C+V} * 100\%$$

$$\text{Середній прибуток } P_{сер} = \frac{P_{сер}^1 * K_{ав}}{100\%}$$

$$\text{Ціна виробництва: } Ц_{в} = K_{ав} + P_{сер}$$

$$\text{Додаткова вартість: } m = \frac{m^1 * V}{100\%} \quad m^1 = \frac{m}{V} * 100\%$$

$$\text{Розв'язання: } P_{сер}^1 = \frac{100 + 200 + 300}{1000 + 1000 + 1000} * 100\% = 20\%$$

$$P_{сер} = \frac{20 * 1000}{100} = 200 \text{ гр.од.}; \quad Ц_{в} = 1000 + 200 = 1200 \text{ гр.од.}$$

Результати розрахунків занесемо в таблицю:

Галузі	$K_{ав}$	$K_{ав} = C+V$	m^1	m	p^1	$p_{сер}^1$	$P_{сер}$	$Ц_{в}$
I	1000	$900C+100V$	100%	100	10%	20%	200	1200
II	1000	$800C+200V$	100%	200	20%	20%	200	1200
III	1000	$700C+300V$	100%	300	30%	20%	200	1200

Задача 3.В (на визначення прибутку у виробництві та торгівлі)

Авансований капітал у виробництво має структуру 360С+90V. Торговий капітал 50 гр. од. Норма додаткової вартості – 100%. Розрахувати прибуток підприємця у виробництві та торговий прибуток.

Розв'язання: Додаткова вартість має розділитися між підприємцем у виробництві, та торговим підприємцем відповідно до норми прибутку на весь суспільний капітал:

$$P^1 = \frac{m}{\sum K_{\text{в}} + K_{\text{т}}} * 100\%$$

$K_{\text{в}}$ – авансований капітал у виробництві

$K_{\text{т}}$ – авансований торговий капітал.

Розраховуємо додаткову вартість (m):

$$m = \frac{m^1 * K}{100\%} = \frac{100 * (360 + 90)}{100} = 90(\text{гр.од.})$$

$$P^1 = \frac{90}{360 + 90 + 50} * 100\% = 18\%$$

Підприємець у виробництві отримує масу прибутку:

$$P_{\text{в}} = \frac{P^1 * K_{\text{в}}}{100} = \frac{18 * (360 + 90)}{100} = 81\text{гр.од.}$$

Торговий прибуток складає:

$$P_{\text{т}} = \frac{P^1 * K_{\text{т}}}{100} = \frac{18 * 50}{100} = 9(\text{гр.од.})$$

Практичні завдання

На основі публікацій в пресі (зокрема, у журналі «Експерт») визначте норму прибутку в різних галузях економіки України. Як Ви вважаєте, від яких чинників залежить динаміка норми прибутку в сучасній Україні?

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

3.1 Який склад має торгівельний капітал:

- а) капітал обігу + капітал виробництва;
- б) капітал обігу + витрати обігу;
- в) витрати обігу + основний капітал.

3.2 Що належить до обігового капіталу:

- а) готові вироби;
- б) виробничі запаси;
- в) кошти в розрахунках.

Задачі для самостійного вирішення

Задача 3.1 Підприємець авансував змінний капітал у 100 тис. грош. од. Визначте масу отриманої ним додаткової вартості, якщо норма додаткової вартості (m') складає 200 %. У чому розходження між масою і нормою додаткової вартості?

Задача 3.2 Авансовано капітал обсягом: 80 грош. од. постійного (c) і 20 грош. од. змінного (v). Фонд накопичення - 50 %. Як зміняться розміри накопичення при збільшенні норми додаткової вартості (m') із 100 до 200 %?

Задача 3.3 Припустимо, нова створена вартість дорівнює 20 грн., змінний капітал дорівнює 10 грн. Тривалість робочого дня - 8 годин. З них 4 год. – необхідний робочий час; 4 год. – додатковий робочий час. Розрахуйте норму додаткової вартості.

Задача 3.4 Капітал компанії склав 3075 млн. грош. од., річний обіг – 4130 млн. грош. од. Скільки оборотів зробив капітал на рік? У чому розходження між кругообігом і обігом капіталу?

Задача 3.5 Капітал у 3 млн. грош. од. робить 1,6 обігу за рік. Визначте час одного обігу та суму річного обігу капіталу.

Задача 3.6 Активи компанії склали 10785 тис. грош. од. Капітал зробив 1,53 обігу за рік. Визначте річний обіг капіталу і час одного обігу. Від яких чинників залежить швидкість обігу капіталу?

Задача 3.7 Змінний капітал у 42 тис. грош. од. на одному підприємстві робить 4, на іншому – 12 оборотів на рік. Норма додаткової вартості (m') = 200 %. Визначте річні маси і норми додаткової вартості. Поясніть розходження між нормою та масою додаткової вартості.

Задача 3.8 Вартість товару - 150 тис. грош. од., змінний капітал (v) = 30 тис. грош. од., $m' = 200\%$. Визначте розмір витрат виробництва

Задача 3.9 Власний капітал банку - 200 тис. грош. од. Залучений капітал – 1500 тис. грош. од. Капітал, який надали в кредит, – 1600 тис. грош. од. Норма банківського відсотку, який сплачують вкладникам, - 2 % річних, норма позичкового відсотка, стягнутого з позичальників, - 4 % річних. Витрати по веденню банківської справи склали 4 тис. грош. од. Розрахуйте норму банківського прибутку.

Задача 3.10 Вартість машини - 4000 грош. од. На капітальний ремонт протягом усього терміну служби машини витрачено 1800 грош. од. Залишкова вартість складає 400 грош. од. Плановий термін служби - 16 років, витрати по демонтажу – 360 грош. од. Розрахуйте норму амортизації машини.

Задача 3.11 Власник землі одержує щорічно орендну плату за здану ділянку - 6 тис. грош. од. На ділянці є сільськогосподарські будівлі і спорудження вартістю 40 тис. грош. од. з терміном служби 20 років. Норма банківського відсотку – 5 % річних. Визначте розмір земельної ренти.

Задача 3.12 Вартість товару - 150 тис. грош. од., змінний капітал (v) дорівнює 30 тис. грош. од., норма додаткової вартості (m') склала 200 %. Визначте розмір витрат виробництва.

Задача 3.13 Є три галузі виробництва з капіталами: $80c+20v$, $85c+15v$, $90c+10v$, $m'=200\%$. Поясніть процес утворення середньої норми прибутку.

Задача 3.14 Визначте ціну 1 га землі, якщо площа ділянки - 150 га, сума земельної ренти - 432 грош. од., а рівень позичкового відсотку – 1,8 %.

Проблемні ситуації

Ситуація 3.1 Чому, на Ваш погляд, робітник не припиняє працювати після того, як він створив еквівалент власної заробітної плати? Адже на ринку праці він є вільним, так само як і підприємець? Чому він погоджується працювати додатковий робочий час і створювати додаткову вартість, яку отримає власник виробництва?

Запитання до самоконтролю

- 1 Які умови необхідні для зростання капіталу?
2. Перелічіть фази кругообігу капіталу. В чому полягає функція капіталу в кожній з них?
3. У чому полягає різниця в поділі капіталу на постійний та змінний і основний та оборотний?

Основні терміни та поняття

аграрні відносини; амортизація; вартісна (органічна) будова капіталу; вартість робочої сили; величина прибутку; відсоток; додаткова вартість; експлуатація; заробітна плата; змінний капітал; знос капіталу; капітал обігу; капітал; маса прибутку; норма амортизації; норма відсотка; норма додаткової вартості; норма прибутку торгового капіталу; норма прибутку; оборотний капітал; оренда землі; основний капітал; позичковий капітал; постійний капітал; рента; споживна вартість робочої сили; сфера обігу; товарна біржа; торгівля; торговий капітал

ТЕМА 4 Ринок, його структура і функції

4.1 Інституціональні основи ринкової економіки. Сутність ринку, його функції. Структура ринку

4.2 Ринковий механізм. Попит, пропозиція, ціна. Еластичність попиту і пропозиції

4.3 Конкуренція, її форми, методи, соціально-економічні наслідки. Сутність монополії. Монополія та конкуренція. Антимонопольна політика держави

4.4 Ринкова інфраструктура, її роль в регулюванні економічних процесів. Особливості ринкової трансформації економіки України

4.1 Інституціональні основи ринкової економіки. Сутність ринку, його функції. Структура ринку

Ринок, по-перше, розуміється як місце, де відбувається процес купівлі-продажу результатів людської діяльності, а отже, як сфера підприємницької діяльності – бізнесу. По-друге, ринок – це сукупність економічних відносин між людьми у сфері обміну, посередництвом яких здійснюється реалізація результатів людської діяльності. В такому аспекті ринок виступає як економічна категорія. По-третє, ринок – це місце, де відбувається остаточне визнання суспільством втіленої в результати діяльності праці.

Трактуючи так широко поняття «ринок», не слід у той же час ототожнювати його з ринковою економікою. Ринок – це лише елемент ринкової економіки, куди поруч з ринком входять сфери виробництва, розподілу й споживання.

Характерні ознаки сучасного ринку. По-перше, сучасний ринок є ринок покупців. Другою обов'язковою ознакою сучасного ринку є його конкурентний характер. Третя ознака сучасного ринку – стабілізація відносин між суб'єктами ринку на основі інтеграції.

Суб'єкти і об'єкти ринку. Що ж виступає об'єктами ринкових відносин? Тобто, що стає предметом купівлі-продажу на сучасному ринку? Широке трактування ринку, наведене вище, свідчить про те, що об'єктами ринкових відносин у сучасній економіці стають усі результати суспільної діяльності. Тобто, ними можуть бути матеріальні продукти праці (засоби виробництва, предмет споживання, послуги, житло тощо); інтелектуальні продукти праці (інформація, наукові ідеї); робоча сила; цінні папери (акції, облігації); валюта, позикові капітали і т.д.

Оскільки в ринкові відносини вступають різні суб'єкти, а до сфери обміну надходять різноманітні товари й послуги, то в країні формується досить складна ринкова структура, яка включає найрізноманітніші види ринків. Їх можна розглядати в різних аспектах.

З точки зору об'єктів обміну, ринки бувають: ринок засобів виробництва, ринок товарів народного споживання, ринок послуг, ринок позичкових капіталів, ринок цінних паперів, ринок валюти, ринок інформації, ринок науково-технічних розробок, ринок робочої сили, ринок житла і т.д. У середині цієї структури можна говорити про продовольчий ринок, ринок зерна, нафти, золота та ін. Тобто, ринкова економіка складається з великої кількості окремих ринків. Кожний товар чи послуга має свій ринок.

З територіальної точки зору, ринок може бути внутрішнім і зовнішнім. Внутрішній ринок у свою чергу може бути національним, регіональним і локальним (місцевим). *Національний* – це весь внутрішній ринок даної країни, обмежений рамками її кордонів. *Регіональний* – ринок окремого територіального підрозділу (республіки, краю, області, району). *Локальний* – ринок якоїсь місцевості, яка включає певну сукупність населених пунктів. Регіональні й локальні ринки, на відміну від національних, не мають чітко окреслених кордонів.

Ринки бувають збалансовані і незбалансовані. *Збалансований* – ринок, на якому підтримується повна (за загальним обсягом, структурою, асортиментом і якістю товарів) відповідність між попитом й пропозицією. В умовах збалансованого ринку забезпечується повна реалізація (з найменшими затратами) всіх

запропонованих товарів, а також найбільш повне задоволення платоспроможного попиту. *Незбалансований* ринок – той, на якому немає певної відповідальності між попитом і пропозицією. Кількісна незбалансованість ринку може виявитися як у надмірному перевищенні пропозиції над попитом (що ускладнює реалізацію товарів), так і в перевищенні попиту над пропозицією (що створює напругу на ринку й ускладнює задоволення попиту).

У ринкові відносини вступає безліч суб'єктів – виробників, споживачів, посередників. Тому на ринку складається певна кон'юнктура. *Кон'юнктура ринку* – це сукупність економічних умов, що складаються на ринку в кожний даний момент, від яких залежить процес реалізації. Кон'юнктура ринку визначається економічними показниками, які характеризують стан ринку. Це співвідношення попиту і пропозиції, рівень цін, місткість ринку, платоспроможні можливості споживачів, стан товарних запасів та ін.

4.2 Ринковий механізм. Попит, пропозиція, ціна. Еластичність попиту і пропозиції

Ринкова економіка – це специфічна соціально – економічна система. Вона, як і будь – яка система, має свій механізм функціонування, дія якого найбільш повно проявляється в центральній ланці цієї системи – на ринку. Складові елементи їх в принципі чотири: попит, пропозиція, ціна й конкуренція.

Попит – це форма вираження потреби. На ринку ми маємо справу не з попитом взагалі, а з попитом платоспроможним, тобто забезпеченим відповідною сумою грошей.

Пропозиція – це сукупність товарів і послуг, які є або в кожний даний момент можуть бути доставлені на ринок.

Ціна – це, як було з'ясовано раніше, грошовий вираз вартості. На ринку, як правило, розрізняють три види цін: ціну попиту, ціну пропозиції і ціну рівноваги. *Ціна попиту* – це гранично максимальна ціна, яку покупці ще згодні платити за

товар. *Ціна пропозиції* – це гранично мінімальна ціна, яку продавці ще згодні взяти за свій товар. *Ціна рівноваги* – це ціна, яка встановлюється при врівноваженості попиту і пропозиції.

Конкуренція – це процес суперництва між суб'єктами ринкових відносин за найвигідніші умови виробництва, реалізації й купівлі товарів та послуг.

Взаємодія названих елементів і являє собою *ринковий механізм*.

Зворотна залежність між ціною і величиною попиту називається *закон попиту*.

Крива попиту – крива, що показує, яку кількість економічного блага готові придбати покупці.

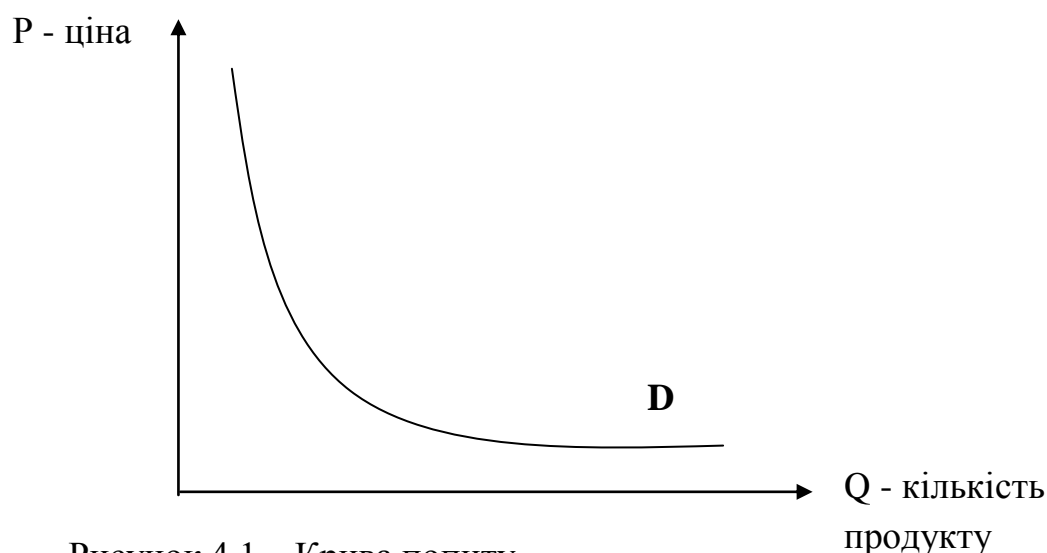

Рисунок 4.1 – Крива попиту

Зміна ціни означає рух по кривій попиту. На попит впливають не тільки ціни, але і інші чинники: збільшення (зниження) доходів споживача, зміна смаків, цінові і дефіцитні очікування, коливання витрат на рекламу, зміна цін товарів - субститутів та інші. Нецінові фактори зрушують саму криву попиту.

Еластичність – міра реакції однієї змінної на зміну іншій, виражена як відношення процентних змін. Точніше, це числовий показник процентних змін, що відбуваються в одній величині в разі зміни на 1 % іншої величини.

Еластичність попиту за ціною – відношення процентної зміни величини попиту на товар до заданої процентної зміни його ціни за інших рівних умов:

а) еластичний попит – коли величина попиту змінюється на більший відсоток, ніж ціна, і тому загальний дохід зростає у міру того, як падає ціна;

б) нееластичний попит – коли величина попиту змінюється на менший відсоток, ніж змінюється ціна, і загальний дохід зменшується у міру падіння ціни;

в) попит одиничної еластичності – коли величина попиту і ціна змінюються на однаковий відсоток і, отже, загальний дохід залишається незмінним у міру зміни ціни;

г) абсолютно еластичний попит – коли крива попиту строго горизонтальна;

д) абсолютно нееластичний попит – коли крива попиту строго вертикальна.

Абсолютно нееластичній кривій попиту приписується чисельне значення, рівне 0, оскільки будь-яка зміна в ціні не проводить ніякої зміни у величині попиту. Термін «нееластичний попит» застосовують до чисельних значень від 0 до 1 (природно, не включаючи кінці інтервалу). Попит з одиничною еластичністю, як показує назва, визначається чисельним значенням, рівним одиниці, еластичний попит підходить для будь-якого чисельного значення, більшого 1. Абсолютно еластичний попит, що представляється горизонтальною прямою попиту, чисельно не може бути визначений, оскільки у міру наближення кривої попиту до лінії, паралельної осі абсцис, знаменник формули еластичності прагне нуля, а саме чисельне значення еластичності прагне нескінченності.

Чинники цінової еластичності попиту:

1) замінність: чим більше добрих замінників даного продукту пропонується споживачу, тим еластичніше буде попит на нього;

2) питома вага в доході споживача: чим більше місця займає продукт в бюджеті споживача, за інших рівних умов, тим вище буде еластичність попиту на нього;

3) необхідність продукту (предмети розкоші і предмети першої необхідності): попит на предмети необхідності звичайно є нееластичним, попит на предмети розкоші звичайно еластичний;

4) чинник часу, попит на продукт звичайно тим еластичніше, чим довше період часу для ухвалення рішення.

Пропозиція — це кількість товарів, яка перебуває на ринку або може бути туди доставлена. Вона визначається виробництвом, але не тотожна йому. Є випадки, коли і в урожайний рік "дари" сільського господарства відсутні на полицях магазинів. Закон пропозиції стверджує: чим вища ціна на товар, тим більша пропозиція товару, і навпаки. Отже, встановлюється прямо пропорційна залежність між ціною і величиною пропозиції. Звичайно, для виробника більш прибутковим є пропонувати товар за вищими цінами (за умови, що високі ціни гарантовано тривалі).

Основні поняття, пов'язані з пропозицією, значною мірою аналогічні поняттям, пов'язаним з попитом. Так, аналогічно до попиту ринкову пропозицію формує пропозиція благ окремими фірмами. Пропозиція окремої фірми визначається її виробничими можливостями, згідно з якими для кожної конкретної ціни фірма може запропонувати до продажу певні обсяги блага. Тому пропозиція аналогічно до попиту також характеризується набором обсягів певного блага, які виробники (постачальники) бажають та можуть продати на ринку, і відповідних цін.

Ринкова пропозиція блага складається із суми обсягів блага, які окремі фірми можуть та хочуть запропонувати до продажу за кожної конкретної ціни.

Функція пропозиції — залежність обсягу пропозиції блага від його ціни. *Крива пропозиції* — графічне відображення функції пропозиції. На малюнку крива пропозиції позначена буквою S (англ. supply) і прямує знизу вгору, зліва направо.

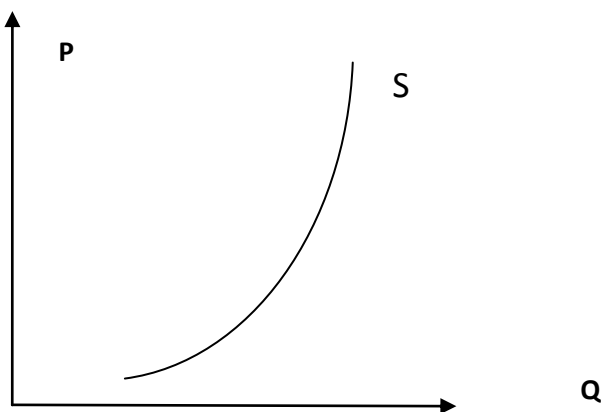

Рис. 4.2 - Крива пропозиції (P – ціна, Q – кількість товару, S – пропозиція)

Припустімо, що величина пропозиції стала, як у випадку з рибою, що швидко псується. Цю рибу привезено на ринок, щоб продати за будь-яку ціну. Це крайній випадок абсолютно нееластичної пропозиції, яку зображають вертикальною кривою пропозиції.

Інший крайній випадок. Припустімо, що незначне зменшення ціни спричинить зниження величини пропозиції до нуля, водночас незначне підвищення ціни викличе невизначено великі зміни у пропозиції. У цьому випадку відношення відсотка зміни величини пропозиції до відсотка зміни ціни вкрай велике, його зображають горизонтальною кривою пропозиції. Це крайній випадок безмежно еластичної пропозиції.

Між цими крайніми випадками пропозицію називають еластичною або нееластичною залежно від того, чи відсоток зміни кількості більший або менший від відсотка зміни ціни. У випадку одиничної еластичності відсоток збільшення величини пропозиції точно дорівнює відсоткові збільшення ціни.

Як бачимо, еластичність пропозиції визначають так само, як і еластичність попиту. Єдина відмінність полягає в тому, що величина реагування пропозиції на збільшення ціни додатна, а попиту — від'ємна.

Еластичність пропозиції дорівнює відношенню відсотка зміни величини пропозиції до відсотка зміни ціни.

4.3 Конкуренція, її форми, методи, соціально-економічні наслідки. Сутність монополії. Монополія та конкуренція. Антимонопольна політика держави

Виділяють дві основні групи методів конкуренції: цінові й нецінові.

Вищими формами монополістичні об'єднань є картелі, синдикати, трести і концерни.

Картель (від французького слова – спілка). Учасники картелю ділять поміж собою ринки збуту, визначають ціни, домовляються про норми виробництва та

збуту продукції. Ця норма називається квотою. Відповідно до квоти кожний з учасників картелю не повинен перевищувати обсяг виробництва і збуту. За порушення – штраф у загальну касу. *Кожен з учасників картелю зберігає свою виробничу і комерційну самостійність.*

Синдикат (від грецького слова – згода). Це таке монополістичне об'єднання, в якому підприємства, що в нього входять, втрачають свою комерційну самостійність. Збут товарів, а часто й закупівлю сировини здійснює контора синдикату. Кожен учасник синдикату (підприємство, фірма) одержує від контори відповідну частину прибутку, який залежить від квоти виробництва та інших умов.

Трест (від англійського слова – довір'я). Це такий вид монополій, де учасники втрачають не тільки комерційну, але й виробничу самостійність.

Всіма справами відає правління тресту, а колишні власники підприємства стають власниками акцій. На ці акції вони одержують певну частину прибутку – дивіденди, відповідно до вкладеного капіталу. Трест, як правило, об'єднує однорідні підприємства.

Концерн (від англійського слова – підприємство, фірма). Це об'єднання формально самостійних підприємств різних галузей виробництва, транспорту, торгівлі, банків і страхових компаній на основі повної фінансової залежності від власників контрольного пакету акцій. Ядром концерну є велике промислове підприємство, трест, банк або соціально створене головне товариство – холдинг.

Диверсифікація – нове явище в економіці розвинутих країн світу, яке почало розвиватися з середини 50-х рр. ХХ ст. Сутність її полягає в проникненні великих фірм у галузі, що не мають прямого виробничого зв'язку з основною галуззю їхньої діяльності. Мотивами, які спонукають монополію до диверсифікації є:

а) прагнення пом'якшити проблему реалізації, послабити залежність від кон'юнктури ринку в зв'язку з падінням попиту на той чи інший вид продукції, що виробляється;

б) прагнення пом'якшити наслідки економічних криз.

Конгломерат – це одна з форм монополії, в якій під єдиним фінансовим контролем зосереджені компанії, що діють у різних, технологічно не пов'язаних між собою галузях.

Олігополія передбачає, що в окремій галузі народного господарства діє не одна, а декілька великих корпорацій, які конкуруючи одна з одною, зберігають монополію в межах певного співтовариства, що виробляє ідентичний товар.

Антимонопольні тенденції.

Якщо узагальнити захисти від монополізму, які проводяться в країнах з послідовно сформованою ринковою економікою, їх можна звести до наступного:

Більшість розвинутих країн світу прийняла законодавчі акти, згідно з якими утворення об'єднань картельного типу між підприємствами заборонено. Це зроблено з метою *захисту конкуренції за цінами*.

Одночасно законодавства передбачають реєстрацію товарних знаків і марок товарів для того, щоб зробити можливим диференціацію продуктів за таким важливим параметром, як *якість*.

Державою регулюються, як правило, й загальні умови угод, тобто межі, яких може укладатися господарський договір. Значна частина текстів договорів заздалегідь визначається законодавцем і не може бути змінена сторонами, що домовляються. Зроблено це для того, *щоб постачальники не могли нав'язувати свою волю покупцям*.

Рівень концентрації в окремих галузях настільки високий, що в них існують такі великі господарські одиниці, які в змозі встановити своє панування над ринком і без укладання картельних угод. Тому в більшості країн законодавство регулює і це питання. Для цього *виділяються різні критерії монополізації ринку*, про що мова йшла вище.

Щоб визначити, чи є ціни, за якими продаються товари, конкурентними чи монопольними, *органи влади проводять їх аналіз, здійснюють контроль над прибутками та витратами, порівнюють з цінами на інших, паралельних ринках*.

Україна, формуючи ефективне ринкове середовище, теж зробила перші кроки до цивілізації конкурентних процесів, свідченням того є прийняття в 1992 р. Закону

«Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності». В ньому, зокрема:

Дано визначення монопольного становища підприємства. Згідно з Законом, монополістом вважається підприємство, частка якого на ринку певного товару перевищує 35 %. Визначено, що кваліфікується як зловживання монопольним становищем:

а) нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів в нерівне становище; пропонування прийняти додаткові умови або купити непотрібні товари;

б) обмеження чи припинення виробництва з метою створення або підтримки дефіциту на ринку і встановлення монопольних цін;

в) часткова або повна відмова від реалізації чи закупівлі товару при відсутності альтернативних джерел постачання або збуту з метою створення дефіциту і встановлення мінімальних цін;

г) інші дії з метою створення перешкод для доступу на ринок і виходу з ринку інших підприємств; встановлення дискримінаційних цін на свої товари, що обмежують права окремих споживачів.

Дається тлумачення поняття «недобросовісна конкуренція». Це:

а) неправомірне використання товарного знаку, фірмового найменування або маркування товару, імітація товару або імені іншого підприємця;

б) умисне поширення неправдивих або неточних відомостей про свого конкурента;

в) отримання, використання й розголошення комерційної таємниці з метою заподіяння шкоди іншим підприємцям.

Визначено санкції у випадку зловживань монопольним становищем. Закон дає право антимонопольному комітету:

а) приймати рішення про примусовий поділ монопольних об'єднань;

б) накладати штрафні грошові санкції на порушників;

в) вилучати до бюджету незаконно отриманий прибуток.

4.4 Ринкова інфраструктура, її роль в регулюванні економічних процесів. Особливості ринкової трансформації економіки України

Функціонування ринку передбачає постійний рух товарів, послуг, грошей, цінних паперів, робочої сили. Для цього потрібні певні організації, які, діючи в рамках закону, обслуговують ринкові відносини. Тобто, сучасному ринковому господарству необхідна відповідальна інфраструктура.

Ринкова інфраструктура – це сукупність організаційно-правових форм, за допомогою яких здійснюється функціонування й поєднання в єдине ціле ринкових відносин. А це означає, що ринок складається не тільки з тих, хто робить свій підприємницький, споживний, трудовий або державний бізнес. Взаємні відносини між ними зумовлюються великою кількістю організаційних форм, які допомагають суб'єктам ринку реалізувати свої ділові інтереси.

Такими формами (елементами) інфраструктури в сучасній ринковій економіці є:

- підприємства роздрібної та оптової торгівлі;
- кредитна система й комерційні банки;
- організаційно оформлене посередництво та товарних, сировинних, фондових і валютних біржах;
- аукціони, ярмарки та інші форми організованого позабіржового посередництва;
- система регулювання зайнятості населення й центри (державні й недержавні) сприяння зайнятості (біржі праці);
- інформаційні технології й засоби ділової комунікації;
- податкова система й податкові інспекції;
- система страхування комерційного, господарського ризику й страхові (державні й недержавні) компанії;
- спеціальні рекламні агентства, інформаційні агентства й засоби масової інформації;

- торгові палати, інші громадські й добровільні державно-громадські об'єднання ділових кіл;
- митна система;
- громадські і державно-громадські фонди, призначенні для стимулювання ділової активності;
- спеціальні зони вільного підприємництва тощо.

Інфраструктура виступає як механізм функціонування підприємництва.

Можна говорити про два види ринкової інфраструктури: *спеціалізовану*, тобто таку, яка обслуговує окремі ринки (ринок товарів, цінних паперів тощо); *загальну*, тобто таку, яка обслуговує всю економічну систему, нею зайнятий весь економічний простір від виробника до споживача.

Основними елементами спеціалізованої інфраструктури, тобто структури, яка сприяє організаційному оформленню ринкових відносин, є біржі, системи оптової й роздрібною торгівлі, ярмарки, аукціони, торговельні дома тощо.

Загальна інфраструктура обслуговує ринкову економіку в цілому. З певною мірою умовності сюди можна віднести: грошову, фінансову, кредитну й податкову системи.

Практичне заняття з теми 4. Ринок, його структура і функції

Питання для обговорення

1 Інституціональні основи ринкової економіки. Сутність ринку, його функції. Структура ринку

2 Ринковий механізм. Попит, пропозиція, ціна. Еластичність попиту і пропозиції

3 Конкуренція, її форми, методи, соціально-економічні наслідки. Сутність монополії. Монополія та конкуренція. Антимонопольна політика держави

4 Ринкова інфраструктура, її роль в регулюванні економічних процесів.

Питання для самостійного опрацювання

Реферат. Особливості ринкової трансформації економіки України

Література

Мочерний С. В. Політична економія: Навч. посібник.-К.: Знання-Прес, 2002, с. 179-225.

Общая экономическая теория (политэкономия) Учебник под ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлевой, с. 88–102, 116–136.

Політична економія: Навч. посібник/ За ред. Тарасенко Г.Д.-Донецьк, 2002, с. 203-217.

Політична економія: Підручник/ За ред. Ніколенко Ю. В.-К.: ЦУЛ, 2003, с. 159-225.

Шишкин А.Ф. Экономическая теория. Учебное пособие для вузов. т.1, с. 260–284.

Приклади рішення задач

Задача 4.А (на визначення розподілу податкового тягаря)

Попит на товар задається функцією $D = 12 - P$, а пропозиція $S = 3P - 4$, де D, S - обсяги попиту і пропозиції відповідно, тис. од.; P - ціна одиниці товару, грн.

За кожну продану одиницю продукції виробник повинен платити податок у розмірі 1 грн. Яка частина цього податку перекладається на споживача? Визначити загальну суму податку, що буде зібрана з продажу товару.

Рішення: Розв'язок задачі може бути представлений аналітично і графічно.

Аналітичне рішення. Визначаються параметри ринкової рівноваги:

а) до встановлення податку:

$$D_0 = S_0; 12 - P_0 = 3P_0 - 4; P_0 = 4 \text{ (грн./од.)}, D_0 = 8 \text{ (тис. од.)};$$

б) після встановлення податку (відомо, що встановлення податку з кожної одиниці продукції зменшує пропозицію товару:

$$S_1 = 3(P-1)-4 = 3P_1-7; S = S_1, 12-P_1 = 3P_1-7,$$

$$P_1 = 4,75 \text{ (грн/од.)}, S_1 = 7,25 \text{ (тис. од.)}.$$

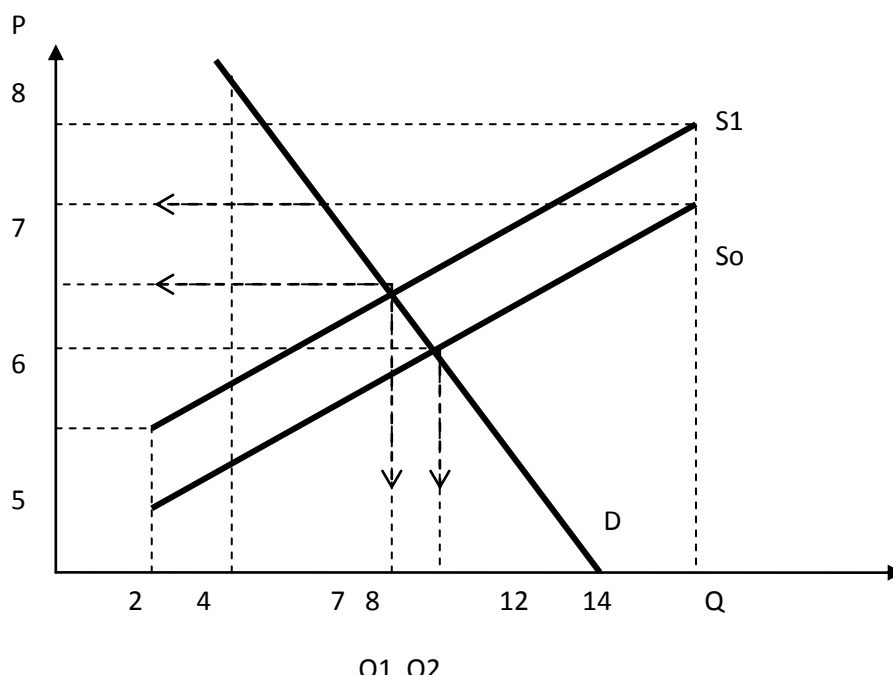
Якщо ціна рівноваги після встановлення податку не змінюється, весь податок сплачується виробником. Наскільки змінюється рівноважна ціна, настільки податок переноситься на споживача. В даному випадку споживач сплачує більше за одиницю товару на

$$\Delta P = P_1 - P_0 = 4,75 - 4 = 0,75 \text{ (грн.)}.$$

За всю покупку споживач сплатить податків 5,44 тис. грн. ($7,25 \text{ тис. од.} * 0,75$)

грн./од.), а виробники - 1,81 тис. грн. ($7,25 * 0,25$).

Графічне вирішення. Подається ситуація на ринку товару до і після встановлення податку. Функцію попиту до введення податку будемо за двома точками: $P = 0$; $D = 12$ і $D = 4$; $P = 8$, а функцію пропозиції - за точками: $S = 2$; $P = 2$ і $S = 14$; $P = 6$. Оскільки введення податку впливає на ціну виробників, нова функція пропозиції (S) може бути побудована за точками: $S = 2$; $P = 3$ і $S = 14$; $P = 7$. Перетин функцій попиту і пропозиції до введення податку дає рівноважну ціну 4 грн. і рівноважну кількість 8 тис. шт., а після введення податку відповідно 4,75 грн. і 7,25 тис. шт.

Відповідь: З рисунку видно, що споживач сплачує $P_1 - P_0 = 0,75$ грн. податку за кожен одиницю продукції, відповідно виробник – $(1 - 0,75) = 0,25$ (грн.).

Задача 4.Б (на визначення оптимальної ціни)

У таблиці наведені дані щодо величини попиту на товар при різних значеннях ціни:

Ціна за од., грн.	6	7	8	9	10
Обсяг попиту, од.	110	100	80	50	10

Визначити вид функції попиту, записати її формулу. Для кожного інтервалу ціни розрахувати коефіцієнти цінової еластичності попиту, використовуючи

формулу еластичності в точці та дугової еластичності.

Визначити для кожного значення ціни величину загальної виручки від продажу товару. За якого значення коефіцієнта цінової еластичності загальна виручка є максимальною?

Рішення: У даному випадку функція попиту є лінійною, й загальний вигляд:

$$D = a \cdot P + b,$$

де D - обсяг попиту на товар, од.; P - ціна одиниці продукції, грн.

Для визначення й часткового вигляду на основі двох будь-яких комбінацій ціни і попиту складаємо систему рівнянь:

$$110 = 6a + b$$

$$100 = 7a + b,$$

розв'язання якої дає можливість визначення значення коефіцієнта a і вільного члена рівняння b : $a = -10$, $b = 170$.

Отже, функція попиту в даному випадку має вигляд: $D = 170 - 10P$.

Далі розв'язок задачі доцільно подати у вигляді таблиці:

Ціна за од., грн.	6	7	8	9	10
Обсяг попиту, шт.	110	100	80	50	10
Коефіцієнт цінової еластичності в точці		-0,545	-1,4	-3	-7,2
Коефіцієнт дугової еластичності		-0,619	-1,67	-3,92	-12,67
Загальна виручка, грн.	660	700	640	450	100

Розрахунки здійснюються на підставі відповідних формул. Так, наприклад, за формулою еластичності в точці коефіцієнт цінової еластичності при зміні обсягу попиту від 100 до 110 од. та ціни від 6 грн./од. до 7 грн./од. складає: $0,545 \cdot ((110 - 100)/110) / ((7 - 6)/6)$, а за формулою дугової еластичності: $0,619 \cdot (100 - 110) / ((100 + 110)/2) / ((7 - 6)/(6 + 7)/2)$

Загальна виручка від продажу товару розраховується як добуток обсягу попиту та відповідної ціни одиниці продукції.

З отриманих даних можливо зробити висновок: якщо попит на товар є нееластичним за ціною, спостерігається зростання загальної виручки при збільшенні

ціни товару, і навпаки. Загальна виручка є максимальною в тому випадку, якщо коефіцієнт цінової еластичності попиту за модулем дорівнює 1.

Задача 4В. (на розрахунок коефіцієнтів еластичності)

Дана функція попиту на товар «Х»

$$Q_{Dx} = 14 - P_x + 0,1 P_y$$

Коли ціна P_y дорівнювала 10 грн. од. було куплено 9 шт. товару «Х».

Визначити коефіцієнти прямої та перехресної еластичності попиту на товар «Х».

Розв'язання: Коефіцієнт прямої еластичності:

$$E_{Dp} = \frac{P_x}{Q_{Dx}} * \frac{\Delta Q_{Dx}}{\Delta P_x}$$

$$Q_{Dx} = 14 - P_x + 0,1 * 10 = 9;$$

$$P_x = 14 - 9 + 1 = 6$$

$$E_{Dp} = \frac{6}{9} * \frac{dQ_{Dx}}{dP_x} = \frac{6}{9} * (-1) = -\frac{2}{3}$$

Коефіцієнт перехресної еластичності:

$$E_{Dp_{x/y}} = \frac{P_y}{Q_{Dx}} * \frac{\Delta Q_{Dx}}{\Delta P_y} = \frac{P_y}{Q_{Dx}} * \frac{dQ_{Dx}}{dP_y}$$

$$E_{Dp_{x/y}} = \frac{10}{9} * (0,1) = \frac{1}{9}$$

Задача 4Г. (на визначення надлишку споживача)

Ринкова ситуація характеризується наступними функціями попиту і пропозиції:

$$D = 10 - P; \quad S = 2P - 5,$$

де D , S - обсяг попиту і пропозиції відповідно, тис. од.; P - ціна одиниці товару, грн./од.

Визначити розмір надлишку споживача.

Рішення: Ринкова рівновага характеризується рівністю обсягів попиту і пропозиції: $D = S$ $10 - P = 2P - 5.$

Звідси рівноважна ціна складає 5 грн./од. Рівноважний обсяг продажу товару - 5 (тис. од.)

Оскільки функція попиту має вигляд $D = 10 - P$, ціна попиту складає 10

грн./од.

Отже, надлишок споживача складає $(\frac{1}{2} * (10 - 5)) - 12,5$ тис. грн.

Практичні завдання до теми 4 Ринок, його структура і функції

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

4.1 До елементів організаційної структури спеціалізованої інфраструктури належать:

- а) аудиторські фірми;
- б) біржі;
- в) холдинги.

4.2 В якому з переліків порушено логічність підбору видів підприємств?

- а) промислові, будівельні, сільськогосподарські;
- б) індивідуальні, малі, середні, великі;
- в) акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, командитні товариства;
- г) комерційні банки, страхові компанії, інвестиційні компанії.

4.3 Поняття досконалої конкуренції допускає, що:

- а) у галузі діє велике число виробників товарів, що випускають неоднорідну продукцію;
- б) товари, що випускаються великою кількістю фірм, стандартизовані;
- в) є тільки один покупець даної продукції;
- г) відсутні вхідні бар'єри на ринок;
- д) інформація продавців і покупців про ринок істотно обмежена;
- е) вірні відповіді б) і г).

Задачи:

Задача 4.1 Визначити ціну рівноваги за наступних умов:

Ціна, грн.	Пропозиція, шт.	Попит, шт.
5	60	10
4	50	20
3	35	35
2	30	55
1	5	80

Яка ситуація складається на ринку при ціні 2 грн.?
Завдання виконати графічно.

Проблемні ситуації

Ситуація 4.1 Дайте можливі варіанти відповідей:

а) попит на міні-юбки збільшиться при зниженні цін на них, якщо при цьому не зміниться, наприклад...

б) попит на відеомагнітофони зменшиться при збільшенні цін на них, якщо при цьому не зміняться, наприклад...

в) при збільшенні вашої зарплати ваші грошові запаси збільшаться, якщо при цьому не зміняться, наприклад...

Ситуація 4.2 Порушення якого принципу міститься в твердженні: "Не дивлячись на зниження цін на чорно-білі телевізори величина попиту на них не збільшилась".

Ситуація 4.3 Уряд стимулює виробництво сільськогосподарської продукції шляхом надання її виробникам субсидій. Покажіть на графіку, як зменшиться пропозиція та виробництво після здійснення цих заходів.

Запитання до самоконтролю

- 1 Що таке ринок?
- 2 Які види ринку ви можете назвати?
- 3 Які функції виконує ринок?
- 4 Що таке інфраструктура ринку?
- 5 Види інфраструктури ринку, їх основні елементи?
- 6 Як Ви уявляєте механізм функціонування ринку?

- 7 Для чого та як розраховують еластичність попиту та пропозиції?
- 8 Перерахуйте чинники цінової еластичності попиту

Основні терміни та поняття

диверсифікація; еластичність попиту за ціною; еластичність пропозиції; закон попиту; картель; конгломерат; конкуренція; концерн; крива попиту; крива пропозиції; недобросовісна конкуренція; олігополія; попит; пропозиція; ринкова економіка; ринкова інфраструктура; ринковий механізм; ринок; синдикат; трест; ціна попиту; ціна пропозиції; ціна рівноваги.

ТЕМА 5 Теорія поведінки споживача

5.1 Споживацькі переваги.

5.2 Корисність в економічній теорії і проблема її виміру. Сукупна та гранична корисності. Функція корисності. Закон спадної граничної корисності блага.

5.3 Рівновага споживача з кардиналістських позицій

5.4 Вибір споживача з ординалістських позицій. Криві байдужості, їх властивості.

5.5 Бюджетне обмеження і можливості споживача. Бюджетна лінія.

5.6 Оптимум споживача як модель раціонального споживчого вибору.

5.1 Споживацькі переваги

У цьому розділі з'ясовується теорія поведінки споживача на ринку товарів, тобто як він підходить до розподілу своїх завжди обмежених коштів поміж товарами і як це впливає на попит на різні товари і послуги. І далі, як зміни в доходах споживачів і цінах на товари будуть впливати на попит і чому попит на деякі товари більш чутливий до змін цін і доходів, чим на інші товари.

Вивчення цієї теми переслідує дві взаємодоповнюючі мети: з'ясувати теорію поведінки споживача, тобто яким чином споживачі розподіляють свої кошти на покупку різних товарів і послуг, чому споживач купує одну сукупність товарів, а не іншу, яку можна було б придбати на ту ж суму коштів, з'ясувати, як говорять у цьому випадку, умови довгострокової рівноваги споживачів, тобто такого його стану, який дає можливість прогнозувати поведінку споживача на ринку товарів і послуг.

Для досягнення поставленої мети необхідно з'ясувати такі основні поняття як: корисність блага, гранична корисність, крива байдужості, гранична норма заміщення, бюджетна лінія, рівновага споживача, ординалістський та кардиналістський підхід і т. ін.

5.2 Корисність в економічній теорії і проблема її виміру. Сукупна та гранична корисності. Функція корисності. Закон спадної граничної корисності блага

Термін «корисність» економісти використовують для позначення того стану задоволення або насолоди, який отримують люди від споживання товарів або послуг. Вперше цей термін ввів англійський філософ і соціолог Джемері Бентам (1748-1832), який вважав, що такі слова, як задоволення, задоволеність або щастя дуже маловиразні для того, щоб передати усю силу його власного бачення максимального блаженства. Справа в тому, що Д. Бентам вивчав англійське законодавство, став його противником і захопився ідеєю його реформування за принципом «найбільше благо для найбільшого числа». Ним був організований суспільний рух утилітаризм, який мав сприяти розповсюдженню цієї ідеї. Через сторіччя термін "корисність" втратив свою містичну окрасу, яку він мав для Д. Бентама та його однодумців, але економісти продовжують його використовувати для позначення мети, яку переслідують споживачі, коли вибирають товари і послуги для свого користування.

Таким чином, корисність є метою споживання. Але корисність поняття індивідуальне - суб'єктивне і не має єдиного кількісного виміру. *Корисність* - це властивість товару задовольняти потреби споживача. Воно не тотожне поняттю "користь". Є речі, які не мають практичної користі, але мають корисність. Наприклад, картини. Корисність речі суттєво відрізняється для різних людей. Окуляри мають велику корисність для людини з порушеним зором і зовсім непотрібні людині, яка має хороший зір.

Для викладення теорії вибору споживача та інших досліджень корисності представниками кардиналістської школи, які стоять на позиції того, що корисність можна виміряти кількісно, запропонована одиниця виміру *ютіль* від англійського слова *utility* - корисність.

В такому випадку можна говорити про те, що рівень корисності людині, яка споживає набір із n товарів у кількості $X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ можливо виразити функцією корисності (U):

$$U = f(X_1, X_2, X_3, \dots, X_n).$$

Корисність характеризує принциповий момент у поведінці споживача, який вибирає для себе той чи інший набір благ. Вона є критерієм відбору, показує, наскільки потрібний той чи інший вибору цьому економічному суб'єкту за даних умов, тобто показує до чого прагне споживач у кожній ситуації. Таким чином, корисність можна розглядати як цільову функцію дій споживача в процесі вибору, кількісне значення якої він прагне максимізувати. По суті функція корисності - це деяка форма вираження упорядкованості переваг споживача.

Коли споживання інших товарів залишається на постійному рівні, а споживання товару X зростає, то загальна корисність споживача також зростає. Але функція корисності у цьому випадку буде нееластичною, тобто в міру насичення потреби в товарі X задоволення від споживання кожної наступної одиниці цього товару падає. Для визначення додаткової корисності, яка додається кожною окремою одиницею (порцією) товару введемо поняття *гранична корисність*. В англійській літературі MU скорочено позначається MU (*marginal utility*).

В кінці XIX ст. Вільям Стенлі Джевонс сформулював важливий в теорії вибору споживача закон (принцип) спадної граничної корисності, який говорить про те, що зі збільшенням кількості споживання товару, його гранична корисність, або додаткова корисність, яку одержує споживач з наступною порцією, має тенденцію до скорочення.

Гранична корисність будь-якого блага визначається приростом сукупної корисності, яку одержує споживач внаслідок споживання наступної одиниці цього блага. На рис. 1 показана сукупна та гранична корисність споживання студентом котлет відповідно до показників, наведених в табл. 5.1.

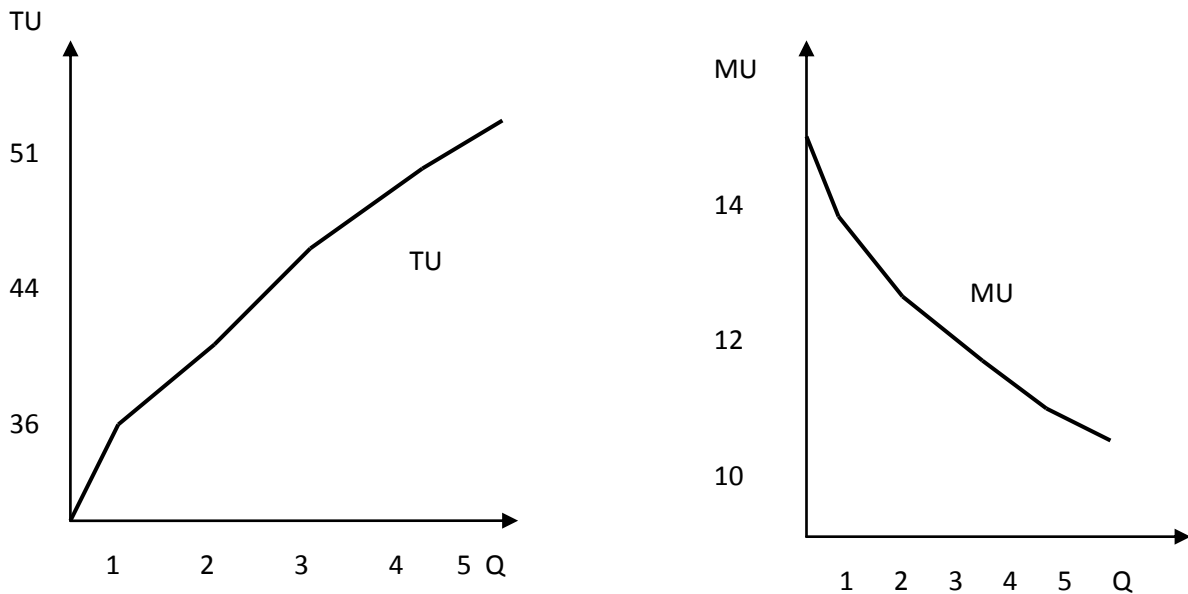

Рисунок 5.1 - Сукупна (TU) та гранична (MU) корисність

5.3 Рівновага споживача з кардиналістських позицій

Відповідно поглядам кардиналістів, корисність є кількісно вимірюваною величиною. Тому цей напрямок здобув назву «кількісного підходу» до визначення корисності.

Таблиця 5.1 - Сукупна та гранична корисність споживання

Кількість, Q (шт.)	Сукупна корисність, TU (ютілі)	Гранична корисність, MU (ютілі)	MU на 1 грн. за ціни	
			0,5 грн.	1 грн.
0	0	14	28	14
1	14	12	24	12
2	26	10	20	10
3	36	8	16	8
4	44	7	14	7
5	51	6	12	6

Функція граничної корисності є спадною лінією, вона схожа на криву попиту, але це не одне і те ж. Крива граничної корисності відноситься до психологічної величини корисності - ютіля, а крива попиту - до ціни блага. Гранична корисність може бути обчислена не тільки відносно фізичних одиниць благ, а і до їх вартісного виразу. При цьому, як засвідчує табл. 5.1, гранична корисність на грошову одиницю

є також спадною функцією, яка відрізняється від функції граничної корисності у ютілях на постійну величину або відповідає їй, коли ціна є рівною 1 грн. (грошовій одиниці).

5.4 Вибір споживача з ординалістських позицій. Криві байдужості, їх властивості

Представники ординалістського напрямку в теорії споживацької поведінки припускають, що споживач, не оцінюючи корисність кількісно, ранжирує блага за ступенем їх корисності. Теорія поведінки споживача виходить із того, що споживач поводить раціонально і намагається максимізувати задоволення своїх потреб у процесі споживання товарів та послуг. *Основними припущеннями*, які покладені в основу теорії споживацького вибору, є:

1. Здатність споживача ранжувати, тобто із двох благ або їх наборів (X та Y) споживач завжди може віддати перевагу одному із них або вважати їх рівними між собою.

2. Транзитивність - одне з положень формальної логіки, яке говорить про те, що коли для споживача товар А більш привабливий, ніж Б, а товар Б більш привабливий, ніж товар В, то і товар А є більш привабливий ніж товар В. Відповідно, якщо товар А рівнозначний для споживача товару Б, і товар Б рівнозначний товару В, тоді товари А і В для нього також рівноважні. Це припущення дає можливість однозначно вистроїти всі товари у послідовності зростання або спадання задоволення від їх споживання.

3. Монотонність витікає з природи людини, її бажань мати як можна більше благ, тобто споживач віддає перевагу більшій, аніж меншій кількості благ.

4. Рефлексивність, тобто коли споживач має два однакових блага, то він вважає що будь-яке з них не гірше іншого.

5. Споживач завжди максимізує свою корисність, тобто витрачає свій бюджет (доход) таким чином, щоб отримати максимальне задоволення від суми придбаних благ.

Свій вибір споживач завжди робить серед множини товарів. Але для спрощення з'ясування механізму вибору будемо вважати, що вибір відбувається поміж двох товарів X та Y . Або можна говорити, що споживач робить вибір між товаром X і всіма іншими благами Y . Це припущення дає змогу надати достатню наочність механізму вибору споживача (рис. 5.2).

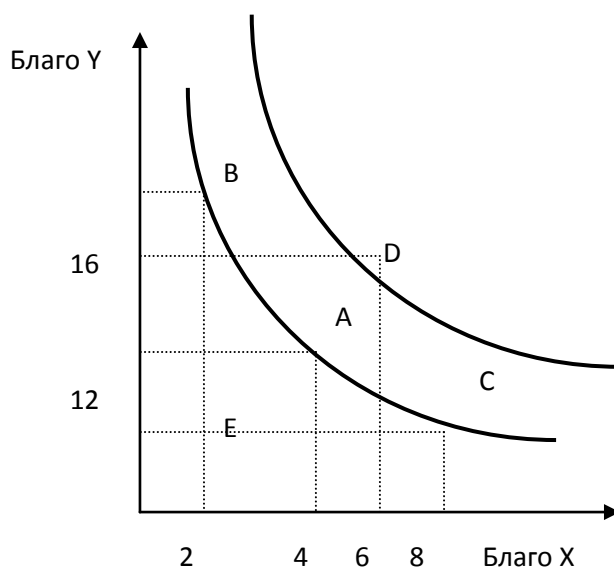

Рисунок 5.2 - Порівняння індивідуальних переваг споживача

Із графіка (Рисунок 5.2) можна зробити висновок, що для споживача точка A більш приваблива, ніж E і менш приваблива від D , а зона D є більш привабливою, ніж зона E тому, що як у точках A і D , так і у зоні D споживач має більшу кількість обох благ. Для точок B і C такого однозначного висновку зробити не можна, тому що у цих точках споживач має більшу кількість одного блага і меншу іншого.

Вибір споживача можна виразити за допомогою *кривої байдужості*, тобто такої лінії, яка характеризує стан, де споживачеві байдуже, що брати: 14 од. блага Y і 2 од. блага X , чи 8 од. блага Y і 4 од. блага X , чи 4 од. блага Y і 8 од. блага X . На кривій байдужості споживач не може віддати перевагу жодному з двох товарів. *Крива байдужості* показує множину споживацьких пар, вибір яких байдужий для

споживача. Усі споживацькі пари на кривій байдужості забезпечують споживачеві однаковий рівень корисності.

Крива байдужості завжди є увігнутою лінією. Будь-який набір товарів, що характеризується точками вище і справа кривої байдужості, завжди більш привабливий, ніж на кривій байдужості або нижче неї.

Якщо рухатись впродовж кривої байдужості зверху вниз, можна визначити, якою кількістю товару Y споживач згодний поступитися, щоб отримати додаткову одиницю товару X (рис. 3). Одиницею виміру такої заміни є *гранична норма заміщення* (MRS - marginal rate of substitution). Отже, MRS можна виразити відношенням:

$$MRS = - (\Delta y / \Delta x)$$

Для будь-якої точки на кривій байдужості MRS дорівнює $\text{tg}\alpha$ (кута нахилу дотичної до кривої байдужості в даній точці). Різний нахил кривої байдужості характеризує різний ступінь заміни одного товару іншим. Це дає можливість говорити про те, що існують набори товарів, які мають високу і низьку MRS. Сукупність кривих байдужості утворюють карту байдужості.

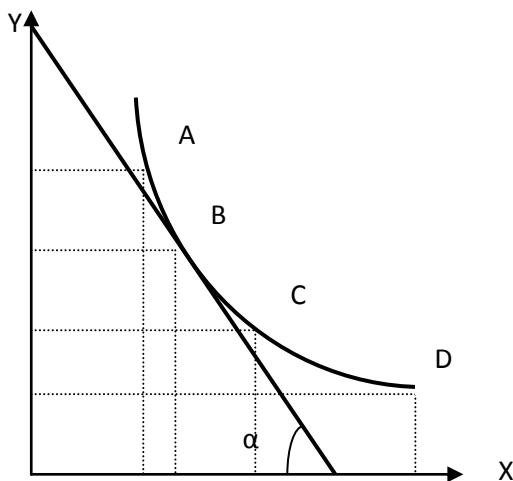

Рис. 5.3 - Гранична норма заміщення

Криві байдужості мають 6 важливих *властивостей*.

1. Крива байдужості завжди є спадною лінією, отже, і MRS, як і цінова еластичність попиту, завжди є від'ємною величиною. Якщо припустити, що крива байдужості може бути висхідною лінією (рис. 5.4), то це означало б, що в точці A і B

споживач має однакову корисність. Але із графіка видно, що в точці Б споживач має більшу корисність, ніж в точці А, отже, споживач в такому разі віддасть перевагу набору Б, аніж набору А. Це означає, що точки А і Б не можуть знаходитися на одній кривій байдужості.

2. Абсолютна величина нахилу кривої байдужості в кожній її точці характеризується граничною нормою заміщення благ.

3. Криві байдужості є випуклі донизу лінії, а це означає, що нахил кривої байдужості зменшується по мірі переміщення впродовж кривої байдужості зверху вниз. Звідси витікає, що MRS завжди буде зменшуватись, якщо збільшується споживання одного блага (X) замість іншого (Y); це і є принцип зниження MRS.

4. Криву байдужості можна провести через будь-яку точку простору.

5. Криві байдужості не перетинаються, тобто вони є паралельними лініями.

6. Споживач максимізує свою корисність, якщо він знаходиться на кривій байдужості, яка максимально віддалена від початку координат.

Товари, між якими існує відношення повної заміни у споживанні, абсолютні замінники (досконалі субститути) мають криві байдужості у вигляді прямих ліній. Блага, які споживаються разом для задоволення єдиної потреби, тобто такі, які не можуть замінити одне одного - абсолютно додаткові товари у споживанні (досконалі комплементи) - мають криві байдужості у вигляді прямих кутів.

5.5 Бюджетне обмеження і можливості споживача. Бюджетна лінія.

Карта байдужості характеризує особисту привабливість споживача відносно товарів і послуг, але вона не пояснює поведінки споживача. На індивідуальний вибір споживача окрім бажань впливають його можливості (дохід), які визначають мету споживання, та ціни товарів.

Щоб визначити, який саме набір товарів X та Y обере для споживання та придбає споживач, потрібна додаткова інформація, яка пов'язана з бюджетним обмеженням.

Бюджетне обмеження споживача — це лінія, що показує ту комбінацію благ, які споживач може собі придбати на свій дохід за даних цін на блага X та Y. Рівняння бюджетного обмеження можна записати так:

$$I = P_x * X + P_y * Y$$

де X, Y - кількість товарів, яку може придбати споживач по ціні P_x та P_y , I - дохід споживача.

Якщо вирішити це рівняння відносно Y, одержимо

$$Y = (I - P_x * X) / P_y = (I/P_y) - (P_x/P_y) * X$$

Це і буде лінія можливостей споживача за даного його бюджету (I) та цін на товари - P_x та P_y (Рисунок 5.4).

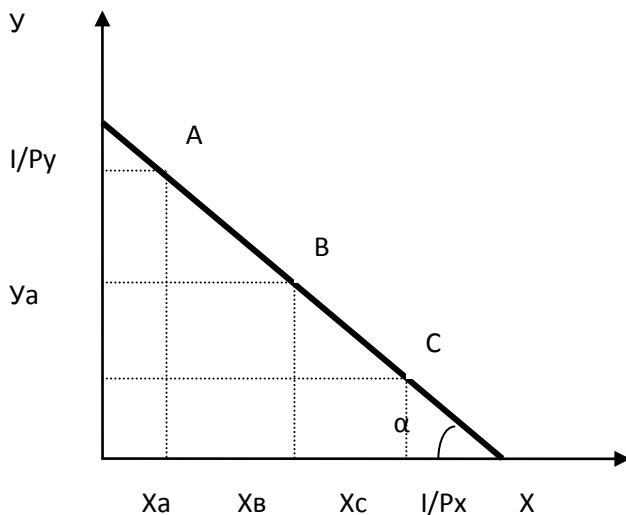

Рисунок 5.4 - Бюджетна лінія

Всі точки на прямій (A, B, B...) показують максимально можливе співвідношення покупок благ X та Y для заданого доходу споживача (I). Всі точки, які знаходяться всередині трикутника, характеризують стан, коли у споживача є "зайві" кошти, тобто він не повністю використав свій дохід на придбання благ. Точки поза межами трикутника є недосяжними для споживача.

Бюджетна лінія перетинає осі координат в точках $X = I/P_x$ і $Y = I/P_y$, які показують максимально можливу кількість благ X і Y, яку може купити споживач на свій дохід. Нахил бюджетної лінії дорівнює співвідношенню цін товарів $\text{tg} \alpha = P_x/P_y$.

Або ж кут нахилу бюджетної лінії показує норму заміщення товарів за умови, що загальна сума використання доходу залишається незмінною. Формально це є похідна функції бюджетного обмеження взята з протилежним знаком. Ця величина показує, якою кількістю блага Y ладен поступитися споживач, щоб отримати додаткову одиницю блага X .

Із рівняння бюджетної лінії витікає, що положення її залежить від доходу споживача і цін на товари X та Y . Зміна величини доходу впливає тільки на величину відрізків, які відсікає пряма на осях координат і не впливає на її нахил. Тобто зміна доходу призводить до паралельного зміщення бюджетної лінії (рис. 2.5). Зростання доходу зміщує бюджетну лінію вправо вгору; зменшення - вліво вниз. Зростання доходу веде до збільшення споживання обох благ, зменшення - до зменшення споживання їх.

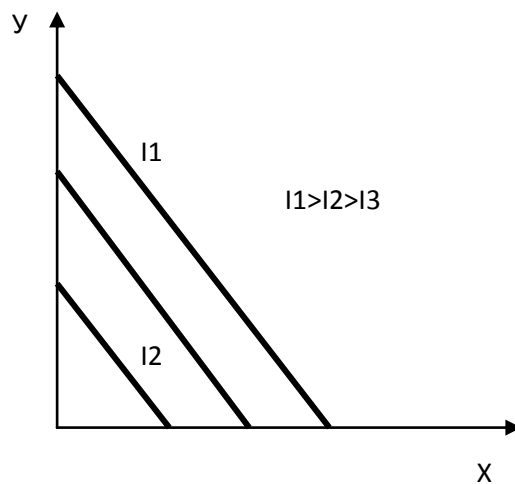

Рисунок 5.5 - Вплив доходу на положення бюджетної лінії

Зміна цін на товари призводить до зміни кута нахилу бюджетної лінії. Якщо змінюється ціна товару X , а ціна товару Y залишається незмінною, то це рівнозначно обертанню бюджетної лінії навкруг точки перетину її з віссю Y (рис. 5.6, а). Коли ж змінюється ціна товару Y , то це рівнозначно обертанню бюджетної лінії навкруг точки перетину її з віссю X (рис. 5.6, б).

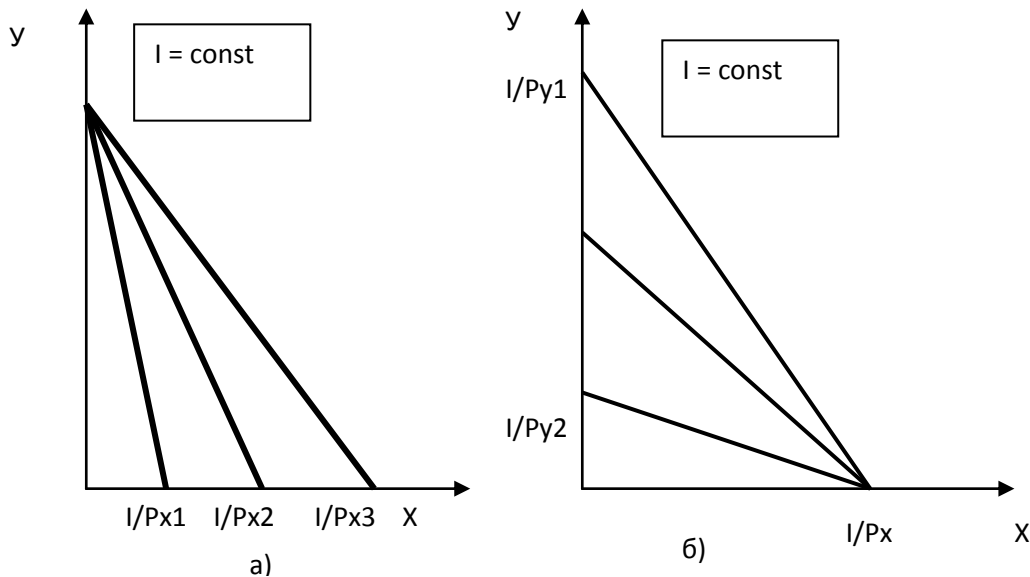

Рисунок 5.6 - Вплив зміни цін благ на положення бюджетної лінії

Коли змінюються ціни обох товарів, то бюджетна лінія буде зміщуватися в просторі і її нове положення буде визначатися співвідношеннями зміни цін.

Якщо ціни змінюються так, що їх співвідношення залишається незмінним, це рівнозначно збільшенню (зменшенню) доходу, тобто бюджетна лінія переміщується паралельно сама собі. Отже, зміна цін веде до зміни купівельної спроможності споживачів. Купівельна спроможність може подвоїтися як за рахунок зростання доходу у два рази, так і за рахунок зниження цін у два рази. Коли у два рази зростають ціни на товари X та Y і дохід, а це можливо в період інфляції, то положення бюджетної лінії залишається незмінним. Отже, і максимальна кількість товарів, які може закупити споживач, залишається на попередньому рівні.

Лінія бюджетного обмеження може бути ламаною, випуклою і т.д. Це залежить від умов, які визначають можливість споживача купувати ці товари.

Наприклад, ламана бюджетна лінія може утворитися тоді, коли в бюджетне обмеження ввести додатково обмеження в часі (рис. 5.7). У цьому випадку питомі витрати часу (t) на придбання або ж використання благ X та Y відповідно будуть t_1 і t_2 і загальний бюджет часу на споживання благ T дає аналогічне рівняння:

$$t_1x_1 + t_2y_2 = T$$

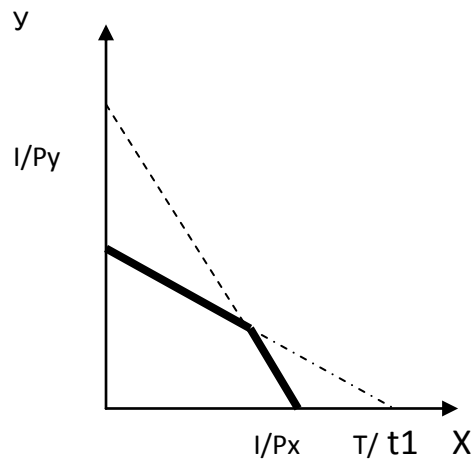

Рисунок 5.7 - Ламана бюджетна лінія

Підсумкове обмеження буде складатися із відрізків двох обмежень.

5.6 Оптимум споживача як модель раціонального споживчого вибору.

Поєднання понять кривих байдужості та бюджетного обмеження дає можливість пояснити, за яких умов споживач буде знаходитись в стані тривалої рівноваги, тобто в такому стані, коли він буде максимізувати свою корисність споживанням визначеної кількості товару X та Y за даної величини доходу (I) і цін благ X та Y .

Споживач максимізує свою користь за даної умови, коли він одночасно знаходиться на найвищій кривій байдужості і на лінії можливостей споживання, тобто на бюджетній лінії. Можливість вільного переміщення впродовж бюджетної лінії говорить про те, що максимізувати користь споживач буде в точці A , в якій крива байдужості (B_0) стає дотичною до бюджетної лінії (рис. 5.9). Усі криві байдужості, які розташовані правіше від точки A (B_1), є недосяжними для споживача. Інші спільні точки на кривій байдужості і бюджетній лінії (B і C) не максимізують користь споживача, оскільки вони знаходяться на кривій байдужості (B_2), яка розташована ближче до початку координат. Отже, точка A є точкою рівноваги споживача, в якій він максимізує свою користь, споживаючи

кількість X_a товару X та Y_a товару Y . У математичному плані рівновага споживача забезпечується в точці, де крутизна лінії бюджетних можливостей дорівнює крутизні кривої байдужості, тобто $\text{tg}\alpha = \text{tg}\beta$. Отже, максимальне задоволення потреб споживача за допомогою бюджетного обмеження забезпечується в точці, де гранична норма заміщення товару Y на товар X буде дорівнювати співвідношенню цін цих товарів.

$$\text{MRS} = P_x/P_y,$$

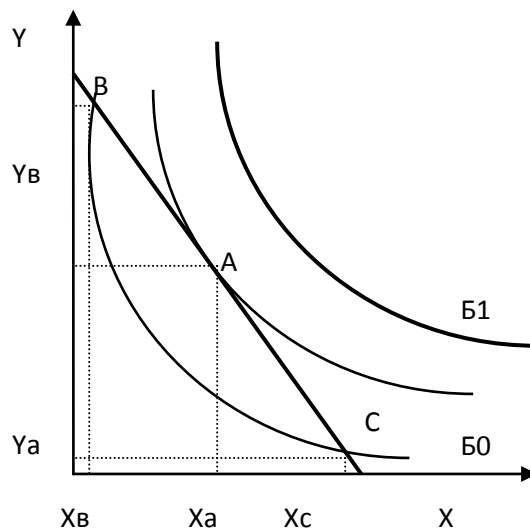

Рисунок 5.8 - Рівновага споживача

Таким чином, рівність граничної норми заміщення благ співвідношенню їх цін і є умовою рівноваги споживача в ординалістській концепції. Якщо MRS менше або більше приведенного співвідношення цін, максимум корисності споживача не буде забезпечуватися.

Рівновага (вибір) споживача: кардиналістський підхід

Для визначення рівноваги споживача можна застосувати концепцію граничної корисності. Для цього потрібно співставити концепцію граничної корисності з проблемою максимізації користі споживача таким чином. Якщо зміщатися по кривій байдужості зверху вниз, то ми маємо, що додаткове споживання блага X в кількості ΔX дає споживачу додаткову або граничну корисність MU_x для кожної одиниці блага. Це призводить до загального зростання корисності в кількості $(MU_x \Delta X)$. У

той же час споживач втрачає споживання блага Y в розмірі ΔY , а відповідно, знизить свою корисність на величину MU_y на одиницю блага. Загальні втрати корисності від зменшення споживання блага Y будуть становити $MU_y \Delta Y$.

Оскільки всі точки на кривій байдужості (функції корисності) забезпечують однаковий рівень корисності, загальне збільшення корисності від додаткового споживання товару X має зрівноважитись зменшенням споживання блага Y . Отже, можна записати, що

$$MU_x \Delta X + MU_y \Delta Y = 0.$$

Звідси витікає, що $-(\Delta X / \Delta Y) = MU_x / MU_y$, але $-(\Delta X / \Delta Y)$ є MRS блага Y на благо X , тому

$$MRS = MU_x / MU_y$$

Це рівняння говорить про те, що гранична норма заміщення відповідає відношенню граничних корисностей благ. Але ми знаємо, що коли споживач поступається все більшою кількістю благ Y , щоб отримати більшу кількість блага X , гранична корисність блага X зменшується, і коли споживач знаходиться на одній і тій же кривій байдужості, тоді гранична корисність блага Y буде збільшуватись.

Раніше було показано, що коли споживач максимізує задоволення своїх потреб, гранична норма заміщення благ дорівнює співвідношенню їх цін, тобто $MRS = P_x / P_y$.

Оскільки MRS також дорівнює співвідношенню граничних корисностей споживання благ, то $MU_x / MU_y = P_x / P_y$, звідки можна записати, що

$$MU_x / P_x = MU_y / P_y$$

Рівняння ($MU_x / P_x = MU_y / P_y$) показує, що максимум корисності споживача досягається за умови, якщо бюджет розподілено таким чином, що гранична корисність витрат однієї гривні однакова для кожного товару. Це і є умова рівноваги споживача в кардиналістській концепції. Принцип рівної граничної корисності є важливим принципом максимізації в мікроекономіці для аналізу поведінки споживача і виробника.

Отже, корисність споживача максимізується тоді, коли співвідношення граничних корисностей, яке дорівнює граничній нормі заміщення, відповідає

співвідношенню цін, У такому положенні система може знаходитися тривалий час. Усі інші положення будуть повертати її до цього стану, а відтак цей стан є умовою довгострокової рівноваги в кардиналістській концепції. Таким чином, у точці оптимуму споживача відношення граничних корисностей дорівнює відношенню цін благ, що споживаються. Ця умова справедлива для задачі споживчого вибору з будь-якою кількістю благ. У відповідності з цим, споживач розподіляє свій дохід таким чином, щоб остання гривня (грошова одиниця), витрачена на кожний товар, приносила йому одну і ту ж граничну корисність. Якщо це буде не так, тоді споживач міг би гривню, яка дає йому меншу граничну корисність, перерозподілити туди, де його гранична корисність була б більшою. Це носить назву *еквімаржинального принципу*.

За умови двох товарів споживач максимізує свою корисність, якщо одночасно виконуються дві умови: (1) MRS для цих благ дорівнює відношенню їх цін і (2) виділена для споживання сума коштів (бюджет) повністю витрачається. В такому разі ми завжди будемо мати оптимальне рішення.

У випадку, коли криві байдужості перетинаються з осями координат (і тоді, коли товари є абсолютними субститутами для споживача) MRS в межах замкненого між осями координат простору весь час буде більше або менше нахилу лінії бюджетного обмеження, буде мати місце кутове рішення проблеми вибору споживача. У такому разі не буде точки дотику бюджетної лінії до кривої байдужості, а точка їх перетину, яка співпадає з віссю координат (рис. 5.9). Споживач максимізує свою корисність в точці А, купуючи тільки один вид блага (Х). За умови кутового рішення MRS не відповідає співвідношенню цін.

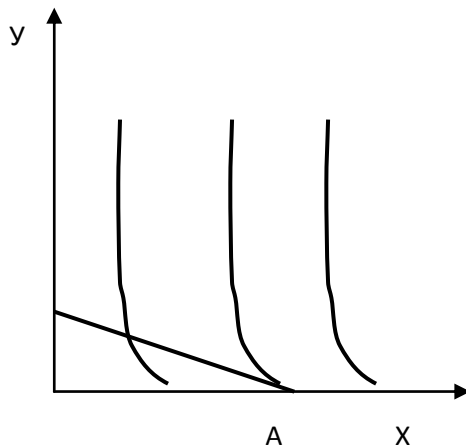

Рис. 5.9. - Кутове рішення рівноваги

Звідси випливає важливий висновок щодо прогнозування кількості продукції, яку можуть купити споживачі за зміни економічних умов. Якщо MRS товарів значно більша за їх цінове співвідношення, то незначне зниження ціни на благо Y не вплине на споживацький вибір. Споживач як і раніше буде купувати благо X . Але якщо ціна на благо Y зменшиться в значній мірі, споживач може змінити своє рішення щодо закупки тільки блага X .

Практичне заняття з теми 5 Теорія поведінки споживача

Питання для обговорення

- 5.1 Споживацькі переваги.
- 5.2 Сукупна та гранична корисності. Функція корисності. Закон спадної граничної корисності блага.
- 5.3 Рівновага споживача з кардиналістських позицій
- 5.4 Вибір споживача з ординалістських позицій. Криві байдужості, їх властивості.
- 5.5 Бюджетне обмеження і можливості споживача. Бюджетна лінія.
- 5.6 Оптимум споживача як модель раціонального споживчого вибору.

Питання для самостійного опрацювання

1 Корисність в економічній теорії і проблема її виміру.

2 Теорії корисності блага

Література

Роберт С. Піндайк, Деніел Л. Рубінфельд. Мікроекономіка/ Перекл. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. - К.: Основи, 1996. Розділ II. С. 66-95, 134-158.

Хайман Д.Н. Современная микроэкономика: анализ и ее применение, в 2-х т. Т.1., пер. с англ. – М., 1992. Гл. 1. - С. 2-20.

Доллан Э.Дж., Линдсей Д. Рынок : микроэкономическая модель. - М., 1992. - Гл. 1.

Гальперин В.М., Игнатъев С.М., Моргунов В.И. Микроэкономика. Т. 1. - СПб: Экономическая школа. 1994. - Гл. 1. С. 13-38.

Нуреев Р.М. Курс микроэкономики. Учебник для вузов - М.: НОРМА-ИНФРА.М.2000-С.1-44

Приклади рішення задач

Задача 5.А (на побудову бюджетного обмеження)

Споживач витрачає 200грн. на придбання товару А за ціною 50 грн. і товару Б – 20 грн. Побудуйте бюджетну лінію, якщо:

А) бюджет споживача знизиться на 50 грн.;

Б) при незмінному бюджеті ціна на товар Б зросте до 25 грн.;

В) при незмінному бюджеті ціна на товар А знизиться до 40 грн.

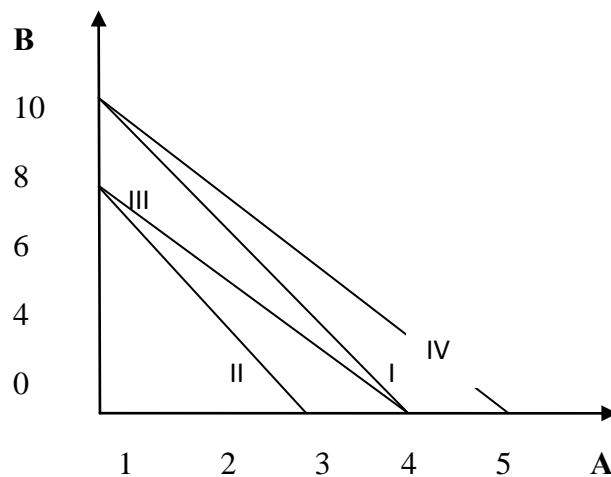
Розв'язання: Рівняння бюджетної лінії має вигляд:

$$Y = \frac{I}{P_Y} - \frac{P_X}{P_Y} * X, \quad \text{де } I - \text{дохід споживача, } P_X, P_Y - \text{ціни товарів } X \text{ та } Y.$$

Якщо прийняти $A=X$, $B=Y$ та підставити дані про дохід і ціни, одержимо:

$$B = \frac{200}{20} - \frac{50}{20} * A; \quad B=10-2,5A.$$

Звідси знаходимо точки перетину бюджетної лінії з віссю ОА:(4;0); з віссю ОВ:(0;10). Будуємо лінію І на графіку:

при зменшенні бюджету на 50 грн. бюджетна лінія зсунеться ліворуч (дивися лінію II);

при незмінному бюджеті і збільшенні ціни товару Б до 25 грн. верхній кінець лінії I зсунеться донизу у положення III;

якщо ціна товару А знизиться до 40 грн., правий кінець бюджетної лінії I зміститься праворуч у положення IV.

Задача 5.Б (на визначення попиту за функцією корисності)

Загальну корисність, яку отримує індивід від споживання товарів А і Б, представлена функцією:

$$TU = Q_a * Q_b^2.$$

Визначити, при яких обсягах споживання товарів індивід отримує максимальну корисність, якщо ціна товару А - 4 грн./од., а ціна товару Б - 2 грн./од. Бюджет індивіда складає 60 грн.

Вивести функцію попиту споживача на товар А і Б.

Як зміниться добробут індивіда, якщо ціна блага А знизиться на 2 грн./од.?

Рішення: Оскільки $MU_x = (TU_x)'$, то $MU_a = Q_b^2$, а $MU_b = 2 * Q_a * Q_b$

У стані рівноваги відношення граничних корисностей дорівнює співвідношенню цін товарів. Тому:

$$(MU_a / P_a) = (MU_b / P_b)$$

$$(Q_b^2 / 4) = (2 * Q_a * Q_b / 2)$$

Рівняння бюджетного обмеження має вигляд:

$$P_a Q_a + P_b Q_b = I.$$

$$4 Q_a + 2 Q_b = 60.$$

Отримані рівняння утворюють систему рівнянь, розв'язок якої визначає оптимальний набір товарів: $Q_a = 5$ од.; $Q_b = 20$ од.

Загальна корисність, яку отримує індивід від споживання цього набору, складає: $[5 \cdot (20) \cdot 2] = 2000$ ют.

Загальний вигляд рівноваги споживача: $(MU_a / P_a) = (MU_b / P_b)$.

Бюджетне обмеження

$$P_a Q_a + P_b Q_b = I,$$

де I - бюджет споживача. Розв'язуючи отриману систему рівнянь відносно Q_a і Q_b маємо функцію попиту на товар А:

$$Q_a = I / 3 P_a;$$

на товар Б: $Q_b = I / 1,5 P_b$.

Після зниження ціни на товар А умовою рівноваги споживача буде рівняння:

$$(Q_b^2 / 2) = (2 \cdot Q_a \cdot Q_b / 2)$$

Бюджетне обмеження матиме вигляд: $2Q_a + 2Q_b = 60$. Розв'язуючи отриману систему рівнянь, маємо: в нових умовах отриманий споживацький набір включає 5 од. товару А та 40 од. товару Б, при чому корисність, яку отримує індивід від його споживання, складатиме $[5 \cdot (40)^2] = 8000$ ют., що на 4000 ют. більше, ніж у першому випадку.

Практичні завдання до теми 5 Теорія поведінки споживача

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

5.1 Правильні чи ні наступні твердження:

а) у раціонального споживача граничні корисності всіх товарів, які він споживає, рівні;

б) ефект заміщення полягає у тому, що в результаті зміни ціни споживач змінює структуру споживання.

5.2 Яке з наступних значень спадної корисності ілюструє закон спадної корисності?

- а) 200, 150, 100, 50;
- б) 200, 300, 400, 500;
- в) 200, 250, 270, 280;
- г) 200, 150, 150, 150.

5.3 Правильні чи ні наступні твердження:

- а) бюджетні лінії ніколи не перетинаються;
- б) чим більш гострим є кут нахилу бюджетної лінії до горизонтальної вісі, тим більш обмеженим є бюджет споживача.

Задачи

Задача 5.1 Визначивши свої можливості, споживач згоден заплатити 20 грош. од. за годинник. Коли він прийшов до крамниці, то виявив, що може його придбати за 16 грош. од. Чому у цьому випадку дорівнюватиме споживчий надлишок?

Задача 5.2 Є набори байдужості, що складаються з двох товарів:

Набір	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й
Товар А	20	27	33	38	44	50
Товар Б	25	20	17	15	13	12

- а) побудуйте криву байдужості;
- б) розрахуйте граничну норму заміщення товару Б товаром А;
- в) охарактеризуйте динаміку граничної норми заміщення.

Задача 5.3 Є загальна корисність товарів А и Б. Визначте, при якій комбінації товарів споживач максимізує корисність, здобуваючи дані товари на суму 16 дол. при ціні товару А=2 дол., ціні товару Б=4 дол. Поясніть правило максимізації корисності.

Задача 5.4 Маємо набір байдужості двох товарів для споживача:

Одиниць товару А	16	12	8	4
Одиниць товару Б	6	8	12	24

а) накресліть криву байдужості;

б) додайте бюджетну лінію за умови, що споживач може витратити на дані товари 24 грош. од., при ціні товару А=1 грош. од., ціні товару Б=1,5 грош. од.;

в) визначте комбінацію товарів, що максимізують корисність споживача.

Проблемні ситуації

Ситуація 5.1 Чи може остання одиниця блага, що споживається, мати найбільшу корисність? Наприклад: "На борту космічного корабля відбулась аварія та почалась втеча кисню. Адже останній ковток кисню для космонавта буде мати найбільшу користь". Як би ви відповіли на це запитання?

Ситуація 5.2 Для фарбування будинку Вам потрібно 50 банок фарби. Ви маєте лише 49 банок. Чи можна стверджувати, що п'ятдесята банка, без якої будинок залишиться недофарбованим, має для Вас найбільшу корисність і що подібна ситуація суперечить закону спадної граничної корисності?

Ситуація 5.3 Чим, по-Вашому, пояснюється спільність кривої граничної корисності і кривої ринкового попиту (обидві мають відповідний нахил)? Чи може крива попиту мати позитивний нахил? Чому?

Запитання до самоконтролю

- 1 Які чинники визначають вибір споживача у ринковій системі?
- 2 У яких випадках поведінку споживача слід вважати раціональною? Чому раціональна поведінка не завжди притаманна реальним споживачам?
- 3 В чому полягає рівновага споживача з кардиналістських позицій?
- 4 Пояснить вибір споживача з ординалістських позицій.
- 5 Яку форму мають криві байдужості, як це пов'язане з їх властивостями?

6 Як бюджетні можливості впливають на вибір споживача?

7 Поясніть вибір оптимуму споживача як модель раціонального споживчого вибору.

Основні терміни та поняття

бюджетне обмеження споживача; гранична корисність; гранична норма заміщення благ; корисність.

ТЕМА 6 Теорія виробництва

6.1 Мікроекономічна модель підприємства. Фактори виробництва і виробнича функція

6.2 Загальний, середній та граничний продукт. Закон спадної граничної продуктивності

6.3 Витрати виробництва, їх класифікація

6.4 Діяльність підприємства в короткостроковому періоді

6.5 Діяльність підприємства в довгостроковому періоді

6.6 Доходи і прибуток підприємства

6.7 Правило мінімізації витрат та максимізації прибутку

6.8 Поведінка підприємства в умовах досконалої та недосконалої конкуренції

6.1 Мікроекономічна модель підприємства. Фактори виробництва і виробнича функція

Фірма - це економічна одиниця, що придбає (наймає) чинники виробництва для виготовлення продукції – товарів або послуг, які вона потім *продає* домогосподарствам, іншим фірмам або державі. Фірми відносять до сектора виробників. Економісти виділяють наступні властивості фірм:

1) кожна фірма ухвалює єдине рішення, неначебто вона складалася з однієї людини. Це дозволяє економістам розглядати фірму як первинну, єдину компоненту виробничого процесу, а домогосподарства - аналогічної компонентою процесу споживання;

2) більшість своїх рішень фірми приймають, переслідуючи єдину мету - отримати максимальний прибуток;

3) фірми є повновладними користувачами чинників виробництва. На ресурсному ринку роль фірм аналогічна ролі, яку грають домогосподарства на ринку товарів і послуг.

Основою приватного підприємництва служать фірми - виробничі одиниці, які використовують чинники виробництва, щоб виготовити товари і послуги, а потім продати їх іншим фірмам, домогосподарствам або державі. Які мотиви

примушують, стимулюють кожну фірму брати участь в такому складному і ризикованому процесі як виробництво товарів і послуг, якими принципами вона керується в своїй діяльності? Строго кажучи, таких мотивів і принципів може бути багато - і бажання проявити себе, і добродійність, і нанесення мінімальної екологічної утрати, і заздрість і т.п. Проте економісти вважають, що головним мотивом будь-якого приватного підприємництва є можливість отримання прибутку, а основним принципом діяльності кожної фірми служить досягнення максимальному прибутку. Іншими словами, економічна наука будується на припущенні, що будь-яка фірма, ухвалюючи своє рішення, *завжди* дотримуватиметься тієї альтернативи, яка обіцяє принести їй максимальний прибуток.

В західній економічній літературі були розроблені теорії оптимізації діяльності фірми, в основі яких не був закладений принцип максимізації прибутку. На думку деяких дослідників, метою фірми є максимізація не прибутку, а об'єму продажів. Затверджується, що менеджери прагнуть проводити політику фірми так, щоб одержувати якийсь мінімальний рівень прибутку, що задовольняє утримувачів акцій і створює у них ілюзію благополуччя, а основні зусилля направляти на збільшення об'єму продажів. Це відображається на престижі фірми, положенні і заробітку менеджера. В крупній корпорації менеджер одержує винагородження, значно перевищує винагородження менеджера дрібної високорентабельної корпорації.

В 1978 р. Нобелівську премію в області економіки отримав Американський професор Г.Саймон за дослідження поведінки фірми. Згідно його теорії «задоволення», фірма прагне досягти певного рівня прибутку, а далі не робить зусиль, щоб її максимізувати. Значить, і кількість продукції, яку вона випускає, не відповідає максимальному рівню прибутку.

Існує також еволюційна теорія, відповідно до якої фірми можуть тільки прагнути, але не досягають максимального прибутку, оскільки вони функціонують в світі неповної, часом спотвореної, інформації, в постійно змінних умовах, на які фірма не може адекватно реагувати. Недосконалість інформації, на підставі якої

ухвалюються рішення, а також відсутність або неповне знання граничних величин, зокрема граничних витрат, граничної виручки, не дозволяють одержувати максимально можливий прибуток. Хоча фірми орієнтуються на максимальний прибуток, вони ніколи її не одержують або ж досягають її чисто випадково. Прихильники еволюційної теорії підкріплюють свої висновки матеріалами з практики, які свідчать про те, що фірми направляють свої зусилля головним чином на те, щоб добитися певної частки на ринку і утримати її, а не на те, щоб вийти на новий або покинути завойований ринок. Свої погляди «еволюціоністи» засновують на теорії еволюції в біології, де поведінка біологічних індивідумів зумовлюється генами. Так і поведінка фірми в ухваленні рішень, за словами одного із засновників даної теорії С.Вінтера, є «рутинною». Рутинне ухвалення рішень розповсюджується, на його думку, на ціноутворення, інвестування, науково - дослідницькі розробки і т.п. Прихильники даної теорії вважають, що до еволюційного розвитку фірму спонукають інновації, включаючи нові правила поведінки. Фірма міняє рутинний характер, тільки якщо її вимушують обставини, вона «чинить» опір крупним, «структурним» змінам.

У всіх названих теоріях, хоча мету фірми і не складає максимізація прибутку, але остання зберігає свою функцію - бути рушійною силою в економіці і проводити товари і послуги. Зміни в попиті і пропозиції неодмінно позначаються на величині прибутку, що спонукає фірму перерозподіляти ресурси.

Кожне підприємство використовує багато різних факторів виробництва: сировину, трудові, енергетичні та інші ресурси. Їх поєднання у процесі виробництва дозволяє одержати продукт, тобто результат виробництва. залежність випуску продукту від кількості та якості виробничих факторів описує *виробнича функція*.

Зовнішній вигляд виробничої функції Кобба – Дугласа:

$$Q = f(K, L, N, T),$$

де – K - капітал. L – праця. N – сировина. T – НТП.

Властивості виробничої функції.

Чинники виробництва є взаємно доповнюючими, тобто подальший процес виробництва можливий тільки при наборі певних чинників. Існує певна

взаємозамінність чинників, тобто в процесі виробництва один чинник може бути замінений в певній пропорції іншим чинником, але взаємозамінність відносна, не означає можливості повного виключення з виробництва процесу.

6.2 Загальний, середній та граничний продукт. Закон спадаючої граничної продуктивності

Різні комбінації чинників виробництва дають різні об'єми проведеної продукції. Існує певна межа зростання об'єму виробництва, відбувається збільшення одного чинника, тоді як решта чинників залишається незмінною – ця властивість отримала назву *закон спадаючої продуктивності*. Цей закон характерний для виробничої функції з одним змінним чинником. Для характеристики виробничої функції з одним змінним чинником використовуються показники продукту загального, середнього і граничного.

Загальний продукт TP – ця загальна кількість проведеного продукту, яка змінюється у міру зростання використання змінного чинника. *Середній продукт* AP – це відношення загального об'єму продукту до кількості що використовується у виробництві змінного чинника X .

$$AP = TP / X$$

Граничний продукт MP – ця кількість додаткового продукту отриманого при використуванні додаткового змінного ресурсу X .

$$MP = \Delta TP / \Delta X$$

6.3 Витрати виробництва, їх класифікація

Виявлення оптимального об'єму виробництва здійснюється на основі аналізу витрат виробництва, доходу і прибутку фірми.

Під витратами маються на увазі всі витрати або витрати на виробництво певного об'єму продукції.

Витрати вивчаються в різних періодах часу. Виділяють (1) *короткостроковий період* – відрізок часу, в перебігу якого одні чинники виробництва постійні, а інші – змінні і (2) *довгостроковий період* – відрізок часу, протягом якого всі чинники змінні. Існує ще і (3) найкоротший період, коли всі чинники виробництва постійні.

В короткостроковому періоді виділяють: *постійні витрати* (FC), величина яких в досліджуваній час не міняється із збільшенням або скороченням об'єму виробництва. Графічно FC можна показати так:

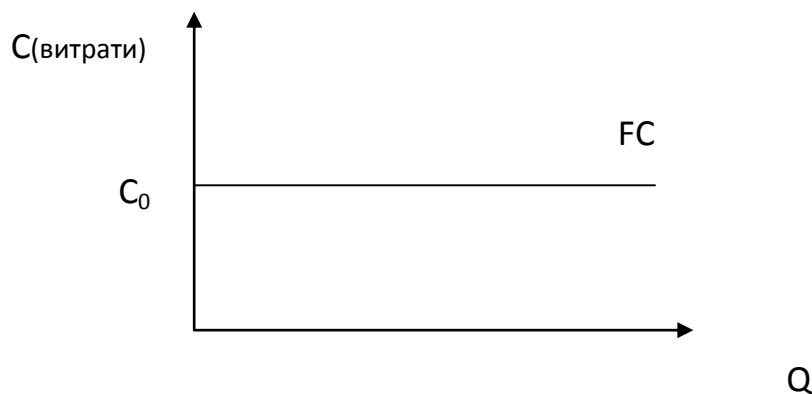

Рисунок 6.1 – Постійні витрати

Змінні витрати (VC) міняються залежно від зменшення або збільшення об'єму виробництва (це витрати на сировину, паливо, енергію тощо).

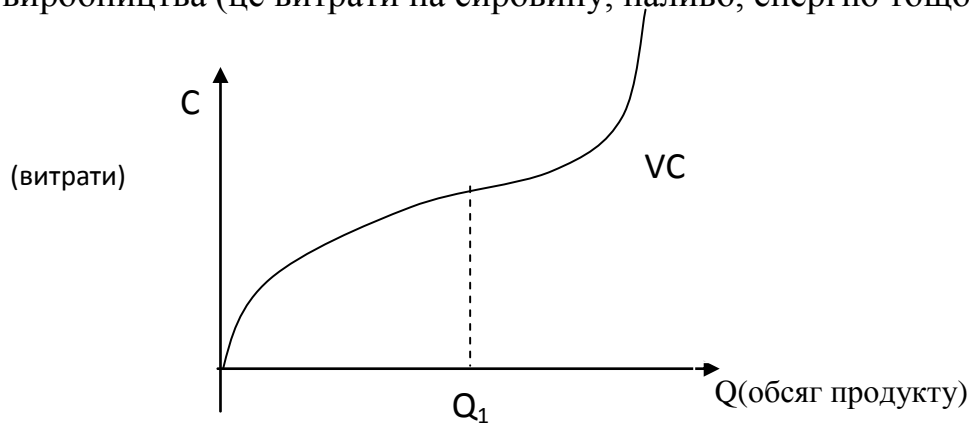

Рисунок 6.2 – Змінні витрати

У міру досягнення оптимального об'єму виробництва (Q_1) відбувається відносна економія VC. При збільшенні об'єму виробництва VC знов швидко зростають.

Загальні (або валові) витрати (TC) – це сума постійних і змінних витрат в короткостроковому періоді

$$TC = FC + VC$$

Середні витрати (витрати на одиницю продукції) розраховуються для визначення розміру питомих витрат.

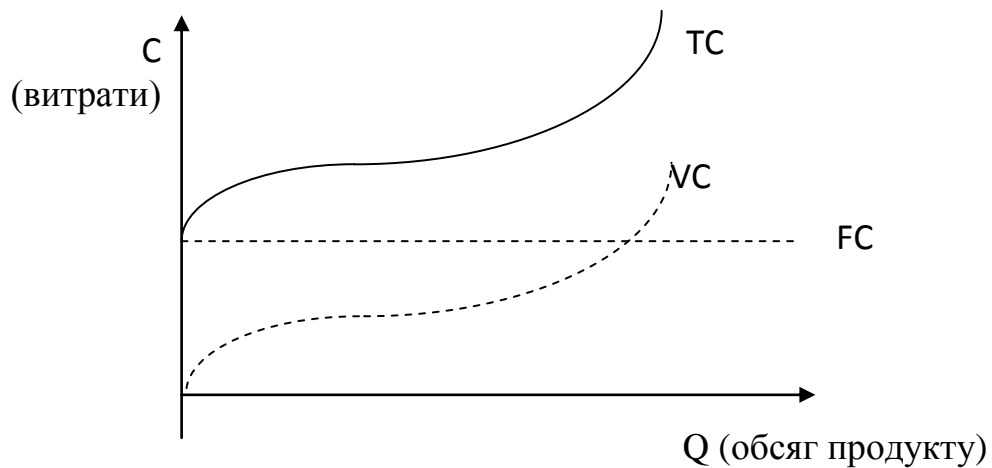

Рисунок 6.3 – Валові витрати

Середні постійні витрати (AFC) є неухильно убутною функцією, оскільки при будь-якому об'ємі продукту FC постійні.

$$AFC = FC / Q$$

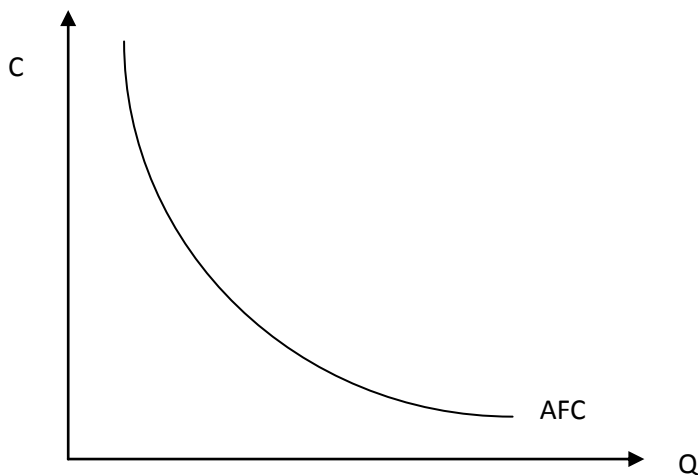

Рисунок 6.4 – Середні постійні витрати

Середні змінні витрати (AVC) визначаються за формулою

$$AVC = VC / Q$$

Вони сягають свого мінімуму, коли був досягнутий технологічно оптимальний об'єм виробництва. Поняття середніх змінних витрат використовується для визначення ефективності господарювання фірми, положення рівноваги і перспектив розвитку-розширення або скорочення об'єму виробництва.

Середні валові витрати (ATC або AC) визначають за формулою

$$AC = (FC + VC) / Q = TC / Q$$

Граничні витрати (MC) показують приріст сукупних витрат, викликаний нескінченно малим збільшенням виробництва (на одну одиницю продукту), тобто це витрати, пов'язані з виробництвом останньої одиниці продукту

$$MC = \Delta TC / \Delta Q$$

Якщо $MC < AC$, крива середніх витрат йде вниз; виробництво кожної нової одиниці продукту зменшує AC. Коли $MC > AC$, крива середніх витрат йде вгору; виробництво нової одиниці продукту збільшує AC. Коли $MC = AC$, середні витрати мінімальні, це одна з умов оптимальності об'єму виробництва.

Крива MC перетинає криві AVC і AC в точках їх мінімального значення.

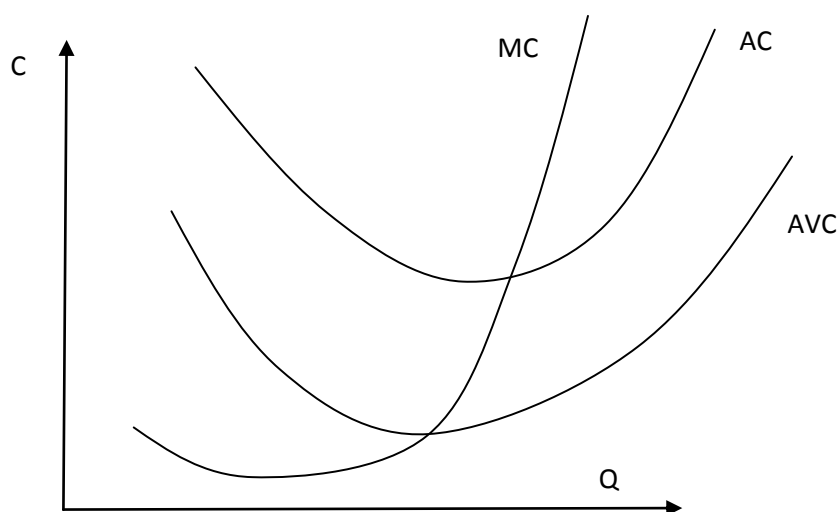

Рисунок 6.5 – Криві середніх змінних, середніх валових і граничних витрат

Економічні і бухгалтерські витрати виробництва

Розуміння економістами витрат ґрунтується на факті рідкості ресурсів і можливості їх альтернативного використання. Тому вибір певних ресурсів для виробництва якогось товару означає неможливість виробництва якогось альтернативного товару. Витрати в економіці безпосередньо були пов'язані з відмовою від можливості виробництва альтернативних товарів і послуг. Точніше кажучи, економічні (поставлені) витрати будь-якого ресурсу, вибраного для виробництва товару, рівні його вартості, або цінності, при якнайкращому зі всіх можливих варіантів використання. Така концепція отримала яскраве втілення в кривій виробничих можливостей. Наприклад, сталь, використана для виробництва озброєння, виявиться втраченою для виготовлення автомобілів або будівництва житлових будівель. І якщо робітник на конвеєрі здатний проводити як автомобілі, так і пральні машини, то витрати, понесені суспільством при використуванні цього робітника на автомобільному заводі, будуть рівні тому внеску, який він зміг би в осоружному випадку внести у виробництво пральних машин.

Розглянемо витрати з позиції окремої фірми. Спираючись на поняття поставлених витрат, можна сказати, що економічні витрати – це ті виплати, які фірма зобов'язана зробити, або ті доходи, які фірма зобов'язана забезпечити постачальнику ресурсів для того, щоб відвернути ці ресурси від використання в альтернативних виробництвах. Ці виплати можуть бути або зовнішніми, або внутрішніми. Грошові виплати – тобто грошові витрати, які фірма несе «з своєї кишені» на користь інших фірм, що поставляють трудові послуги, сировину, паливо, транспортні послуги, енергію і т.д., - називаються *зовнішні* або *бухгалтерські витрати*. Іншими словами, зовнішні витрати є платнею за ресурси постачальникам, що не належать до числа власників даної фірми. Проте, крім того, фірма може використовувати певні ресурси, що належать їй самій. З концепції поставлених витрат нам відомо, що незалежно від того, чи є ресурс власністю підприємства або отриманий їм внайми, певний спосіб використання цього ресурсу був пов'язаний з деякими витратами. Витрати на власний ресурс і той що самостійно

використовується є неоплачуваними, або внутрішніми, витрати. З погляду фірми, ці внутрішні витрати рівні грошовим платежам, які могли бути б отримані за ресурс, що самостійно використовується, при якнайкращому (з можливих) способі його вживання.

Наприклад, припустимо, що N. є одноосібним власником невеликого бакалійного магазину. Він має в повній власності приміщення магазину і використовує в ньому свою власну працю і грошовий капітал. Хоча на підприємстві відсутні зовнішні витрати на виплату ренти і заробітної платні, внутрішні витрати такого роду все-таки існують. Використовуючи своє власне приміщення під магазин, N. жертвує щомісячним рентним доходом, який в осоружному випадку він міг би одержувати, здаючи це приміщення комусь іншому. Аналогічним чином, використовуючи на своєму підприємстві власний грошовий капітал і працю, N. жертвує відсотком і заробітною платнею, які він міг би отримати, забезпечивши цим ресурсам якнайкраще з можливих вживань. І, нарешті, управляючи своїм власним підприємством, N. відмовляється від заробітку, який він міг би мати, запропонувавши свої послуги в області менеджменту якійсь іншій фірмі.

Щоб бути зацікавленим у віданні власного бізнесу, підприємець повинен одержувати від нього певний мінімальний дохід. Цей необхідний мінімальний дохід економісти називають нормальним прибутком. Вона повинна відшкодувати підприємцю ті упущені доходи, які б він отримав від альтернативного використання його власних ресурсів (землі, капіталу, підприємницьких і управлінських здібностей і т.д.). Таким чином, нормальний прибуток лише відшкодовує неоплачені внутрішні витрати фірми.

Дохід, отриманий понад нормальний прибуток, потрактує як власне прибуток і називається економічним або чистим прибутком.

Зіставляючи отриману підприємством прибуток з витратами або ціною продукції, можна визначити рентабельність виробництва, тобто ступінь його прибутковості, або прибутковості. Для цього розраховують так звану *норму прибутку* – процентне відношення суми прибутку до витрат або ціни.

6.5 Діяльність підприємства в короткостроковому періоді

В короткостроковому періоді фірма потрапляє в різні ситуації.

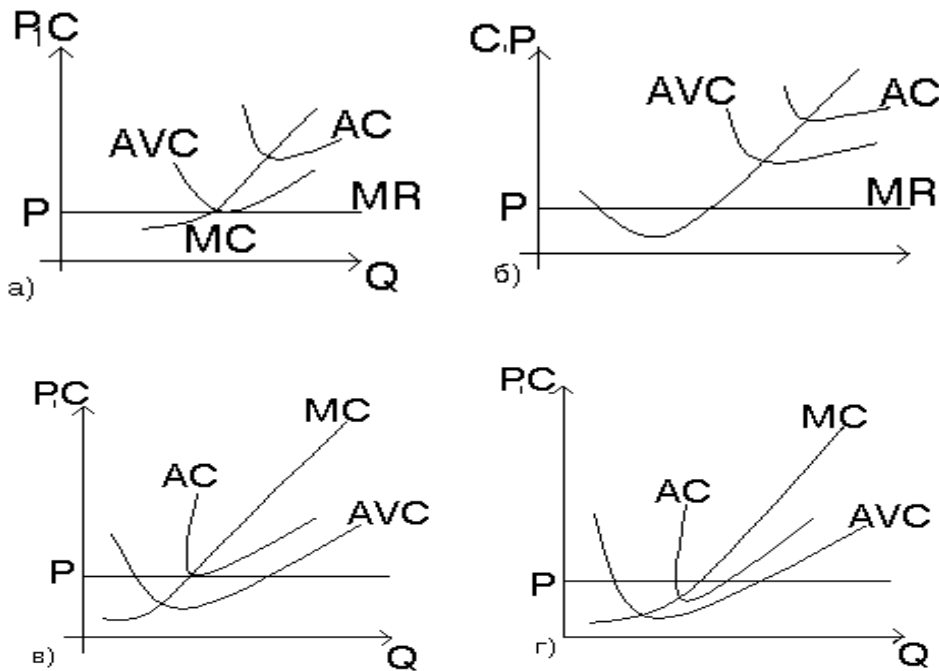

Рисунок 6.6 - Фірма в короткостроковому періоді.

а) Припустимо, що ціна P рівна мінімуму AVC , тоді фірма зазнає збитки, оскільки $AC > P$. Але фірма продовжуватиме працювати (інакше їй загрожують чисті збитки рівні FC , існуючим навіть при 0 об'ємі виробництва).

б) Коли ціна знижується нижче AVC , сукупний дохід фірми буде нижче VC . Фірма буде не конкурентоспроможною. При цій ціні вона не покриє поточні витрати і буде закритий.

в) Ціна виросла. Фірма може покрити AVC і AC . Що дає їй можливість одержувати нормальний прибуток(=0).

г) Якщо ціна менше AC , фірма одержує надприбуток.

6.5 Діяльність підприємства в довгостроковому періоді

Довгостроковий період діяльності підприємства відрізняється від короткострокового тим, що у довгостроковому періоді не існує постійних витрат, тому валові витрати дорівнюють змінним. Середні довгострокові витрати

формується як U- образна крива, що проходить за точками мінімуму середніх витрат у короткостроковому періоді. Довгострокові граничні витрати дорівнюють середнім у точці мінімуму останніх. Вибір стратегії поведіння та прийняття рішень на довгостроковому інтервалі пояснюється у подальшому матеріалі даної теми.

6.6 Доходи і прибуток підприємства

Фактична величина *прибутку* дорівнює різниці між продажною ціною товарів і витратами на їх виробництво. Тому, якщо ціна дорівнює вартості, прибуток і додаткова вартість збігається. Якщо ж ціна відхиляється від вартості, величина прибутку відповідно відхиляється від величини додаткової вартості в більшу або меншу сторону.

Альтернативні теорії прибутку

Сучасні західні економісти, як правило, розвивають теорії прибутку економістів ХІХ-го початку ХХ ст., пристосовуючи їх до нових умов. Серед них можна виділити чотири основні концепції:

- теорія «продуктивності капіталу», згідно з якою прибуток є результатом капіталу як фактор виробництва;
- теорія «стримання» (російською – «воздержания»), яка проголошує прибуток психологічним фактором;
- теорія, яка визначає прибуток як «трудовий дохід» підприємців за підприємницьку діяльність;
- теорія, в якій прибуток розглядається в якості доходу, породженого монополіями.

6.7 Правило мінімізації витрат та максимізації прибутку

Існує два основні методи визначення оптимального об'єму виробництва:

- 1) порівняння валового доходу і валових витрат;
- 2) порівняння граничного доходу і валових витрат;

При фіксованій ринковій ціні перед конкурентним виробником стоять три питання:

- 1) – чи слід виробляти?
- 2) – якщо так, то скільки?
- 3) – який прибуток або збиток будуть отримані?

Відповіді на ці питання визначають прийняття підприємцем організаційно-економічних рішень:

1) – фірмі слід здійснювати виробництво в короткостроковому періоді, якщо вона може покрити або економічний прибуток, або збиток, який менше ніж її постійні витрати.

2) – в короткостроковому періоді фірма повинна проводити стільки продукції, при якій вона максимізувала прибуток або мінімізує збитки.

З'ясуємо, при якому рівні виробництва досягається максимальна доходність, тобто максимізувалася різниця між сукупним доходом і сукупними витратами.

Сучасна економічна теорія стверджує, що максимізація прибутку досягається тоді, коли граничний дохід рівний граничним витратам ($MR=MC$). Розглянемо це докладніше. Відкладемо на осі абсцис кількість продукції, а на осі ординат – сукупні доходи і витрати. Сукупний дохід (TR) є прямою, що виходить з початку координат, а сукупні витрати (TC) виходять підсумовуванням кривих постійних і змінних витрат.

Максимальний прибуток одержується, коли розрив між TR и TC найбільший, (відрізок AB). Точки D і C – точки критичного об'єму виробництва. На інтервалі від K до N підприємець одержує прибуток, максимізуючи його при випуску, рівному OM . В крапці B кутові коефіцієнти граничного доходу MR і граничних витрат MC рівні: $MC=MR$. Значить, умова максимізації прибутку - рівність граничного доходу граничним витратам.

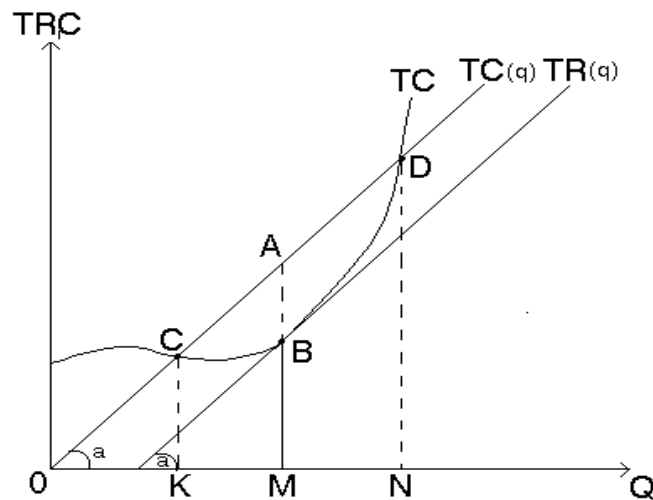

Рисунок 6.7 – Оптимізація випуску

Умови, при яких фірма вимушена мінімізувати витрати. Правило мінімізації витрат на конкурентних ринках.

Фірма мінімізуватиме збитки, випускаючи такий об'єм продукту, при якому:

$$MC = MR,$$

де MR – це додатковий дохід від продажу ще однієї додаткової одиниці продукції. На конкурентному ринку $MR = P$. Мінімізація збитків для фірми можлива тоді, коли ринкова ціна вище за середні змінні витрати, але нижче або рівно середнім валовим.

$$ATC > P > AVC$$

6.8 Поведінка підприємства в умовах досконалої та недосконалої конкуренції

В ринковій економіці передбачається наявність великого числа фірм, безліч покупців і продавців, відсутність цінової дискримінації, коли виробники і покупці пристосовуються до існуючих цін і виступають як ціноотримувачи. Це означає, що частка кожної фірми на ринку галузі незначна, так що жодна з них не здатна скільки-небудь істотно впливати на ціну продукту. Тому в умовах досконалої конкуренції крива попиту на продукцію фірми завжди горизонтальна (тобто

абсолютно еластична). Важливою передумовою виступає повна мобільність всіх ресурсів, що припускає свободу вступу до галузі і виходу з неї. В мікроекономіці також розглядається як передумова однорідність товарів і послуг, тобто припускали виробництво стандартної продукції і абсолютну інформованість виробників і споживачів.

Насправді досконала конкуренція є досить окремим випадком і лише деякі з ринків наближаються до неї (наприклад, ринок зерна, цінних паперів, іноземних валют.) Для нас істотне значення мала не тільки область практичного вживання наших знань (на цих ринках), але і той факт, що досконала конкуренція є найпростішою ситуацією і дозволяє вивчити основні закономірності ухвалення економічних рішень фірмою.

В умовах досконалої конкуренції в довгостроковому періоді дотримується рівність

$$MK = MC = AC = P$$

Звичайно, протягом короткого відрізка часу в умовах досконалої конкуренції фірма може одержувати надприбутки або зазнавати збитки. Проте для тривалого періоду така передумова нереальність, оскільки в умовах вільного входу і виходу з галузі дуже високий прибуток привертає в дану галузь інші фірми, а збиткові фірми розоряються і йдуть з галузі.

Досконала конкуренція допомагає розподілити обмежені ресурси так, щоб досягти максимального задоволення потреб. Це забезпечується при умові, коли $P = MC$. Дане положення означає, що фірми проводитимуть максимально можливу кількість продукції до тих пір, поки граничні витрати ресурсу не будуть рівні ціні, за яку його вдалося купити. При цьому досягається не тільки висока ефективність розподілу ресурсів, але і максимальна виробнича ефективність. Досконала конкуренція примушує фірми проводити продукцію з мінімальними середніми витратами і продавати її за ціну, відповідну цим витратам. Графічно це означає, що крива середніх витрат тільки торкається кривої попиту. Якби витрати на виробництво одиниці продукції були вище за ціну ($AC > P$), то будь-яка продукція була б економічно збитковою і фірми були вимушені б покинути дану галузь. Якби

середні витрати були нижче за криву попиту і відповідно ціни ($AC < P$), це означало б, що крива середніх витрат перетинала криву попиту і утворився якийсь об'єм виробництва, що приносить надприбуток. Приток нових фірм рано чи пізно звела б цей прибуток до нуля. Таким чином, криві тільки торкаються один одного, що і створює ситуацію тривалої рівноваги: ні прибутку, ні збитків

Виникає своєрідний парадокс; в умовах рівноваги на всіх фірмах даної конкурентної галузі витрати повинні бути однакові. Така передумова здається нереальною, адже ми знаємо, що однієї фірми працюють на кращій сировині, інші мають сучасне і ефективне устаткування, треті — більш кваліфікованих працівників, четверті — якнайкращих менеджерів. Та і взагалі, не може бути двох однакових фірм. Абсолютно очевидно, що на фірмах, що використовують кращі ресурси, витрати будуть більш низькими. Як же погоджувати цей очевидний факт з положенням про те, що середні витрати для всіх фірм в умовах абсолютно конкурентної галузі однакові? В економічній теорії існує наступне пояснення цього парадоксу: передбачається, що власники досконаліших ресурсів одержують більшу винагороду. Наприклад, більш кваліфіковані робітники — велику заробітну платню, за досконаліші машини доводиться платити більш високу ціну і т.д.

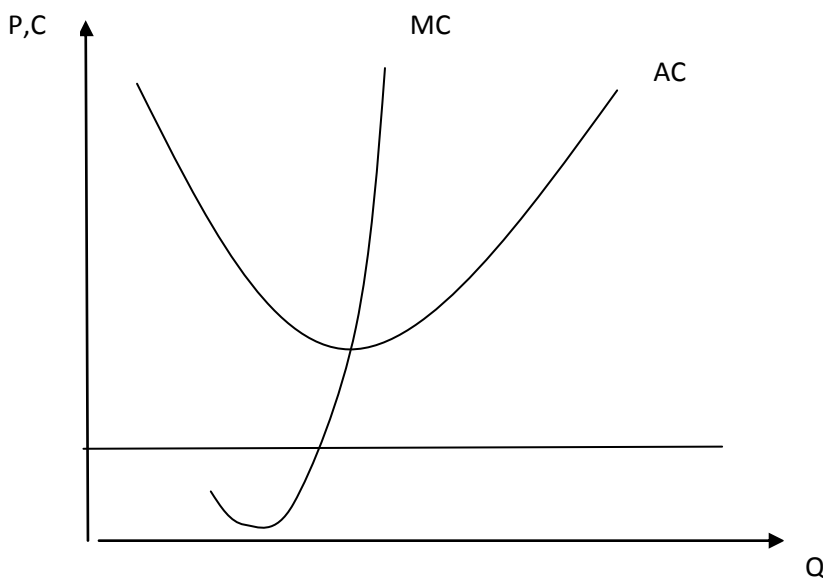

Рис 6.8 - Положення рівноваги конкурентної фірми в довгостроковому періоді

Таким чином, вся економія, отримана за рахунок більш ефективних ресурсів, витрачається на їх оплату. Це пояснює тенденцію до рівності витрат, існуючих в конкурентній галузі.

Досконала конкуренція, як і ринкова економіка в цілому, володіє рядом недоліків. Кажучи про те, що досконала конкуренція забезпечує ефективний розподіл ресурсів і максимальне задоволення потреб покупців, не слід забувати, що вона виходить з платоспроможних потреб, з розподілу грошових доходів, які склалися раніше. Це створює рівність можливостей, проте зовсім не гарантує рівність результатів. Досконала конкуренція враховує лише ті витрати, які окупаються. Проте в умовах недостатньої специфікації прав власності існують такі вигоди (витрати), які не враховуються фірмами: їх здійснює суспільство. В цьому випадку говорять про побічні зовнішні вигоди або витрати (позитивних або негативних екстерналіях). Тому в умовах недостатньої специфікації прав власності можливо недовироблення позитивних і перевиробництво негативних екстерналій.

Досконала конкуренція не передбачає виробництво суспільних благ, які хоча і приносять задоволення споживачам, проте не можуть бути чітко розділені, оцінені і продані кожному споживачу окремо (поштучно). Це відноситься до таких суспільних благ, як протипожежна безпека, національна оборона тощо.

Досконала конкуренція, що припускає величезне число фірм, не завжди здатна забезпечити концентрацію ресурсів, необхідну для прискорення науково-технічного прогресу. Це перш за все торкається фундаментальних досліджень (які, як правило, бувають збитковими), наукоємних і капіталоемних галузей.

Досконала конкуренція сприяє уніфікації і стандартизації продукції. Вона не враховує повною мірою широкий діапазон споживацького вибору. Тим часом в сучасному суспільстві, що досягло високого рівня споживання, розвиваються різноманітні смаки. Споживачі все більше не тільки враховують призначення утиліти речі, але і звертають увагу на її оформлення, дизайн, можливість пристосувати її до індивідуальних особливостей кожної людини. Все це можливо лише в умовах диференціації продуктів і послуг, що зв'язано, проте, з підвищенням витрат їх виробництва.

Обмеженість досконалої конкуренції долається в умовах різних типів ринкових структур.

Конкуренція, при якій не дотримується хоча б одна з ознак досконалої конкуренції, називається недосконалою. Крайнім випадком є *чиста монополія*, коли в галузі панує тільки одна фірма і де межі фірми і галузі співпадають.

Коли в галузі існує обмежене число фірм, виникає ситуація *олігополії*. Протилежна ситуація складається тоді, коли фірм багато, але кожна з них володіє хоча б невеликою частинкою монопольної влади. Таку ситуацію називають *монополістичною конкуренцією*

Таким чином, існують такі *види ринкових структур*: досконала конкуренція, монополістична конкуренція, олігополія, чиста монополія

Окрім основних типів ринкових структур, існує ще безліч інших. Наявність на ринку одного покупця називається *монопсонією*. Фірма, якій вдається різним категоріям споживачів продавати товар за різною ціною, називається *фірмою, що використовує цінову дискримінацію*. Коли стикаються монопсоніст - покупець з монополістом-продавцем, ми маємо *двосторонню монополію*. Якщо в галузі функціонують лише дві фірми, то цей окремий випадок олігополії називається *дуополією*.

Якщо перейти до вивчення різних варіантів поєднань форм ринкової пропозиції і попиту, то кількість можливих ринкових структур сильно зросте. При аналізі, проте, звичайно виходять з припущення, що попит є конкурентним, обмежуючись вивченням різних форм пропозиції.

Практичне заняття з теми 6 Теорія виробництва

Питання для обговорення

1 Мікроекономічна модель підприємства. Фактори виробництва і виробнича функція

2 Загальний, середній та граничний продукт. Закон спадної граничної продуктивності

3 Витрати виробництва, їх класифікація

4 Доходи і прибуток підприємства.

5 Правило мінімізації витрат та максимізації прибутку

Питання для самостійного опрацювання

Діяльність підприємства в короткостроковому та в довгостроковому періоді

Література

Роберт С. Піндайк, Деніел Л. Рубінфельд. Мікроекономіка/ Перекл. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. - К.: Основи, 1996. Розділ II. С. 66-95, 134-158.

Хайман Д.Н. Современная микроэкономика: анализ и ее применение, в 2-х т. Т.І., пер. с англ. – М., 1992. Гл. 1. - С. 2-20.

Доллан Э.Дж., Линдсей Д. Рынок : микроэкономическая модель. - М., 1992. - Гл. 1.

Гальперин В.М., Игнатьев С.М., Моргунов В.И. Микроэкономика. Т. 1. - С-Пб: Экономическая школа. 1994. - Гл. 1. С. 13-38.

Нуреев Р.М. Курс микроэкономики. Учебник для вузов - М.: НОРМА-ИНФРА.М.2000-С.1-44

Приклади рішення задач

Задача 6.А(на визначення бухгалтерських та схованих витрат)

Сергієчко І. М. збирається відкрити власний бізнес. Відомо, що витрати, пов'язані з цим, включають: на купівлю обладнання (термін служби 10 років) - 50 тис. грн., на зарплату персоналу - 10 тис. грн. на рік, на сировину - 200 тис. грн. на рік. Місячна заробітна плата складає 500 грн. На купівлю устаткування та на зарплату персоналу підприємець збирається використовувати власні заощадження, що приносять 10% річних. Підприємець очікує щорічно отримувати виручку в розмірі 230 тис. грн. Чи є відкриття власного бізнесу вигідною операцією?

Рішення: Потрібно визначити витрати, пов'язані з відкриттям власного бізнесу. Оскільки при порівнянні різних варіантів економічної діяльності необхідно враховувати саме альтернативні витрати, треба оцінити всі можливості, невикористані при відкритті бізнесу. Передусім, це явні витрати, що включають: амортизацію устаткування, витрати на заробітну плату та на сировину:

$$\text{Витрати}_{\text{явн}} = 50/10 + 10 + 200 = 215 \text{ тис.грн.}$$

Неявні (сховані) витрати підприємця включають теперішню заробітну плату (за 1 рік) та доходи від вкладень грошових коштів:

$$V_{\text{неяв}} = 0,5 \cdot 12 + (50 + 10) \cdot 0,1 = 12 \text{ тис.грн.}$$

Загальна сума альтернативних витрат складає:

$$\text{Витрати альтерн} = \text{Витрати явн} + \text{Витрати неявн} = 215 + 12 = 227 \text{ тис.грн.}$$

Відповідь: Це менше, ніж очікувана виручка за рік від відкриття бізнесу. Тобто, вибираючи з двох альтернатив І.М. Сергієчко потрібно зупинитись на відкритті власної справи.

Задача 6.Б (на визначення зони прибутковості підприємства)

Обсяг виробництва Q	0	1	2	3	4	5	6
Постійні витрати TFC	50	50	50	50	50	50	50
Змінні витрати TVC	-	17	36	42	60	95	170

Використовуючи метод порівняння валового доходу та валових витрат, визначте:

- А) зону прибуткової діяльності конкурентної фірми при ціні продукції 35;
- Б) критичні точки обсягів виробництва;
- В) обсяг виробництва, який дозволяє одержувати максимальний прибуток.

Виконайте завдання графічно.

Методичний коментар: Для відповіді на поставлені питання доповнимо таблицю даними про валові витрати, валовий дохід та прибуток, які визначимо за формулами:

$TC = FC + VC$, де TC – валові витрати, FC – постійні витрати, VC – змінні витрати

$$TR = P \cdot Q, \text{ де } TR \text{ – валовий дохід, } P \text{ – ціна}$$

$$TP = TR - TC, \text{ де } TP \text{ – валовий прибуток.}$$

Розв'язання:

Q	FC	VC	TC	P	TR	TP
0	50	-	50	35	0	-50
1	50	17	67	35	35	-32
2	50	36	86	35	70	-16

3	50	42	92	35	105	13
4	50	60	110	35	140	30
5	50	95	145	35	175	30
6	50	170	220	35	210	-10

Обсяг виробництва, що максимізує прибуток, дорівнює 4 або 5 одиниць випуску. Максимальний прибуток 30 од. Зона прибуткової діяльності – від 3 до 5 одиниць випуску. Зобразить її на графіку.

Задача 6.В (на визначення оптимального випуску продукту)

Функція попиту має вигляд $Q^A=300-50P$, фіксовані витрати складають 70 гр. од., а змінні витрати на одиницю продукції – 4 гр. од. знайдіть обсяг випуску, що максимізує прибуток монополісту.

Розв'язання

Знайдемо вираз, у відповідності до якого встановлюється прибуток:

$$\Pi = P \cdot Q - (FC + AVC \cdot Q),$$

Де P – ціна, Q – обсяг випуску, FC – фіксовані витрати, AVC – середні змінні витрати.

$$\Pi = P \cdot (300 - 50P) - (70 + 4(300 - 50P)) = -50P^2 + 500P - 1270$$

Максимум прибутку забезпечується при значенні похідної, що дорівнює нулю:

$$\Pi^1 = -100P + 500 = 0$$

$$P = 5, \text{ а отже } Q_m = 50$$

Практичні завдання

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

6.1 Яка з наведених цілей діяльності підприємства є найбільш важливою:

- а) одержання прибутку;
- б) максимізація продаж;
- в) підвищення якості продукції;
- г) підвищення заробітної плати працівникам;
- д) розширення ринку товарів та послуг.

6.2 Цільова функція підприємства включає у себе зростання прибутку й розширення масштабів бізнесу. Це твердження є вірним для:

- а) усіх підприємств;
- б) тільки для підприємств малого бізнесу;
- в) тільки для крупних підприємств;
- г) ні для яких підприємств.

6.3 Фіксованими факторами виробництва для фірми є фактори:

- а) які не впливають на попит на товар;
- б) фіксовані для будь-яких обсягів випуску;
- в) з постійною ціною;
- г) які визначаються розмірами фірми.

6.4 Функція виробництва для фірми ілюструє:

- а) те, що треба виробляти для максимізації прибутку;
- б) те, що технічно здійсненне тоді, коли виробництво фірми є активним;
- в) те, що здійснене за наявності найпередовішої технології;
- г) те, що фірма фактично виробляє з даних ресурсів;
- д) всі наведені відповіді правильні.

6.5 Принципіальна відмінність довгострокового та короткострокового періодів складається в тому, що:

- а) довгостроковий період завжди більш тривалий, ніж короткостроковий;
- б) в короткостроковому періоді частина факторів виробництва постійні, а в довгостроковому усі фактори змінні;
- в) в короткостроковому періоді закони спадної віддачі ефекту масштабу діють в різних напрямках, а в довгостроковому - в одному;
- г) в довгостроковому періоді зниження витрат на одиницю продукції відбувається шляхом зміни обсягів виробництва на постійні та змінні фактори, а

в короткостроковому — тільки на змінні.

Задачі:

Задача 6.1 Фірма займається організацією одноденних туристських подорожей по місту. Вартість оренди автомобілю складає 200 грн., оплата бензину – 30 грн., заробітна плата екскурсійного гіда, шофера – 80 грн. Ви вирішили встановити вартість білета на екскурсійну поїздку на рівні 15 грн. Якою має бути мінімальна чисельність туристської групи, щоб забезпечити фірмі 100 грн. валового прибутку з однієї поїздки?

Задача 6.2 Конкурентна фірма наймає робітників, яким сплачує заробітну плату в розмірі 150 грн. Продуктивність праці така:

Кількість робітників	1	2	3	4	5	6
Обсяг випуску (шт.)	20	42	65	85	100	112

Фірма продає продукцію по ціні 10 грн. Визначте, яка кількість робітників для фірми оптимальна.

Проблемні ситуації

Ситуація 6.1 Розглядаючи підприємницькі здібності як фактор виробництва, поясніть, чому з переходом до ринкових відносин в країні збільшився попит на фактор підприємництва.

Ситуація 6.2 Уявіть себе спочатку у ролі бухгалтера будь-якого підприємства, а потім - економіста-теоретика. Чи буде різним ваш погляд визначення витрат підприємства? У якій з цих ролей Ви будете більше турбуватися щодо ретроспективної оцінки діяльності підприємства і в якій - перспективною оцінкою цього підприємства?

Ситуація 6.3 Ви - власник приватизованої квартири у центрі міста, який рішив у себе вдома організувати невелике ательє по виробничі дамських капелюхів.

Найнявши двох жінок-пенсіонерок, Ви утрюх починаєте виготовляти продукцію. Як Ви будете розраховувати свої витрати? Чи будете Ви враховувати неявні витрати? Які основні статті Ваших витрат Ви могли б назвати?

Запитання до самоконтролю

1 Якими чинниками, на Ваш погляд, обумовлено прийняття економічного рішення фірмою у короткостроковому та довгостроковому періоді?

2 Чому зростання випуску продукту не завжди супроводжується пропорційним зростанням прибутку, навіть за умови, що на зовнішньому ринці не змінні ціни та попит перевершує пропозицію? Як це пов'язане з логікою розвитку підприємства?

3 Які чинники слід враховувати при прийнятті рішення щодо кількості продукту, що випускається фірмою у короткостроковому та довгостроковому періоді?

Основні терміни та поняття

виробнича функція; граничний продукт; граничні витрати; довгостроковий період; загальний продукт; загальні (або валові) витрати; закон спадаючої продуктивності; змінні витрати; зовнішні або бухгалтерські витрати; короткостроковий період; маса прибутку; норма прибутку; постійні витрати; правило мінімізації витрат на конкурентних ринках; середні валові витрати; середні змінні витрати; середні постійні витрати; середній продукт; фірма.

ТЕМА 7 Ринки факторів виробництва

7.1 Попит на економічні ресурси та їх пропозиція. Правило використання ресурсів

7.2 Специфіка ринку праці. Гранична продуктивність праці і рівень заробітної плати. Моделі ринку праці

7.3 Ринок капіталу. Поняття дисконтованої вартості. Оптимальний рівень інвестування

7.4 Особливості ринку землі. Еластичність пропозиції землі. Рентні відносини та ціна землі

7.1 Попит на економічні ресурси та їх пропозиція. Правило використання ресурсів

Ринок факторів виробництва являє собою ту область ринкових відносин, де продаються й купуються ресурси - праця, земля, капітал. Особливість ринку факторів полягає в тому, що тут ролі учасників обміну міняються на протилежні - фірми стають покупцями, а споживачі товарів і послуг - продавцями.

Тому попит на фактори виробництва визначається пропозицією товарів і послуг, а пропозиція факторів - споживчим вибором.

Пред'являючи попит на фактори виробництва, фірма, що прагне максимізувати прибуток, повинна враховувати три основні моменти:

- кількість продукції, що випускається на одиницю даного фактора-граничний продукт фактора-MP
- дохід, отриманий від продажу випущеної продукції-граничний дохід від продукту даного фактора-MRP
- витрати на придбання того чи іншого чинника - граничні витрати - MRC

Прагнучи максимізувати прибуток, фірма буде порівнювати граничний дохід від продукту даного фактору з граничними витратами на його придбання. Якщо

граничний дохід перевищує граничні витрати, кожна додаткова одиниця фактора додасть більше до доходу, ніж до витрат, і тим самим збільшить прибуток. Якщо граничні витрати перевищать граничний дохід, скорочення використаного чинника на одну одиницю спричинить зменшення витрат в більшій мірі, ніж зменшення доходу, і таким чином теж збільшить прибуток. Тільки при рівності витрат і доходу зміна у використанні фактору не тягне за собою зміну прибутку

$$MRC=MRP$$

де MRC- граничні факторні витрати

MRP-граничний дохід від продукту фактора.

Це *правило максимізації прибутку*, яким керується фірма при покупці факторів виробництва.

7.2 Специфіка ринку праці. Гранична продуктивність праці і рівень заробітної плати. Моделі ринку праці

Ринок праці являє собою специфічну форму руху робочої сили. Основними суб'єктами ринку праці є наймані працівники, роботодавці, профспілки і держава.

Суб'єкти ринку праці мають різні інтереси. Роботодавці зацікавлені у відносно низькій зарплаті при найманні працівників, останні - у високій. В результаті взаємодії між підприємцями і працівниками на ринку праці визначаються взаємоприйнятні умови праці та заробітна плата. Т.ч. ринок праці є місцем узгодження інтересів її продавців і покупців.

Механізм функціонування ринку праці складають попит та пропозиція робочої сили, ціна праці (заробітна плата). Важливе значення має державна система регулювання зайнятості та безробіття. Тут діє загальний закон попиту - чим вища заробітна плата тим нижче попит на робочу силу і навпаки. Головним фактором попиту фірми на робочу силу є фонд заробітної плати. Межею найму робочої сили виступає рівність граничного продукту праці в грошовому виразі його граничним витратам

Пропозиція праці формується найманими працівниками (домашніми господарствами). Визначальним економічним мотивом пропозиції робочої сили є рівень реального заробітку. Чим вище він, тим більше і її пропозицію. Але це збільшення відбувається до певного пункту. Подальше зростання заробітної плати призводить до зменшення пропозиції праці, що пов'язано з домінуванням потреб вищого порядку (потреб вільного часу). Сукупна пропозиція робочої сили визначається такими факторами, як чисельність працездатного населення, законодавчо встановлена тривалість робочого дня, кваліфікація працівників та якість праці.

На ринку досконалої конкуренції рівноважна ціна праці (заробітна плата) встановлюється при рівності попиту та пропозиції робочої сили, коли кількість продавців дорівнює кількості покупців. Однак у реальному ринкової економіки діють фактори, які ведуть до відхилення від ринку досконалої конкуренції.

1. великі корпорації – монополісти, які встановлюють зазвичай стабільну ставку зарплати.

2. профспілки, що обмежують пропозицію робочої сили шляхом встановлення максимальних меж нормативного робочого часу.

3. держава, яка визначає мінімум заробітної плати.

Всі ці чинники обумовлюють стійке відхилення ціни праці від рівноважного рівня.

7.3 Ринок капіталу. Поняття дисконтованої вартості. Оптимальний рівень інвестування.

Капітал у широкому сенсі слова - це будь-який ресурс, який створюється з метою виробництва більшої кількості економічних благ. Розрізняють дві основні форми капіталу

- фізичний капітал - машини, будівлі споруди,

- людський капітал - загальні і спеціальні знання, трудові навички, виробничий досвід.

Фізичний капітал розділяється на *основний капітал* - активи тривалого користування - будівлі, споруди, машини, і *оборотний капітал*, витрачений на купівлю засобів для кожного циклу виробництва - сировини, основних і допоміжних матеріалів, праці.

Основний капітал служить на протязі декількох років і підлягає заміні у міру його фізичного та морального зносу - знецінення основного капіталу в міру здешевлення його продуктивності або з початком випуску машин і устаткування принципово нової якості.

Оборотний капітал повністю споживається протягом одного циклу виробництва, і його вартість включається у витрати виробництва цілком, на відміну від основного капіталу, вартість якого враховується у витратах по частинах.

Для створення і збільшення капіталу необхідні вкладення грошових коштів - інвестиції.

Інвестування - це процес створення або поповнення запасу капіталу. Розрізняють валові і чисті інвестиції.

Валові інвестиції - це загальне збільшення запасу капіталу. Валові інвестиції порівнюються з витратами на відшкодування. *Відшкодування (амортизація)* - це процес заміни зношеного основного капіталу.

Чисті інвестиції - це валові інвестиції за вирахуванням коштів, що йдуть на відшкодування.

Валові інвестиції - амортизація = Чисті інвестиції

Якщо валові інвестиції більше відшкодування, то чисті інвестиції є позитивними. Якщо валові інвестиції менше відшкодування, то чисті інвестиції негативні, «проїдається» наявний капітал. Якщо валові інвестиції дорівнюють відшкодуванню, то запас капіталу залишається на колишньому рівні. Має місце продовження виробництва в тих же масштабах.

7.4 Особливості ринку землі. Еластичність пропозиції землі. Рентні відносини та ціна землі.

«Землею» в економічній теорії називають всі природні ресурси (родючий ґрунт, запаси прісної води, родовище копалин). *Особливістю землі* як економічного ресурсу є її обмеженість.

Факторами, що впливають на пропозицію землі, є родючість і положення. Родючість залежить від якості ґрунту, клімату, характеру застосовуваної техніки, трудових навичок і виробничого досвіду тих, хто працюють на ній.

У силу традиційності сільськогосподарського виробництва швидка заміна застосовуваного капіталу неможлива, тому пропозиція землі носить фіксований характер. Крива пропозиції землі абсолютно нееластичною. Особливістю пропозиції землі є те, що неможливо вилучити з обороту гірших ділянок. Навіть найгірша ділянка землі, яка використовується в сільському хазяйстві, приносить власнику абсолютну ренту. *Абсолютна рента* – це плата землевласнику за користування всіма, навіть найгіршими ділянками землі.

Якщо на осі X відкласти кількість (в га) землі, а на осі ординат - ціну 1 га землі, то крива пропозиції землі буде представляти лінію, паралельну осі Y . Це означає, що пропозиція землі не може бути збільшено навіть в умовах значного зростання цін на землю.

Попит на землю враховує рівень родючості ґрунту та можливості його підвищення, а також місце розташування і є похідним від попиту на продовольство. *Земельна рента* - це плата за використання землі та інших природних ресурсів, пропозиція яких суворо обмежена.

Перетин кривої попиту та пропозиції визначає рівновагу на ринку землі і означає рівень щомісячної ренти за один га землі. Якщо попит підвищується, то щомісячна рента збільшується і навпаки.

Оскільки земля відрізняється за родючістю і наявності вкладеного в неї капіталу, відповідно розрізняють *диференціальну ренту I* (за родючістю і положенню), а також *диференціальну ренту II* (від додаткового вкладення капіталу).

Припустимо, є земля трьох видів - краща, середня і гірша. При рівних вкладеннях капіталу та праці на однакових за розміром ділянках можуть бути отримані різні результати внаслідок різної родючості землі. Тому рента на кращу землю буде вищою, ніж за середню, а за середню вище, ніж за найгіршу. Гірша земля буде давати її власникові лише *чисту економічну (абсолютну) ренту*, а середня і краща ще й диференціальну.

До природної родючості додається ще штучне. Додаткова віддача від вкладень капіталу може підвищити продуктивність праці, знизити або залишити її на тому ж рівні. Якщо додаткові вкладення капіталу призведуть до зростання ефективності виробництва, тоді зростає рента.

Ціна землі визначається шляхом капіталізації ренти.

$$P=R/i * 100\%,$$

де R- річна рента

i-ринкова ставка позикового відсотка

Якщо рента 400дол., а i=5%, то $P=400/0,05=8000$ дол.

Практичне заняття з теми 7 Ринки факторів виробництва

Питання для обговорення

1 Попит на економічні ресурси та їх пропозиція. Правило використання ресурсів

2 Специфіка ринку праці. Гранична продуктивність праці і рівень заробітної плати. Моделі ринку праці

3 Ринок капіталу. Поняття дисконтованої вартості. Оптимальний рівень інвестування

4 Особливості ринку землі. Еластичність пропозиції землі. Рентні відносини та ціна землі

Питання для самостійного опрацювання

Реферат. Проблеми приватизації землі в Україні.

Література

Роберт С. Піндайк, Деніел Л. Рубінфельд. Мікроекономіка/ Перекл. з англ. А.

Олійник, Р. Скільський. - К.: Основи, 1996. Розділ II. С. 66-95, 134-158.

Хайман Д.Н. Современная микроэкономика: анализ и ее применение, в 2-х т. Т.І., пер. с англ. – М., 1992. Гл. 1. - С. 2-20.

Доллан Э.Дж., Линдсей Д. Рынок : микроэкономическая модель. - М., 1992. - Гл. 1.

Гальперин В.М., Игнатьев С.М., Моргунов В.И. Микроэкономика. Т. 1. - С-Пб: Экономическая школа. 1994. - Гл. 1. С. 13-38.

Нуреев Р.М. Курс микроэкономики. Учебник для вузов - М.: НОРМА-ИНФРА.М.2000-С.1-44

Приклади рішення задач

Задача 7.А (на визначення земельної ренти)

Три фермерських господарства обробляють однакові за розміром ділянки землі. Визначити величину абсолютної та диференційної ренти за умовами:

Ділянки землі	C+V	$m^1, \%$	$R_{\text{сер}}^1$	Урожай
1	160C+40V	100	10%	550
2	160C+40V	100	10%	500
3	160C+40V	100	10%	400

Методичний коментар: Згідно теорії рентних відносин диференційна рента визначається як різниця між суспільною та індивідуальною вартістю всієї продукції.

Індивідуальна вартість $W_{\text{інд}}=C+V+m$

Розв'язання: При $m^1=100\%$;

$$m^1 = \frac{m}{V} * 100\%, 100 = \frac{m}{40} * 100;$$

$m=40$ гр.од.; $W_{\text{інд}}=160C+40V+40m=240$

Таким чином індивідуальна вартість всієї продукції =240 гр.од.

Індивідуальна вартість одиниці продукції для I ділянки – $240:550=0,436$ гр.од.,

Для II ділянки – $240:500=0,48$ гр.од.,

Для III ділянки – $240:400=0,6$ гр.од.

Суспільна вартість одиниці продукції встановлюється на рівні гіршої ділянки – 0,6гр.од.

Відповідно суспільна вартість всієї продукції

для I= $0,6*550=330$ гр.од.

для II= $0,6*500=300$ гр.од.

для III= $0,6*400=240$ гр.од.

Визначаємо диференційну ренту:

$$R_{д1}=330-240=90\text{гр.од.}$$

$$R_{д2}=300-240=60\text{гр.од.}$$

$$R_{д3}=240-240=0$$

Абсолютна земельна рента

$$R_a=W_{\text{інд}}-\text{Ц}_{\text{вир}_{\text{інд}}}$$

$W_{\text{інд}}$ -індивідуальна вартість всієї продукції

$\text{Ц}_{\text{вир}_{\text{інд}}}$ -індивідуальна ціна виробництва всієї продукції

$$\text{Ц}_{\text{вир}}=K_{\text{ав}}+P_{\text{сер}}; \quad P_{\text{сер}} = \frac{P^1_{\text{сер}} * K_{\text{ав}}}{100\%}$$

$$P_{\text{сер}} = \frac{10 * 200}{100\%} = 20\text{гр.од} \quad \text{Ц}_{\text{вир}}=200+20=220\text{гр.од.}$$

Визначаємо абсолютну земельну ренту.

$$R_a=240-220=20$$

Результати розрахунків заносимо в таблицю:

Ділянки	C+V	m ¹ , %	P ¹ _{сер}	m	P _{сер}	Урожай (У)	Цв	W _{інд}	W _{інд} 1ц	W _{суп} 1ц	W _{суп}	R _д	R _а
1	160C+40V	100%	10%	40	20	550	220	240	0,436	0,6	330	90	20
2	160C+40V	100%	10%	40	20	500	220	240	0,48	0,6	300	60	20
3	160C+40V	100%	10%	40	20	400	220	240	0,6	0,6	240	0	20

Задача 7.Б (на визначення середнього продукту)

Підприємство працює по технології, що відображається виробничою функцією $Q = L^{0,6} * K^{0,4}$. При цьому вартість робочої сили -8 грн., а ціна капіталу-16 грн.

Визначити середню продуктивність праці при знаходженні підприємства у стані рівноваги.

Методичний коментар: Підприємство буде знаходитися у стані рівноваги за умови:

$$MP_L / P_L = MP_K / P_K$$

Рішення: Таким чином, умовою рівноваги для підприємства є:

$$0,6r^{-0,4}K^{0,4} / 0,4r^{0,6}K^{-0,6} = 8/16$$

$$0,6 K^{0,4}K^{0,6} / 0,4r^{0,6}K^{0,4} = 8/16$$

$$K/L = 1/3$$

Середня продуктивність праці буде знаходитися за допомогою відношення обсягу виробництва до кількості працюючих, тобто:

$$AP_L = Q / r = L^{0.6} K^{0.6} / 0.4 L^{0.6} L^{0.4} = (K/L)^{0.4} = (1/3)^{0.4} = 0.644$$

Практичні завдання

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

7.1 Дія закону спадної віддачі означає, що:

а) з підвищенням кількості використаних факторів виробництва ефект від масштабу знижується;

б) обсяг випуску продукції при окремих технологіях має тенденцію до скорочення;

в) з підвищенням змінного фактору виробництва середній продукт AP цього фактору підвищується і досягає свого максимуму, а потім знижується ;

г) з підвищенням обсягу виробництва значення граничного продукту MP стає негативним.

7.2 Виробничі фактори використовуються у виробництві тільки тоді, коли:

а) їх продуктивність являє собою позитивну величину;

б) їх гранична продуктивність у грошовому виразі буде не нижче їх ціни;

в) їх гранична продуктивність буде зростати;

г) вірні відповіді а) і б).

7.3 Раціональний товаровиробник має на меті:

а) максимізацію загальної виручки;

б) мінімізацію бухгалтерських витрат;

в) мінімізацію альтернативних витрат;

г) максимізацію різниці між виручкою та витратами;

д) всі відповіді вірні.

7.4 Еластичність попиту на ресурси залежить від:

- а) ступеня ресурсозабезпеченості;
- б) коефіцієнта зниження граничного продукту;
- в) вірно а) і б);
- г) жоден із наведених факторів не впливає на еластичність попиту на ресурс.

7.5 Якщо підприємство збільшує витрати на ресурси на 10%, а обсяг виробництва зростає при цьому на 15%, то в такому випадку:

- а) спостерігається негативний ефект масштабу;
- б) спостерігається позитивний ефект масштабу;
- в) діє закон спадаючої продуктивності;
- г) підприємство одержує максимальний прибуток.

Задачи:

Задача 7.1 Фірма, яка виробляє прохолодні напої, знайшла, що при даній технології вона отримає наступні результати:

<i>Витрати праці</i>	<i>Витрати капіталу</i>			
	<i>10</i>	<i>20</i>	<i>30</i>	<i>40</i>
<i>10</i>	<i>40</i>	<i>60</i>	<i>70</i>	<i>76</i>
<i>15</i>	<i>60</i>	<i>110</i>	<i>150</i>	<i>300</i>
<i>20</i>	<i>90</i>	<i>170</i>	<i>300</i>	<i>420</i>
<i>25</i>	<i>125</i>	<i>140</i>	<i>400</i>	<i>480</i>
<i>30</i>	<i>140</i>	<i>300</i>	<i>420</i>	<i>540</i>

А) В межах короткотермінового періоду у сполученні з використанням 20 одиниць капіталу максимальний граничний продукт праці MPL складає: а) 12; б) 16; в) 14; г) 17.

Б) Використовуючи надану виробничу сітку, визначте максимальний середній продукт праці APL та максимальний граничний продукт MPL відповідно сполученню з 30 одиницями капіталу:

- а) 16 та 18; б) 23 та 24; в) 16 та 30; г) 20 та 16.

Задача 7.2 Нижче надана виробнича функція фірми у короткостроковому періоді:

Кількість од. праці (L)	1	2	3	4	5	6	7	8
Випуск продукції(Q)	12	26	42	52	58	60	60	57

1) Віддача змінного ресурсу знижується, починаючи:

- а) з четвертого працівника; б) п'ятого працівника;
в) з шостого працівника; г) з другого працівника.

2) Граничний продукт підвищується за мірою найму:

- а) 2 робітників; б) 4 робітників;
в) 3 робітників; г) 5 робітників.

3) Середній продукт дорівнює 13, коли найнято:

- а) 3 працівника; б) 4 працівника;
в) 5 працівника; г) 6 працівника.

Задача 7.3 Функція виробництва становить $Q=F(K,L)=0,5L + 4K$

- а) який тип віддачі від масштабів демонструє ця виробнича функція?
б) якщо $K = 4$, якою є середня продуктивність праці?
в) якщо $K = 4$, якою є нетривала гранична продуктивність праці?

Проблемні ситуації

Ситуація 7.1 Уявіть, що Ви - власник малого підприємства з виробництва меблів. Ваше підприємство використовує для виробництва продукції 2 ресурси: працю і капітал, причому $MPK = 8$, а $MPL = 20$. Ціни одиниці факторів складають: $P_K = 4$, $P_L = 10$. Чи є оптимальним використання ресурсів Вашим підприємством з точки зору мінімізації витрат, максимізації прибутку?

Ситуація 7.2 Чи відповідають вказані нижче умови отриманню Вашим підприємством максимального прибутку? Якщо ні, то як Ви повинні змінити

співвідношення ресурсів, що використовуються (праці та капіталу) для максимізації прибутку?

- а) $MPL = 60$ грн.; $PL = 30$ грн.; $MPK = 60$ грн.; $R_k = 30$ грн.;
- б) $MPL = 40$ грн.; $PL = 45$ грн.; $MPK = 30$ грн.; $R_k = 40$ грн.;
- в) $MPL = 40$ грн.; $PL = 40$ грн.; $MPK = 30$ грн.; $R_k = 30$ грн.

Ситуація 7.3 Якщо Ваше підприємство забезпечує таке співвідношення ресурсів, яке дає йому максимальний прибуток, чи забезпечуються при цьому мінімальні витрати?

Запитання до самоконтролю

- 1 Сформулюйте правило використання ресурсів.
- 2 В чому полягає специфіка ринку праці?
- 3 Як пов'язані гранична продуктивність праці і рівень заробітної плати.
- 4 Які існують моделі ринку праці?
- 5 Сформулюйте поняття дисконтованої вартості.
- 6 Якими чинниками обумовлюється оптимальний рівень інвестування?
- 7 В чому полягають особливості ринку землі.
- 8 Прокоментуйте динаміку еластичності пропозиції землі.
- 9 Як пов'язані рентні відносини в сільському господарстві та ціна землі?

Основні терміни та поняття

абсолютна рента; валові інвестиції; відшкодування (амортизація); диференціальна рента; земельна рента; інвестування; капітал; оборотний капітал; основний капітал; правило максимізації прибутку; ринок праці; ціна землі; чисті інвестиції.

ТЕМА 8 Національна економіка: структура, результати та їх вимірювання. Державне регулювання економіки

8.1 Національна економіка країни як взаємопов'язаний комплекс галузей. Структура народного господарства, основні пропорції, їх зміна під впливом НТП.

8.2 Цілі макроекономіки. Основні макроекономічні показники: валовий національний продукт, валовий внутрішній продукт, чистий національний продукт, національний дохід. Методи обчислювання ВВП.

8.3 ВВП і чистий економічний добробут.

8.4 Сутність державного регулювання економіки. Теоретичні концепції державного регулювання національного виробництва. Еволюція і сучасні тенденції державного регулювання економіки.

8.1 Національна економіка країни як взаємопов'язаний комплекс галузей. Структура народного господарства, основні пропорції, їх зміна під впливом НТП

Підсумковим результатом суспільного відтворення, незалежно від його виду, є суспільний сукупний продукт та його форми, які необхідно послідовно розглянути.

Національний дохід має як вартісну, так і натурально – речову форми. *За вартістю* він становить сукупність чистого продукту всіх галузей виробництва. *За натурально – речовинною формою* національний дохід складається насамперед з усіх вироблених у суспільстві за рік предметів особистого споживання, а також тієї частини виготовлених за цей час засобів виробництва, яка використовується для розширеного відтворення.

Проміжний продукт – частина валового суспільного продукту, що протягом року направляється на поточні матеріальні витрати. До них відносяться сировина, матеріали, паливо, енергія, покупні комплектуючі деталі, вузли і напівфабрикати, а

також незавершене будівництво. Усі ці предмети праці не виходять з виробничого процесу.

Кінцевий продукт – це інша частина валової продукції, створеної за рік, представлена готовими матеріальними благами, що йдуть для споживання населення, відновлення зношених протягом року засобів виробництва і для нагромадження. До кінцевого продукту відносяться предмети споживання, машини й устаткування (у частині, що відповідає річному зносу, чи річному фонду амортизації), готові будівельні об'єкти.

Кінцевий продукт вільний від повторного рахунка вартості предметів праці. Разом з тим він містить стару вартість, втілену в готових засобах праці і рівну нарахованої за рік амортизації.

8.2 Цілі макроекономіки. Основні макроекономічні показники: валовий національний продукт, валовий внутрішній продукт, чистий національний продукт, національний дохід. Методи обчислювання ВВП

Основним і узагальнюючою є національне багатство.

Національне багатство – це вся сукупність споживчих вартостей, накопичених суспільством за всю його історію. Національне багатство охоплює: майно (основні й оборотні фонди, домашнє майно), природні багатства (земля, запаси мінеральних і лісових ресурсів), нематеріальне багатство (потенціал здоров'я нації, її духовне багатство, освітній і науковий потенціал, що формують інтелектуальну власність).

Основним узагальнюючим показником господарської діяльності за один рік є *суспільний продукт*. Його виражають за допомогою ряду визначень: валовий національний продукт (ВНП), валовий внутрішній продукт (ВВП), чистий національний продукт (ЧНП), національний дохід (НД).

Валовий національний продукт визначають як сукупну ринкову вартість кінцевих продуктів, що створені, розподілені і використовуються в національному

господарстві протягом року. Це найбільш загальний показник, що охоплює кінцеві результати економічної діяльності всіх господарських одиниць у виробничій сфері й у сфері нематеріальних

Ще один показник – *валовий внутрішній продукт (ВВП)*.

ВВП розраховується як сукупна вартість кінцевої продукції (додана вартість всього обсягу товарів і послуг у всіх сферах економіки) галузей матеріального виробництва і сфери послуг незалежно від національної приналежності фірм, розташованих на території даної держави. ВВП відрізняється від ВВП на суму так званих факторних доходів (доход найманих робітників, рентний доход, позичковий відсоток, прибуток підприємств) від використання ресурсів даної країни за рубежом (переведена в країну прибуток від вкладеного за рубежом капіталу, що мається там власності, зарплата громадян, що працюють за рубежом) за мінусом аналогічних вивезених із країни доходів іноземців. При цьому треба відзначити, що абсолютні величини цих двох показників суспільного продукту відрізняються друг від друга несуттєво – у межах 2 %.

До складу ВВП і ВВП входить не тільки нова вартість, що виникає в матеріальному виробництві і сфері послуг, але й *амортизація* (частина кінцевої продукції, що відшкодовує витрачений основний капітал, йде на відновлення машин, інструмента і т.п.). Якщо з ВВП відняти суму річної амортизації, то ми одержимо *чистий національний продукт (ЧНП)*.

Національний доход – це сукупність доходів усіх власників економічних ресурсів (всіх економічних агентів – учасників сфер матеріального виробництва і нематеріальних послуг).

Він обчислюється як різниця між ВВП (ВВП) і витраченими протягом року на його створення матеріальними витратами (амортизація, сировина, матеріали і т.д.). У закордонній статистиці його визначають як суму всіх доходів:

- 1) заробітна плата, тобто оплата праці робітників та службовців;
- 2) прибуток, тобто доход, одержуваний власниками приватних господарств, партнерів, кооперативів, корпорацій;

3) рента, тобто доход, одержуваний домогосподарствами за здачу в оренду землі, приміщень, житла;

4) відсоток, тобто плата за грошовий капітал (кредит, внески в банк і т.д.).

Національний доход розпадається на національне кінцеве споживання і національне заощадження. У вітчизняній практиці дотепер застосовується розбивка НД на два фонди: *фонд споживання* (норма споживання у відсотках) – частина НД, що забезпечує задоволення потреб людей і суспільства в цілому (утворення, культура, оборона) і *фонд нагромадження* (норма нагромадження у відсотках) – частина НД, призначена для розвитку національної економіки.

Для характеристики рівня життя населення використовуються три показники: особистий доход, доход до використання та чистий економічний добробут.

Особистий доход – це весь доход, одержуваний окремими чи домогосподарствами (родинами) до сплати податків.

Доход до використання – це доход, що залишається після сплати податків.

Методи обчислення ВВП. Існує три методи виміру ВВП:

1) по сумі витрат на створену в країні продукцію («потік витрат»);

2) по сумі доходів, отриманих у результаті виробництва продукції («потік доходів»);

3) шляхом підсумовування валової доданої вартості по галузях (на стадії виробництва).

Звернемося до першого методу – «потік витрат». Використовуючи його, ми одержимо величину ВВП, якщо складемо усі витрати.

Витрати складаються з:

– витрат домашніх господарств на придбання товарів і послуг (хліб, одяг, машини т.д.) (З);

– інвестицій на придбання устаткування, верстатів, будинків, житла і т.д. (І);

– витрат держави, що йдуть на виробництво товарів і послуг (школи, лікарні, електроенергія і т.д.) і трансферні платежі (виплати пенсій, посібників, стипендій і т.д.) (G);

– чистого експорту, тобто різниці між обсягами експорту й імпорту (X).

Оскільки в національний об'єм виробництва входить тільки те, що виробляється даною країною, те необхідно виключити витрати інших країн. Наприклад, у Японії зробили автомобіль, що привезли і продають у США. У цьому випадку витрати, зв'язані з виробництвом автомобіля, відносять до витрат Японії, а витрати на доставку і реалізацію – до витрат США.

Звернемося до другого методу – «потік доходів». Використовуючи його, ми одержимо ВВП, якщо складемо всі *доходи*.

Доходи складаються з: заробітної плати, ренти, відсотка і прибутку. Обчислений по доходах ВВП містить у собі заробітну плату, ренту, відсоток, прибуток, непрямі податки й амортизаційні відрахування. Потрібно мати на увазі, що в складі ВВП є *частини, що не приймають форму доходу*: це амортизаційні відрахування і непрямі податки. До останнього відносяться загальний податок із продажів, акцизи, податки на майно, ліцензійні платежі і мита.

Третій метод виміру ВВП – через виробництво. За допомогою цього способу визначається внесок кожного з виробників у створення ВВП. У цьому випадку визначається додана вартість, тобто те, що кожне підприємство додало до вартості виробленого продукту. Додана вартість визначається як різниця між витратами на покупку продукції і витратами на речовинні фактори виробництва. По суті, у цьому випадку визначається вся знову створена вартість, до якої додається амортизація.

Щоб уникнути повторного рахунку, у ВВП *не включають*:

1) проміжні товари (*проміжний продукт*), тобто ті продукти, що йдуть на подальшу переробку. До них відноситься сировина, паливо, допоміжні матеріали. Наприклад, у ВВП не включається вартість зерна, борошна, дріжджів, що необхідні для одержання кінцевих товарів хлібопекарського виробництва. Якби ми їх уключили, то збільшили б вартість ВВП на величину доданої вартості: виник би подвійний рахунок;

2) усі невиробничі угоди, тобто угоди, що не сприяють росту кількості зробленої продукції. До них відносяться: а) трансферні платежі (по соцстраху, пенсії, допомога по безробіттю); б) угоди по купівлі-продажу цінних паперів;

3) купівля-продаж старих речей (*second hand*).

Розрізняють номінальний ВВП і реальний ВВП, а також фактичний і потенційний ВВП.

Номінальним називається ВВП, обчислений у поточних цінах того року, коли він був зроблений. Але ціни можуть мінятися. Тому для порівняння ВВП за різні роки розраховується рівень цін, що виражається у виді *індексу цін*.

Індекс цін, розрахований тільки по споживчих товарах (споживчому кошику), називається *індексом споживчих цін (ІСЦ)*.

Індекс цін, що характеризує зміна цін не тільки споживчих, але також інвестиційних і деяких інших товарів, називається *дефлятором ВВП*. Він використовується для кореляції грошового (номінального) ВВП із метою виміру реального ВВП.

Потенційний ВВП – це обсяг виробництва при повній зайнятості.

Фактичний ВВП – це обсяг виробництва в умовах циклічного безробіття.

8.3 ВВП і чистий економічний добробут.

Між ВВП і економічним добробутом існує прямий зв'язок: чим більше ВВП, тим вище добробут. Однак ВВП не враховує всіх компонентів, що впливають на добробут. Тому П. Самуельсоном було запропоновано підраховувати *чистий економічний добробут (ЧЕД)*.

ЧЕД – це показник, що вимірює економічний добробут суспільства з обліком не тільки наявних доходів, але і якості життя (тривалість життя, вільний час, безпечність навколишнього середовища тощо).

8.4 Сутність державного регулювання економіки. Теоретичні концепції державного регулювання національного виробництва. Еволюція і сучасні тенденції державного регулювання економіки

Сутність державного регулювання ринкової економіки більш повно розкривається в тих функціях, які вона при цьому виконує, їх здійснення спрямоване на впорядкування та вдосконалення суспільної, колективної та приватної життєдіяльності людей.

Функції, які виконує держава в сучасних умовах, поділяються на ті, які спрямовані на вдосконалення і розвиток суспільних відносин всередині країни (внутрішні), і ті, що мають на меті налагодження і взаємодію кожної конкретної держави з іншими суб'єктами міжнародних відносин (зовнішні).

У межах кожної країни держава виконує цілий ряд функцій. Серед них важлива роль належить політичній. Вона спрямована на забезпечення певної форми суспільного та гармонійного розвитку суспільства. Якщо держава неспроможна це забезпечити, то вона не виконує даної функції, що негативно впливає на економічний розвиток країни, породжує соціальні катаклізми та інші негативні явища і процеси.

Виконання державою її соціальної функції передбачає створення нею умов для відтворення і розвитку людини-головної продуктивної сили суспільства, формування соціокультурного простору, який би сприяв самореалізації кожної людини, стимулював її до підвищення свого освітнього рівня, зростання професіоналізму, втілення в життя принципів соціальної справедливості. При порушенні прав і свобод кожного громадянина, неспроможності держави забезпечити сприятливі умови для розвитку кожної людини виникають негативні соціально-економічні процеси і явища в соціально-економічному розвитку суспільства, уповільнюється його прогресивний поступ. За таких умов тільки держава силою влади може вплинути на їх протікання і спрямування в позитивне русло.

Міжнародна (зовнішня) функція держави полягає у забезпеченні нею суверенітету, захисту національних інтересів у межах взаємодії з іншими країнами світового співтовариства на засадах взаємовигідного співробітництва. Здійснюючи цю функцію, держава має спрямовувати свої зусилля на налагодження

взаємовигідних економічних зв'язків з використанням наявних форм міжнародних економічних відносин з якомога більшою кількістю держав, сприяти розвитку міжнародних організацій. Ефективна діяльність держави у сфері міжнародних економічних відносин позитивно впливає на функціонування і розвиток національної економіки кожної держави.

Економічні функції держави в найбільш загальному вигляді спрямовані на формування передумов, необхідних для економічного зростання, соціального прогресу суспільства. Усі функції держави в ринковій економіці тісно взаємопов'язані. І якщо політична і соціальна впливають в основному на функціонування і розвиток економічної системи опосередковано, то економічні функції мають безпосередній вплив на цю систему.

Економічні функції державного регулювання розвитку ринкової економіки реалізуються шляхом використання декількох основних форм. Серед них важлива роль належить бюджетно-податковому регулюванню, спрямованому на забезпечення функціонування державних фінансів, формування Державного бюджету та державних витрат. Не менш важливою формою є грошово-кредитне регулювання, яким передбачається забезпечення економіки повноцінною і стабільною національною валютою, підтримання рівноваги на валютному ринку.

За допомогою такої форми, як цінове регулювання держава впливає на процеси ціноутворення в ринкових умовах.

Адміністративно-економічна форма регулювання ринкової економіки реалізується за допомогою заходів адміністративного та економічного плану, спрямованих на створення умов ефективного функціонування і розвитку ринкових відносин та досягнення соціальних цілей суспільства. До складових цієї форми відноситься правове регулювання економічних і соціальних процесів і явищ, коли держава встановлює на основі законодавчих норм правові засади підприємницької діяльності, сприяє формуванню правового середовища для економічного розвитку суспільства.

Охарактеризовані форми державного регулювання, функціонування і розвитку ринкової економіки ґрунтуються на використанні значної кількості методів. Під

методами державного регулювання ринкової економіки розуміються способи впливу держави за допомогою законодавчих актів і виконавчих органів на підприємницьку діяльність, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою забезпечення їх ефективної діяльності у відповідності з інтересами суспільства.

Економічною наукою охарактеризовано зміст та здійснено класифікацію методів регулювання ринкової економіки.

Економічні методи державного регулювання ринкової економіки передбачають формування державою матеріальних та фінансових стимулів для ефективної підприємницької діяльності, шляхом впливу на економічні інтереси суб'єктів господарювання, що визначає поведінку останніх. Ці методи передбачають використання ставки оподаткування, зміну облікової ставки центральним банком країни, регулювання, цін і тарифів, валютне регулювання, норми амортизації.

Адміністративні методи ґрунтуються на застосуванні сили державної влади шляхом примусу, заборони або дозволу. Ці методи включають і правові, якими визначаються «правила гри» суб'єктів господарювання. Адміністративні методи регулювання ринкової економіки застосовуються для упередження тенденцій до монополізму, у сфері охорони навколишнього середовища, соціального захисту населення та захисту національних інтересів держави на міжнародній арені, реалізації державних програм. Для цього і використовуються закони, укази, декрети, ліцензування, квотування, фіксування рівня цін, різноманітні стандарти і нормативи, контроль за дотриманням законодавства, санкції за їх порушення.

Методи державного регулювання ринкової економіки, які мають орієнтовний, рекомендаційний характер, відносяться до *індикативних*.

Індикативними є економічні методи, які можна віднести до опосередкованих засобів державного впливу на функціонування і розвиток такої економіки. В практиці регулювання ринкової економіки широко використовуються прямі методи регулювання. Це має місце тоді, коли держава безпосередньо втручається в протікання економічних процесів, що характерно для адміністративних методів (крім правових, які відносяться до непрямих методів державного регулювання

ринкової економіки). Для цього використовуються такі інструменти, як державні контракти, замовлення, субсидії, субвенції, дотації, прямі витрати уряду.

Специфічним інструментом державного регулювання ринкової економіки є державний сектор. Його держава використовує для опосередкованого впливу на приватний сектор та для вирішення тих економічних, соціальних і інших проблем, які виникають на певному етапі розвитку суспільства.

Таким чином, для державного регулювання ринкової економіки використовується значна кількість методів, здатних забезпечити її ефективне функціонування і розвиток в інтересах усього суспільства.

Практичне заняття з теми 8 Національна економіка: структура, результати та їх вимірювання. Державне регулювання економіки

Питання для обговорення

1 Національна економіка країни як взаємопов'язаний комплекс галузей. Структура народного господарства, основні пропорції, їх зміна під впливом НТП.

2 Цілі макроекономіки. Основні макроекономічні показники: валовий національний продукт, валовий внутрішній продукт, чистий національний продукт, національний дохід. Методи обчислювання ВВП.

3 ВВП і чистий економічний добробут.

4 Сутність державного регулювання економіки.

Питання для самостійного опрацювання

Реферат 1 Теоретичні концепції державного регулювання національного виробництва.

Реферат 2 Еволюція і сучасні тенденції державного регулювання економіки.

Література

Агапова Т.Л. Серегина С.Ф. Макроэкономика – М. – 1997, гл. 2 с. 23 – 42

Гайгер Л. Макроэкономическая теория и переходная экономика – М.; 1996. – гл. 4, с. 114 – 118, 123 – 131

Мэнкью Н.Г. Макроэкономика – М., 1994, с. 57 – 90

Общая экономическая теория (политэкономия) / Под ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлевой. – М.: 1995. – с. 366-390

Приклади рішення задач

Задача 8.А (на розрахунок дефлятора ВВП)

Розглянемо економіку з трьома товарами. Їх ринкові ціни:

$P_1=5$, $P_2=10$, $P_3=15$. Обсяг виробництва та споживання кожного з товарів в 1990 році $Q_1=20$, $Q_2=25$, $Q_3=10$.

Визначити: А) номінальний ВВП у 1990 році;

Б) припустимо, що в 1999 році ціни товарів зросли до рівню $P_1^1=6$, $P_2^1=12$, $P_3^1=17$.

Обсяг виробництва $Q_1^1=21$, $Q_2^1=27$, $Q_3^1=11$.

Розрахуйте обсяг ВВП номінального та реального ВВП 1999 року та дефлятор ВВП.

Розв'язання: А) $V_{н}1990=5*20+10*25+15*10=500$

Б) $V_{н}1999=6*21+12*27+17*10=637$

Реальній ВВП в цінах 1990 року $=5*21+10*27+15*11=540$

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Реальний ВВП}} = \frac{637}{540} \approx 118\%$$

Задача 8.Б (визначення ВВП)

Розрахуйте можливим методом ВВП, якщо відомі наступні рахунки:

Процент за кредит – 40 млрд. грн.;

Валові часті інвестиції – 210 млрд. грн.;

Непрямі податки – 35 млрд. грн.;

Чистий експорт – 11 млрд. грн.;

Державні закупівлі – 90 млрд. грн.;

Споживчі витрати – 40 млрд. грн.

Розв'язання: Як відомо, метод доходів охоплює національний дохід + непрямі видатки + амортизація. Окрім другого елементу в завданні немає даних. Тому ВВП треба обчислювати методом витрат:

ВНП = споживчі витрати + валові інвестиції + державні закупівлі + чистий експорт = 40+11+210+90 = 351 (млрд. грн.)

Практичні завдання

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

8.1 Якщо за минулий рік номінальний ВНП зріс у 2 рази і ціни подвоїлися, то реальний ВНП:

- а) скоротився;
- б) збільшився, але в меншій мірі, ніж ціни;
- в) не змінився;
- г) за приведеними даними не можна визначити динаміку реального ВНП.

8.2 Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги орієнтується на:

- а) обсяг грошової маси в країні;
- б) сукупну пропозицію;
- в) сукупний попит;
- г) обсяг експорту.

8.3 Дефлятор ВНП – це:

- а) зміна валютного курсу;
- б) зміна ставки відсотку;
- в) зміна середнього рівня цін, виражена у відсотках;
- г) зміна паритету купівельної спроможності.

8.4 Доповнити визначення. Рівень інфляції – це ... за певний проміжок часу.

- а) ... зміна валютного курсу ... ;
- б) ... зміна паритету купівельної спроможності ... ;
- в) ... виражена у відсотках зміна середнього рівня цін ...

8.5 Об'єктом макроекономіки є:

- а) виробничі відносини;
- б) продуктивні сили;
- в) економічна система;
- г) приватна економіка.

8.6 У процесі економічного кругообігу уряд виконує таку функцію:

- а) купує продукти і ресурси;
- б) сплачує податки;
- в) одержує податки;
- г) одержує трансферти.

8.7 У моделі «AD-AS» економічний зріст може бути поданий:

- а) зсувом ліворуч кривої сукупної пропозиції (AS);
- б) зсувом праворуч кривої сукупного попиту (AD);
- в) зсувом праворуч кривої сукупної пропозиції (AS);
- г) зсувом ліворуч кривої сукупного попиту (AD).

Задачі для самостійного вирішення

Задача 8.1 Відома наступна макроекономічна інформація:

ВНП=54800(у.г.о.); Валові інвестиції=800(у.г.о.)

Інвестиції=300(у.г.о.) Споживання=30000(у.г.о.)

Державні закупівлі=960(у.г.о.)

Позитивне сальдо державного бюджету=40.

Розрахуйте ЧНП, чистий експорт, видатки державного бюджету.

Задача 8.2 ВНП дорівнює 5000 млрд.гр.од. Споживчі витрати – 1200 млрд.гр.од., державні закупівлі товарів та послуг – 900 млрд.гр.од., чистий експорт – 80 млрд.гр.од.

Розрахуйте: А) величину валових приватних інвестицій;

Б) ЧНП при умові, що амортизація склала 150 млрд.гр.од.;

В) обсяг імпорту при умові, що експорт дорівнює 190 млрд.гр.од.

У чому різниця між ЧНП та чистим економічним добробутом?

Запитання до самоконтролю

1. Чим обумовлена необхідність, державного регулювання суспільного відтворення?

2. Які існують форми і методи регулювання суспільного відтворення?

3. Назвіть економічні функції держави.

4. прокоментуйте основні макроекономічні показники: валовий національний продукт, валовий внутрішній продукт, чистий національний продукт, національний дохід.

5. Дайте оцінку структурі національної економіки України на сучасному етапі розвитку. Які чинники впливають на структурні зрушення економіки?

6. Які методи розрахунку ВВП вам відомі?

7. Поясніть, яка з перелічених агрегатних величин не використовується при визначенні обсягу національного доходу:

а) прибуток корпорацій;

б) державні трансфертні платежі;

в) відсотки, що сплачуються підприємцями за позичковий капітал;

г) рентний дохід;

д) заробітна плата.

8. Яка різниця між валовими і чистими інвестиціями?

9. Чи враховуються трансфертні платежі у ВВП? Чому?

Поясніть, яка проблема виникає при зрівнянні ринкових вартостей різних обсягів виробництва на протязі певних відрізків часу? Яким чином можна розв'язати цю проблему?

Основні терміни та поняття

валовий внутрішній продукт (ВВП); дохід до використання; економічні функції держави; кінцевий продукт; методи обчислення ВВП; національне багатство; національний дохід; номінальний ВВП; особистий дохід; потенційний ВВП; проміжний продукт; реальний ВВП; суспільний продукт; фактичний ВВП; фонд нагромадження; фонд споживання; чистий економічний добробут; чистий національний продукт (ЧНП).

ТЕМА 9 Циклічні коливання економіки. Макроекономічна рівновага. Економічне зростання

9.1 Циклічні коливання економіки. Класифікація циклів. Середні економічні цикли. Фази циклу. Довгі хвилі в економіці та їх вплив на структуру суспільного виробництва

9.2 Макроекономічна рівновага, її основні характеристики. Сукупний попит та сукупна пропозиція в рівноважній економіці. Неокласична, марксистська, кейнсіанська теорії рівноважної економіки

9.3 Економічне зростання: сутність, типи, показники та фактори. Державне регулювання економічного зростання

9.1 Циклічні коливання економіки. Класифікація циклів. Середні економічні цикли. Фази циклу. Довгі хвилі в економіці та їх вплив на структуру суспільного виробництва

Економічний розвиток усіх промислово розвинутих країн характеризується циклічністю: спад, підйом, фінансовий крах, відродження, знову спад, знову відродження і т.д. Однак це повторення здійснюється не по колу, а по спіралі. Тому циклічність – форма прогресивного розвитку, а не топтання на місці. Циклічність припускає відхилення економіки від стану рівноваги.

На макрорівні існує три види зміни:

1. Відхилення ринкового попиту від пропозиції товарів і послуг може бути короткостроковим чи тривалої. Приклад короткострокового (миттєвого) відхилення: перед хлібним кіоском вишикувалася черга в чеканні свіжого хліба, що знаходиться в шляху від хлібозаводу до кіоску. Це порушення рівноваги відновлюється миттєво, як тільки доставлять хліб. При тривалому відхиленні рівновага відновлюється протягом трьох-чотирьох років шляхом перепрофілювання виробництва. Наприклад, дефіцит автобусного парку в місті зникне після перепрофілювання танкового виробництва на виробництво автобусів.

2. Відхилення, зв'язане зі зміною попиту на устаткування, спорудження тощо, переборюється протягом 8 – 12 років шляхом переливу капіталу. Це так називані промислові цикли. Умовно їх можна назвати циклами середньої тривалості. Термін довжини в 10 – 15 років порозумівається таким же терміном служби основного капіталу. Масове відновлення основного капіталу приводить до пожвавлення економіки, що переходить у підйом і, у міру технічного старіння задіяної техніки – до кризи.

3. Відхилення зв'язане з переходом від одного технологічного способу виробництва до іншого, рубежі між яким відмежовують великі етапи людської цивілізації. Ці переходи приводять до зміни всіх складених елементів виробництва, зміні одного покоління працівників іншим чи їхньої істотної перекваліфікації. (Нагадаємо: технологічний спосіб виробництва – це засобу праці в єдності з матеріалами, технологіями, інформацією й організацією виробництва).

Тривалі цикли терміном у 40 – 60 років зв'язані з ім'ям росіянина вченого Кондратьєва й одержали назву «довгі хвилі Кондратьєва». Цю теорію було розроблено ним у 1928 р. у роботі «Великі цикли кон'юнктури». Цю теорію в ХХ в. розвивали Шумпетер, Кузнец, Кларк, Митчелл та інші.

Між другим і третім відхиленням від рівноваги загальним є те, що, вони зв'язані із сутністю технологічного способу виробництва, тобто з використанням визначених наукових принципів суспільного виробництва.

Між ними є й розходження: цикли середньої тривалості зв'язані з терміном служби машин. Протягом одного технологічного способу виробництва може перемінитися кілька поколінь техніки, і їм будуть відповідати свої цикли. Але, зрештою, настає час вичерпання удосконалювання техніки в рамках існуючого технологічного способу виробництва, приходить час нового технологічного способу виробництва, нової довгої хвилі.

Сучасний перехід до нового технологічного способу виробництва триває з 60-х років.

В економічній теорії по-різному порозуміваються *причини циклів*:

- неокласичний напрямок розглядав кризи як випадкове, швидко минаюче явище;
- концепція недоспоживання пояснювала економічні кризи надвиробництва бідністю працюючих мас;
- наприкінці ХІХ в. з'явилася кредитно-грошова концепція циклу, відповідно до якої кризи – це результат порушень в області грошового попиту та пропозиції;
- марксистська концепція бачить причину кризи в протиріччях капіталізму, зокрема, в основному – між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою присвоєння;
- кейнсіанська теорія пояснювала причини відхилення системи від рівноваги слабкістю ринкового механізму і давала рецепти для державного втручання в регулювання виробництва.

У сучасних економістів існує три підходи до визначення причин циклів:

Перший підхід пояснює цикл зовнішніми (екзогенними) факторами.

Другий підхід – внутрішніми (ендогенними) факторами.

Третій підхід – синтезом тих і інших.

У першому підході головне – досліджувати зовнішні фактори.

Зовнішні фактори циклів – це явища, що відбуваються поза економічною системою. До них відносяться: зміни в чисельності населення, винаходи й інновації, війни й інші політичні події. Зростання населення сприяє збільшенню виробництва і рівня зайнятості, що ведуть до підйому і бума. Зменшення чисельності населення дає протилежний результат. *Корінні зміни технології* (автомобіль, літак, комп'ютер) викликають вибух ділової активності і широке інвестування. Звідси – нові робочі місця і настання підйому в економіці. *Політичні події* по-різному впливають на ділову активність. Наприклад, друга світова війна підштовхнула США до переозброєння, у результаті – велика депресія 30-х років змінилася післявоєнним підйомом. Навпаки, післявоєнна заборона для Японії мати збройні сили сприяв інвестуванню економіки і привів до «японського чуда».

Головне в другому підході – вивчити внутрішні фактори.

Внутрішні фактори циклів – це явища, що відбуваються усередині системи. До них відносяться: споживання, інвестування і діяльність уряду.

Вплив споживання: фірми прагнуть забезпечити покупця усім, що він хоче купити; у результаті споживчі витрати ростуть, наймаються нові робітники. Таким чином, виробництво продукції, зайнятість і обсяг продажів ростуть, економіка входить у фазу підйому. Коли ж споживчі витрати скорочуються, виникає зворотна ситуація, і тому починається період спаду.

Вплив інвестування: вкладення в основні фонди створюють нові робочі місця, збільшуючи купівельну спроможність споживача, – усе це сприяє підйому. Коли ж рівень інвестування падає, відбувається протилежне явище і настає спад.

Вплив діяльності уряду: вплив здійснюється двома методами – фіскальною політикою, тобто збором податків і їхньою витратою, і монетарною політикою, тобто регулюванням грошового обігу.

Третій підхід до визначення причин циклів *синтезує внутрішні і зовнішні фактори*. Автори цієї концепції вважають, що зовнішні (екзогенні) фактори дають первісний поштовх циклу, а внутрішні (ендогенні) приводять до по фазних коливаннях. Це напрямок найбільш продуктивне.

Сучасна теорія зв'язана з моделлю ділового циклу Самуельсона – Хікса. У ній цикл розглядається як результат взаємодії національного доходу (або ВВП), споживання і нагромадження капіталу. Даний зв'язок є стійким і характеризується мультиплікатором і акселератором.

Самуельсон і Хікс вважають, що з'єднання принципу акселератора з мультиплікатором може відтворити такий же цикл, як і в реальному житті.

Припустимо, економіка йде до повної зайнятості: ВВП збільшується, реалізація продукції здійснюється при зростаючих темпах. Тоді за принципом акселератора збільшення реалізації продукції приводить до високого рівня інвестицій. А завдяки мультиплікатору підвищення рівня інвестицій сприяє подальшому росту ВВП. Економіка в цьому випадку перебуває у фазі підйому. Можлива зворотна ситуація.

Висновок: Принцип акселерації виявляє наступну залежність: зміна доходу веде до зміни інвестицій, що може викликати три варіанти економічного розвитку:

- постійний ріст;
- нерівномірний ріст;
- коливання (включаючи спад). Спад виникає тоді, коли величина чистих капіталовкладень стає негативною.

Економічний цикл характеризується періодичними злетами і падіннями ділової активності, що виявляються у всіляких формах невідповідності попиту та пропозиції.

Картина циклу являє собою результат додавання коливань різних показників економічної активності: темп росту ВВП, загальний обсяг продажів, загальний рівень цін, рівень безробіття й ін.

Основною властивістю циклу є коливання темпу росту ВВП у часі, коли економічна система проходить чотири послідовні *фази циклу: поживавлення, підйом, бум, спад*.

Характеристика спаду:

спочатку ліквідуються запаси, потім скорочуються виробничі інвестиції;

падає попит на працю;

відбувається чи зниження уповільнення росту товарних цін;

спостерігається різке зменшення прибутків, слабшає попит на кредит, знижується процентна ставка.

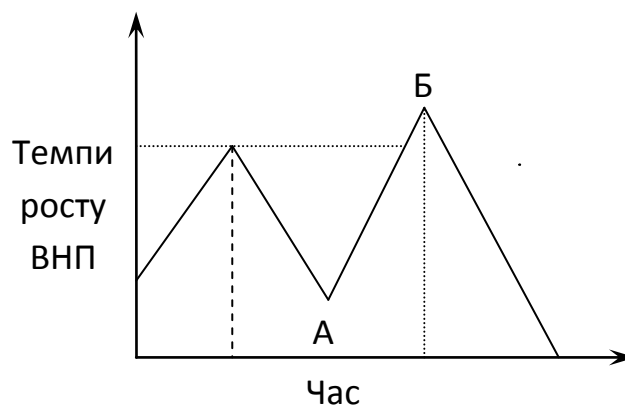

Рисунок 9.1 – Динаміка ділового циклу

A – точка максимального спаду;

B – точка піка підйому.

Максимальне падіння – у точці максимального спаду. У фазі спаду розрізняють рецесію і депресію.

Рецесія – це спад обсягу національного виробництва, що продовжується 6 місяців і довше.

Депресія – спад обсягу національного виробництва, що супроводжується високим безробіттям і продовжується в плинні декількох років.

Характеристика підйому: дзеркальне відображення спаду, але усе викладене відбувається в протилежному напрямку.

Характеристика буму: бум – вершина ділової активності. Економіка працює на межі своїх можливостей. Інвестиції і витрати покупців дуже високі. Ростає попит на товари і послуги, що змушує рости ціни.

Ліквідуються запаси, підвищується попит на робочу силу. Усе це готує ґрунт для наступної фази ділового циклу – спаду.

Всяка економічна криза виявляється в різкому порушенні ходу відтворення, викликаному незбалансованістю між виробництвом (пропозицією товарів на ринку) і потребами населення (платоспроможним попитом). При цьому можлива ситуація, коли виробництво обганяє потреби або коли платоспроможний попит обганяє виробництво. У першому випадку має місце криза надвиробництва, у другому – кризу недовироблення.

Для 90-х років характерні *структурні кризи*: нафтові, продовольчі, енергетичні, сировинні, валютні.

Структурні кризи дуже впливають на загальний стан промислового виробництва, змінюють традиційну картину циклічного розвитку, чи згладжуючи загострюючи прояву циклічних криз.

Циклічний розвиток у сільському господарстві має особливості, що виявляються в аграрних кризах.

Основними формами прояву аграрних криз є: ріст нереалізованих запасів сільськогосподарських товарів, падіння цін на них, скорочення обсягу виробництва, ріст безробіття, падіння заробітної плати. На відміну від промислових аграрні кризи є більш затяжними і руйнівними і не мають циклічного характеру.

Країни з розвитою ринковою економікою розробили *методи боротьби з кризами* надвиробництва. Основна роль у них приділяється фіскальній і монетарній політиці, що здійснюють державні органи.

Найважливіші заходи антикризової політики в періоди бумів.

1. Грошово-кредитна політика: підвищення дисконтної ставки, продаж коштовних державних паперів на відкритому ринку.

2. Фіскальна політика: скорочення розрахунків держбюджету, підвищення податкових ставок.

3. Політика заробітної плати і тарифів: зниження заробітної плати.

4. Політика державних інвестицій: загальмування державного будівництва.

Найважливіші заходи антикризової політики в періоди депресій.

1. Грошово-кредитна політика: зниження дисконтної ставки, покупка коштовних державних паперів на відкритому ринку.

2. Фіскальна політика: додаткові витрати держбюджету, зниження податкових ставок.

3. Політика заробітної плати і тарифів: підвищення заробітної плати.

4. Політика державних інвестицій: прискорення здійснення інвестиційних програм.

Висновки: 1. У період підйому держава з метою запобігання «перегріву» економіки проводить політику стримування ділової активності.

2. У період спаду всі заходи держави направляються на стимулювання ділової активності.

Завдяки виробленим мірам регулювання загальна картина сучасного ринкового господарства стала не збігатися з традиційною схемою: усі фази циклу не мають тепер яскраво вираженого характеру і плавно переходять одна в іншу.

9.2 Макроекономічна рівновага, її основні характеристики. Сукупний попит та сукупна пропозиція в рівноважній економіці. Неокласична, марксистська, кейнсіанська теорії рівноважної економіки

Сукупний попит - це сума всіх видів попиту на всю кінцеву продукцію й послуги. Він містить у собі весь сумарний попит з боку домогосподарств, фірм, держави й зовнішнього миру на національну продукцію.

Крива сукупного попиту має від'ємний нахил, схожа на криву попиту на мікрорівні.

Фактори сукупного попиту:

1. *Ціновий фактор* – призводять до пересування по кривій сукупного попиту.

2. *Нецінові фактори* призводять до зсуву самій кривій :

- зміни в споживчих витратах - зміни добробуту, очікування споживачів, заборгованості, податки
- Зміни в інвестиційних витратах - процентні ставки, прибуток від інвестицій, відновлення технологій, податки з підприємств.
- Зміни державних витратах.
- Зміни чистого експорту - національний доход у закордонних країнах, валютні курси

Сукупна пропозиція - це вся вироблена продукція за певний період часу.

Крива сукупної пропозиції включає три сегменти - кейнсіанський (горизонтальний), проміжний (що відхиляється нагору), класичний (вертикальний).

Кейнсіанський відрізок включає реальний обсяг національного виробництва, що значно менше, ніж обсяг виробництва при повній зайнятості. Економіка перебуває в стані депресії, і не використовується велика кількість машин, обладнання й робочої сили. Ці ресурси можна пустити в хід і при цьому не зробити або майже не зробити ніякого тиску на рівень цін.

Зрушуючись вправо економіка досягає природного рівня безробіття при даному обсязі виробництва. Економіка перебуває в такій крапці, коли неможливо

подальше збільшення виробництва. Тому будь-яке збільшення цін не приведе до подальшого розширення виробництва, оскільки економіка вже працює на повну потужність.

На проміжній ділянці збільшення реального обсягу виробництва супроводжується ростом рівня цін.

Фактори сукупної пропозиції - ціновий і нецінові.

Нецінові -

1 Зміна цін на ресурси

а) наявність внутрішніх ресурсів - земля, праця, капітал, підприємницькі здатності.

б) ціни на імпортні ресурси

в) панування на ринку

2. зміни в продуктивності

3. Зміна правових норм

а) податки з підприємств і субсидії

б) державне регулювання

На макрорівні закон попиту та пропозиції діє практично також як і на мікрорівні. Сукупний попит буде падати, а сукупна пропозиція підвищуватися при росту цін і навпаки.

Для визначення рівноваги на макрорівні існує кілька моделей. Найбільш проста - модель «доходів і витрат», у відповідність із якої рівновага досягається тоді, коли сукупні витрати (AE) дорівнюють національному доходу (НД). Сукупні витрати є сумою витрат на споживання (C), інвестиції (I), державні закупівлі (G) і на зовнішні операції (X). При загальній рівновазі

$$\text{НД} = \text{C} + \text{I} + \text{G} + \text{X}$$

Споживання - це сума грошей, які витрачаються населенням на придбання матеріальних благ і послуг.

Інвестиції - витрати на розширення виробництва.

9.3 Економічне зростання: сутність, типи, показники та фактори. Державне регулювання економічного зростання

Економічне зростання (англ. *economic growth*) — центральна економічна проблема, яка стоїть перед усіма країнами. По його динаміці судять про розвиток національних економік, про життєвий рівень населення, про те, як зважуються проблеми обмеженості, ресурсів.

В економічній літературі відсутні єдиний підхід до визначення цього поняття.

Одні економісти (Макконнелл, Брю) вважають, що економічне зростання можна обчислити двома способами:

підрахувавши або *загальне зростання* валового національного продукту (чи чистого національного продукту);

або – зростання цих показників *на душу населення*.

Інші економісти (у більшості випадків вітчизняні) думають, що економічне зростання – це не тільки кількісне, але і якісне удосконалювання продукту і факторів виробництва.

Розрізняють три *типи економічного зростання*: екстенсивне, інтенсивне і змішане (реальне).

Екстенсивне зростання – це збільшення національного продукту за рахунок залучення додаткових факторів виробництва.

Інтенсивне зростання – це збільшення національного продукту за рахунок удосконалювання техніки і технології.

У реальному житті не існує або того, або іншого типу росту. Вони переплетені і представлені змішаним типом.

Основними показниками економічного зростання є абсолютний приріст, темпи зростання та темпи приросту ВВП, ВВП або інших макроекономічних показників.

Абсолютний приріст ВВП визначається як арифметична різниця його рівнів.

$$\Delta \text{ВВП} = \text{ВВП}_1 - \text{ВВП}_0$$

Темпи економічного зростання визначаються як відношення рівня показника звітнього року до рівня базисного року, виражені в%.

$$T_{p.VH\Pi} = \frac{VH\Pi_1}{VH\Pi_0} \cdot 100\%$$

Темпи приросту визначаються як відношення абсолютного приросту показника за досліджуваний період до його рівня базисного року, вираженого в%.

$$T_{pr.VH\Pi} = \frac{VH\Pi_1 - VH\Pi_0}{VH\Pi_0} \cdot 100\% = \frac{\Delta VH\Pi}{VH\Pi_0} \cdot 100\%$$

Практичне заняття з теми 9 Циклічні коливання економіки. Макроекономічна рівновага. Економічне зростання

Питання для обговорення

- 9.1 Циклічні коливання економіки. Класифікація циклів. Середні економічні цикли. Фази циклу. Довгі хвилі в економіці та їх вплив на структуру суспільного виробництва
- 9.2 Макроекономічна рівновага, її основні характеристики. Сукупний попит та сукупна пропозиція в рівноважній економіці.
- 9.3 Економічне зростання: сутність, типи, показники та фактори.

Питання для самостійного опрацювання

- 1 Неокласична, марксистська, кейнсіанська теорії рівноважної економіки
- 2 Державне регулювання економічного зростання

Література

- Макконнелл Р.Брю С.Економікс: Принципы, проблемы, политика. В 2 т.: Пер. с англ. – М.: Республика. – 1992. – Т.1, Гл.11, 12, 13.
- Макроекономіка: Підручник / А.Г. Савченко и др. – К.: Либідь, 1995. – с. 51 – 65.
- Основы рыночной экономики.Национальная экономика в целом. Книга вторая. / Камаев В.Д., Демченко В.И. и др. / – М., 1991 – Гл. 14, 15.
- Самуэльсон П. Экономика Т.1. Гл. 12, 13.

Приклади рішення задач

Завдання 9.1 (на визначення темпів економічного зростання).

Реальний ВВП склав 900 млрд. ден. од. в минулому і 950 млрд. ден. од. в поточному році. Розрахуйте:

- а) зміна абсолютного рівня ВВП (приріст ВВП);
- б) темп зростання;
- в) темп приросту ВВП в поточному році в порівнянні з минулим роком у відсотках.

Рішення: а) економічне зростання абсолютно виріс на різницю між двома рівнями

$$\Delta \text{ВВП} = \text{ВВП}_2 - \text{ВВП}_1 \text{ і склав } 950 - 900 = 50 \text{ (млрд. ден.ед.);}$$

$$\text{б) темпи економічного зростання} = (\text{ВВП}_2 / \text{ВВП}_1) \cdot 100\% = 105,56\%;$$

$$\text{в) темп приросту ВВП} = (\text{ВВП}_2 - \text{ВВП}_1) / \text{ВВП}_1 \cdot 100\% = (950 - 900) / 900 \cdot 100\% = 5,56\%.$$

Відповідь: а) Δ ВВП = 50 млрд. ден.ед.; б) темп зростання ВВП = 105,56%; в) темп приросту ВВП = 5,56%.

Практичні завдання

Завдання 1 На основі статистичних даних проаналізуйте структуру національного господарства України і динаміку частки різних галузей і сфер у створенні ВВП і НД за п'ять останніх років. Укажіть джерело інформації.

Завдання 2 Зобразіть графічно такі макроекономічні ситуації:

а) Збільшення реального обсягу ВВП (Y) не супроводжується зростанням загального рівня цін (P);

б) Збільшення реального обсягу ВВП (Y) супроводжується зростанням загального рівня цін (P);

в) Зростанням загального рівня цін (P) не супроводжується збільшенням реального обсягу ВВП (Y).

Завдання 9.3 На основі аналізу статистичної інформації (5-7 показників) проаналізуйте розвиток економіки України за останні 5 років та зробіть висновок щодо фази економічного циклу

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

9.1 Які з запропонованих мір Ви вважаєте найбільш придатними для стимулювання нагромаджень?

- а) зниження податків на доходи,
- б) збільшення процентної ставки,
- в) збільшення посібників на дітей,
- г) підвищення премій за нагромадження, що йдуть на будівництво.

9.2 Яке з перерахованих співвідношень, на Ваш погляд, характеризує пряму залежність?

- а) співвідношення між нагромадженням і індексом цін,
- б) співвідношення між граничною схильністю до споживання і граничною схильністю до нагромадження,
- в) співвідношення між споживчими витратами і рівнем процентної ставки,
- г) співвідношення між нагромадженнями і рівнем процентної ставки.

Задачі:

Задача 9.1 Визначите темпи економічного приросту по роках при наступних даних:

	xxx2	xxx3	xxx4	xxx9
Обсяг ВВП у поточних цінах	400	520	700	1080
Індекси цін по роках	100	125	140	130

Запитання до самоконтролю

1. Поняття сукупного попиту, його цінові і нецінові фактори.
2. Поняття сукупної пропозиції, її цінові і нецінові фактори.

3. Чим сучасні економічні цикли відрізняються від класичних циклів початку ХХ століття? Чому?
4. Як, на Ваш погляд, можна використати модель загальної макроекономічної рівноваги у практичних діях?
5. Крива сукупного попиту, як и крива індивідуального попиту схиляється вниз праворуч. Але причини зворотної залежності між цінами та обсягом попитом різні. Прокоментуйте.
6. Чому циклічність розглядається як загальна закономірність розвитку ринкової економіки? Чи можна досягнути плавного, нециклічного характеру економічного розвитку? Чи може застосування планових засад протидіяти кризам?
7. Дайте стислу характеристику основним типам циклів: малим, середнім, довгим.
8. Порівняйте матеріальну основу середніх та малих циклів і зробіть висновок щодо специфіки кожного з них.
9. Який існує взаємозв'язок технологічних циклів з оновленням господарського механізму і періодизацією формаційного розвитку суспільства?

Основні терміни та поняття

абсолютний приріст ВВП; бум; депресія; довгі хвилі Кондратьєва; екстенсивне зростання; інвестиції; інтенсивне зростання; підйом; пожвавлення; рецесія; спад; споживання; структурні кризи; сукупна пропозиція; сукупний попит; темпи економічного зростання; фази циклу.

ТЕМА 10. Споживання, заощадження та інвестиції

10.1 Дохід, споживання та заощадження, їх функціональна залежність. Закон Енгеля. Середня та гранична схильність до споживання й до заощадження.

10.2 Заощадження та інвестиції. Валові та чисті інвестиції. Інвестиції й економічне зростання. Теорія й модель мультиплікатора.

10.1 Дохід, споживання та заощадження, їх функціональна залежність. Закон Енгеля. Середня та гранична схильність до споживання й до заощадження.

Дохід до використання (Y або DI) – дохід після сплати податків – може бути використаний домогосподарствами подвійно: частина його використовується в даному періоді, а частина залишається у вигляді нагромаджень. *Споживання* – це ті грошові витрати, які населення витрачає на придбання товарів і послуг. Споживання є найважливішою складовою ВВП. Його частка у ВВП визначається як відношення суми роздрібного товарообігу й платних послуг до загального об'єму ВВП.

Кейнс уперше визначив, що основний фактор, що детермінує споживання – дохід до споживання, тобто

$$C = C(Y)$$

Рівняння $C = C(Y)$ є функцією споживання. Ця функція показує залежність споживання від доходу й може бути представлена графічно.

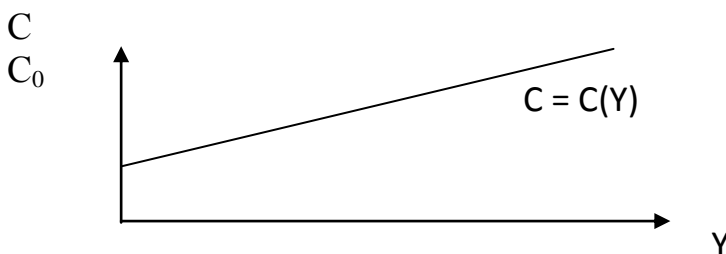

Рисунок 10.1 – Функція споживання

Крива функції споживання не проходить через початок координат. Висота графіка функції споживання при нульовому доході характеризує автономне

споживання (C_0). *Автономне споживання* – частина витрат, що не залежить від доходу, це мінімальний рівень споживання. Рівень споживання ніколи не дорівнює нулю. Навіть якщо окремі домогосподарства в даний момент нічого не одержують, тобто мають нульовий прибуток ($Y=0$), вони однаково витрачають на споживання або частину своїх заощаджень, або гроші, зайняті в борг. Таким чином, функція споживання має вигляд:

$$C = C_0 + c(Y)$$

Фактори, що визначають споживання:

- а) бюджет до споживання (дохід після сплати податків);
- б) ступінь необхідності й бажаності тих або інших благ або послуг;
- в) платність благ або послуг;
- г) наявність товарів на ринку.

Навіть у родин з однаковим доходом структура витрат різна.

Частина доходу, яка не споживається, становить *заощадження*. Вона залишається в домогосподарствах у вигляді нагромаджень, заощаджень (цінні папери, банківські рахунки, відкладена на "чорний день" готівка)

$$Y = C + S \rightarrow S = Y - C$$

де Y – дохід на споживання, C - його споживана частина, S - частина, що зберігається.

Залежність споживання (C) і заощадження (S) від доходу після оподаткування можна відобразити графічно:

На малюнку 10.2 показана крива споживання, тобто графічно відбита залежність споживання від розташованого доходу. Бісектриса $C = Y$ відбиває такий рівень споживання (C), який дорівнює доходу (Y), тобто весь дохід споживається, але в дійсності дохід може бути більше споживання ($Y_3 > C_3$), і тоді виникає можливість заощадження, або менше споживання ($Y_1 < C_1$), коли споживання частково покривається боргами (попередніми заощадженнями або позиками). При доході Y_2 заощаджень немає ($S=0$), а споживання C_2 дорівнює доходу Y . Це крапка перетинання графіка функції споживання з бісектрисою. Рисунок 10.2 показує залежність заощаджень від доходу після оподаткування.

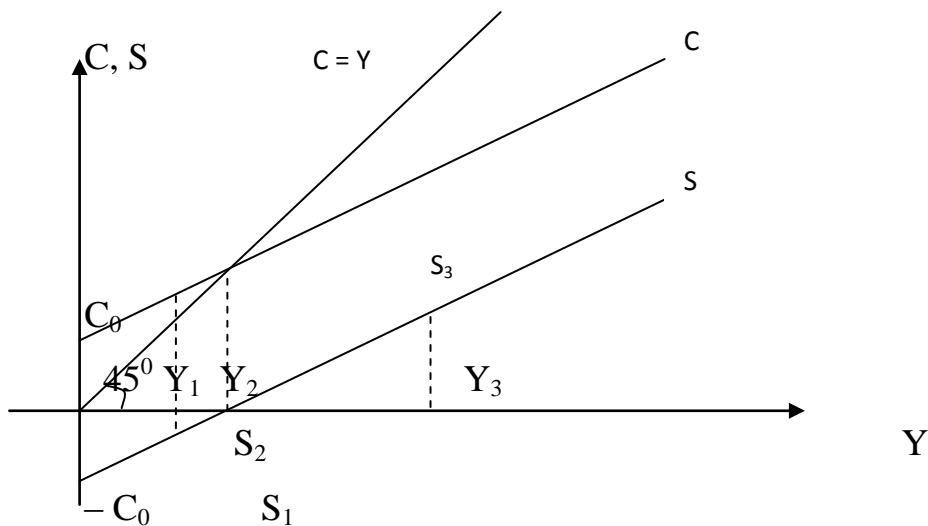

Рисунок 10.2 – Крива заощаджень

При нульовому доході споживання йде в борг, тобто S має негативне значення (т. S_1). При Y_2 споживання $C = Y$, а заощадження S_2 дорівнює нулю. При Y_3 споживання $C < Y$, а заощадження $S_3 > 0$.

Вимір залежності споживання й заощадження від доходу після оподаткування здійснюється за допомогою коефіцієнтів схильності до споживання й заощадження. У статичному аналізі застосовують коефіцієнти середньої схильності, а в динамічному аналізі коефіцієнти граничної схильності до споживання й заощадженню.

Середня схильність до споживання – частка будь-якого загального доходу після оподаткування, яка йде на споживання: В англійській літературі середня схильність до споживання позначає як APC або c' .

$$APC = \text{споживання} / \text{дохід}, \text{ або } APC = C / Y$$

Середня схильність до заощадження (APS в англійській транскрипції) - частка будь-якого загального доходу після оподаткування, яка йде на заощадження:

$$\text{Середня схильність до заощадження} = \text{заощадження} / \text{дохід}$$

$$APS = S / Y$$

Гранична схильність до споживання (MPC) показує, яка частина додаткового доходу затрачається на приріст споживання, аналогічно *гранична схильність до заощадження* - на приріст заощадження:

$$MPC = \Delta C / \Delta y, \quad MPS = \Delta S / \Delta y$$

Зверніть увагу на важливу особливість: сума коефіцієнтів середньої або граничної схильності завжди дорівнює одиниці:

$$APC + APS = 1$$

$$MPC + MPS = 1$$

Це обумовлене тим, що при даному доході будь-яка зміна споживання компенсується відповідною зміною заощаджень. І навпаки.

Найпростіший вид функції споживання можна зобразити як:

$$C = C_0 + MPC (Y - T),$$

де C – споживання; C_0 – автономне споживання; MPC – гранична схильність до споживання; Y – дохід; T – чисті податки.

Виходячи їх цієї функції функція заощадження прийме вигляд:

$$S = Y - C \rightarrow S = Y - C_0 - MPC (Y - T) = -C_0 + MPS (Y - T)$$

де S – заощадження, а MPS – гранична схильність до заощадження.

Дохід, одержуваний фізичними особами, ділиться на три частини – на оплату податків, витрати на поточне споживання й наявні заощадження. Серед безлічі податків, якими обкладається особистий дохід, основним є "прибутковий податок". До нього приєднуються податки на "сверхприбутки", на спадщину, нерухомість, місцеві тощо. Дохід, що залишився після сплати податків, називається "чистим особистим доходом". Саме стосовно нього кожний доходотримувач вирішує ту саму проблему: як розподілити його між "споживанням" (витратами на поточне споживання) і заощадження.

Проблема виникає через те, що розв'язок ухвалюється в ринковій економіці, у якій уся обстановка програмує прагнення до найбільш вигідного використання отриманого доходу. Прагнення до максимальної вигоди може схилити доходополучателя до збільшення споживчих витрат (в умовах "галопуючої" інфляції), а може - за умови високого відсотка - змусити відмовитися від частини споживчих витрат, схиливши до збільшення частини, що зберігається, доходу. Таким чином, навіть на індивідуальному - гранично мікроекономічному - рівні вирішуються серйозні проблеми, що вимагають від маси рядових отримувачів

прибутків якостей ринкового суб'єкта. Не слід поблажливо ставитися до цієї проблеми, тому що ні в якій іншій сфері не виявляється така безпосередня взаємозалежність макро- і мікроекономіки. Більше того, пропорція, у якій маса доходополучателів вирішує розділити дохід на "споживану" і "ту, що зберігається" частині, може буквально зруйнувати (а може й пожвавити) економіку всієї країни. Співвідношення між "заощадженням" і "споживанням" чистого особистого доходу залежить, насамперед, від його величини й рівня відсотка. Повне споживче застосування доходу означало б його рівність із витратами. Однак, у реальності збільшення розміру доходу супроводжується випереджальним збільшенням його частини "тієї, що зберігається".

Виняткова складність ринкової економіки полягає в тому, що пропорція між "споживанням" і "заощадженням" доходів визначає величини сукупних витрат і сукупних заощаджень у суспільстві (з усіма наслідками, що випливають звідси, для макроекономічних процесів), і в той же час ця пропорція сама відбиває ступінь збалансованості макроекономічних процесів. От чому мистецтво регулювання ринкової економіки полягає не в знаходженні якихось універсальних "рецептів" керування нею, а в умінні визначити домінуючий фактор у даній ринковій ситуації. І часом виявляється, що таким фактором є пропорція, у якій рядовий отримувач прибутку вирішує розділити свій дохід між споживанням і заощадженням. Схилити його до прийняття оптимального для суспільства розв'язку – така часом "надзадача" механізму регулювання ринкової економіки в конкретній ситуації.

Обсяг заощаджень населення залежить від рівня доходів, а так само від очікування стабільності. Досвід перехідного періоду свідчить про те, що від рівня добробуту нації залежить так само структура заощаджень. У період кризи розширилися заощадження у формі цінностей, антикваріатів, нерухомості й валюти.

10.2 Заощадження та інвестиції. Валові та чисті інвестиції. Інвестиції й економічне зростання. Теорія й модель мультиплікатора.

Інвестиції – це довгострокові вкладення державного чи приватного капіталу в різні галузі як усередині країни, так і за її межами з метою одержання прибутку.

Напрямки інвестицій:

- будівництво нових виробничих будинків і споруджень;
- закупівлі нового обладнання, техніки й технологій;
- додаткові закупівлі сировини й матеріалів;
- будівництво житла й об'єктів соціального призначення.

Відповідно цим напрямкам розрізняють:

- інвестиції в основний капітал (виробничі інвестиції);
- інвестиції в товарно-матеріальні запаси;
- інвестиції в людський капітал;
- інвестиції в житлове будівництво.

Розрізняють також валові й чисті інвестиції.

Валові інвестиції – це витрати на заміщення старого устаткування (амортизацію) + приріст інвестицій на розширення виробництва.

Чисті інвестиції – це валові інвестиції за винятком суми амортизації основного капіталу.

Якщо чисті інвестиції складають позитивну величину, то економіка розвивається. Якщо чисті інвестиції складають нульову величину (валові витрати й амортизація рівні), то економіка знаходиться в стані статичності. Якщо чисті інвестиції складають негативну величину (валові витрати менше амортизації), то це свідчить про ділову активність, що знижується.

До факторів, що визначають інвестиційний попит, відносяться:

- очікування норми прибутку;
- ставка банківського відсотка.

Залежність отут наступна: якщо очікувана норма прибутку висока, то інвестиції будуть рости. Ставка відсотка – це ціна, що фірма винна заплатити, щоб зайняти грошовий капітал.

Якщо очікувана норма прибутку (наприклад, 10 %) перевищує ставку відсотка (скажемо, 7 %), те інвестування буде прибутковим, і навпаки.

Очевидно, що інвестиції – функція норми відсотка: $I = f(r)$, причому ця функція убутна: чим вище рівень процентної ставки, тим нижче рівень інвестицій.

Отже, інвестиції є функцією процентної ставки.

У залежності від сфери, у якій направляються інвестиції, і характеру їхнього використання смороду поділяються на реальні й фінансові.

Реальні інвестиції – це вкладення в галузі економіки і види економічної діяльності, що забезпечують збільшення засобів виробництва, матеріально-речовинних цінностей, запасів.

Фінансові інвестиції – це вкладення в акції, облігації, векселі й інші цінні папери і фінансові інструменти. Смороду формують додаткові джерела розширення реальних інвестицій.

У залежності від термінів дії розрізняють довгострокові й короткострокові інвестиції. Довгострокові інвестиції відбивають вкладення засобів на чи рік кілька років. Короткостроковими вважаються вкладення на період чи місяця декількох місяців.

Крім того, виділяють так називані *автономні (незалежні)* і *похідні (залежні) інвестиції*.

Автономні інвестиції – розмір капіталовкладень незалежно від обсягу і динаміки ВНП. *Похідні інвестиції* – знаходяться в прямої залежності від динаміки ВНП, майбутньої господарської кон'юнктури.

Залежність доходу й інвестицій виражається в мультиплікаторі.

Мультиплікатор інвестицій (лат. *multiplico* – множу) – це коефіцієнт, що показує зв'язок між зміною інвестицій і зміною величини доходу від зміни інвестицій.

Суть концепції мультиплікатора полягає в тім, що між змінами автономних інвестицій і валового національного продукту існує стійка залежність. При росту інвестицій ріст ВНП буде відбуватися в набагато більшому розмірі, чим первісні

додаткові інвестиції. Цей множний, наростаючий ефект у розмірі ВВП і називають мультиплікаційним ефектом.

Мультиплікатор, помножений на збільшення інвестицій, показує збільшення ВВП.

Припустимо, приріст інвестицій складає 10 млрд. руб., що привело до росту ВВП на 20 млрд. руб. Отже, мультиплікатор = 2.

Висновки:

1. Чим більше додаткові витрати населення на споживання, тим більше буде величина мультиплікатора, а, отже, і збільшення ВВП при даному обсязі збільшення інвестицій.

2. Чим більше додаткові заощадження населення, тим менше величина мультиплікатора, а, отже, і збільшення ВВП при даному обсязі збільшення інвестицій.

Слід зазначити, що ефект мультиплікатора виявляє собі в умовах економіки неповної зайнятості.

Дотепер мова йшла про автономні інвестиції. Автономні інвестиції представлені головним чином як капіталовкладення, здійснені в результаті технічних нововведень. Дійсно, це проекти, що розробляються новаторами, можуть не залежати від стану й обсягу ВВП. Крім того, автономні інвестиції – це й державні капіталовкладення.

У реальній дійсності спостерігається взаємодія інвестицій і доходів. Автономні інвестиції, здійснені у виді первісної «ін'єкції», внаслідок ефекту мультиплікатора приводять до росту ВВП. Пожвавлення ділової активності, ріст зайнятості приведуть до підвищення схильності до інвестицій у різних груп підприємців. Від це-ті інвестиції й прийнято називати похідними. Смороду залежати від динаміки ВВП.

Щоб виразити вплив приросту доходу на приріст інвестицій, застосовується *акселератор*.

Акселератор (лат. *accelero* - прискорювач) – це коефіцієнт, що вказує на кількісне відношення приросту інвестицій даного долі до приросту національного доходу минулого долі.

Він виражає вплив приросту доходу на приріст інвестицій. Похідні інвестиції, будучи «накладеними» на автономні, підсилюють економічний ріст, прискорюють його, що й одержало назву ефекту акселератора. Алі прискорення може повернутися й в іншу сторону. Скорочення доходу внаслідок ефектів мультиплікації й акселерації буде скорочувати й похідні інвестиції.

Практичне заняття з теми 10 Споживання, заощадження та інвестиції

Питання для обговорення

10.1 Дохід, споживання та заощадження, їх функціональна залежність. Закон Енгеля. Середня та гранична схильність до споживання й до заощадження.

10.2 Заощадження та інвестиції. Валові та чисті інвестиції. Інвестиції й економічне зростання. Теорія й модель мультиплікатора.

Питання для самостійного опрацювання

Реферат Інвестиційна політика перехідної економіки України

Література

1. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. – М. – 1997. – Гл. 5. – с. 88 – 101.
2. Галайда В. Критический анализ соотношения между сбережениями и инвестициями. – Экономика Украины, 1999 № 6, с. 58 – 63.
3. Доллан Э., Линдсей Д. Макроэкономика. – Спб – 1996. – с. 98 – 141.
4. Івашре Р.А. и др. Инвестиционная политика государства и развитие научно – технического прогресса. – Финансы Украины. – 1998, 34. С 77 – 85.
5. Лисяк Л.В., Шумський В.М. Реальность потенциальных источников инвестиционной деятельности в Украине – Финансы Украины, 2000, № 2.
6. Макконелл К., Брю С. Экономикс. – М. – 1992. – Т.1. – Гл. 1 – Гл. 12. – с. 204 – 232.
7. Сакс Дж., Ларрен Р. Макроэкономика: Глобальный подход. Г.Дело. – 1997. – Гл. 4.

Приклади рішення задач

Задача 10.А (на визначення граничної схильності)

Визначте граничну схильність до споживання населення, якщо ВВП зріс з 920 млрд грн. до 1130 млрд., фонд споживання - з 850 до 1050 млрд.

Рішення: 1) Приріст ВВП $1130-920 = 210$ (млрд. грн.)

2) приріст споживання $1050-850 = 200$ (млрд. грн)

3) $MPC = 200 / 210 = 0,9524$

Відповідь: $MPC = 0,9524$

Практичні завдання

Завдання 1 На основі статистичної інформації за останні 2-3 року самостійно визначите частку доходу, що йде на споживання. Зробіть висновок щодо динаміки цього показника.

Завдання 2 Проаналізуйте динаміку структури доходів і витрат Вашої родини. Від чого вона залежить?

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

10.1 Виберіть вірну відповідь. Середня схильність до споживання – це:

- а) відношення споживання до заощадження;
- б) відношення приросту споживання до приросту заощадження;
- в) відношення споживання до доходу;
- г) відношення приросту споживання до приросту доходу.

10.2 Головним завданням макроекономіки є забезпечення суспільства знаннями, необхідними для:

- а) зростання обсягів виробництва;
- б) збільшення обсягів продажів;
- в) підвищення ефективності економіки;
- г) збільшення економічних ресурсів.

10.3 Середня схильність до споживання – це:

- а) відношення споживання до заощадження;
- б) відношення приросту споживання до приросту заощадження;
- в) відношення споживання до доходу;
- г) відношення приросту споживання до приросту доходу.

10.4 Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги орієнтується на:

- а) обсяг грошової маси в країні;
- б) сукупну пропозицію;
- в) сукупний попит;
- г) обсяг експорту.

10.5 Яке з наведених рівнянь є вірним:

- а) $MPC+APC=1$;
- б) $MPS+APS=1$;
- в) $APC+APS=1$;
- г) $MPS/APS=1$.

Задачи:

Задача 10.1 Економісти країни вважають, що залежності споживчих витрат (С) та інвестицій (І) від розміру ВВП (Y) виражаються в таких рівняннях (млрд. грош. од.): $C = 10 + 0,5Y$; $I = 0,1Y$. За їхніми оцінками, урядові витрати на купівлю товарів і послуг у наступному році повинні скласти 60 млрд. грош. од., а чистий експорт – 10 млрд. грош. од. Розрахуйте прогнозований на наступний рік рівень ВВП.

Задача 10.2 Охарактеризуйте динаміку та визначте темпи економічного зростання по роках при таких даних.

Роки	1994	1995	1996	1997
ВВП у поточних цінах, млрд. грош. од.	800	1040	1400	2010
Річні індекси цін, %	100	125	140	130

Зверніть увагу на порівняність макропоказників. Який рік є базовим?

Задача 10.3 Економісти країни А вважають, що залежності споживчих витрат (С) і інвестицій (І) від величини ВВП (Y) виражаються в наступних рівняннях

(млрд. грош. од.): $C = 8 + 0,6Y$; $I = 0,1Y$. За їхніми оцінками, урядові витрати на купівлю товарів і послуг у наступному році повинні скласти 50 млрд. грош. од., а чистий експорт – 5 млрд. грош. од. Розрахуйте прогнозований на наступний рік рівень ВВП.

Задача 10.4 Уряд просить фахівців надати прогноз росту ВВП на наступний рік. Провідні економісти вважають, що споживчі витрати складатимуть 70 % ВВП, сума інвестицій і державних витрат досягне 2 млрд. дол., обсяг чистого експорту буде дорівнювати 0.

а) Який прогноз дадуть економісти щодо можливого обсягу ВВП?

б) Якщо прогнозні оцінки щодо рівня споживчих витрат виявилися заниженими й у дійсності вони склали 0,75 ВВП, то якою буде різниця між фактичним і прогнозованим обсягами ВВП?

в) Прогнозні оцінки щодо рівня споживчих витрат і суми інвестиційних і державних витрат виявилися помилковими. У дійсності їхні значення дорівнювали, відповідно: 0,75 ВВП і 2,5 млрд. дол. Розрахуйте різницю між фактичним і прогнозованим обсягами ВВП.

Задача 10.5 Визначте граничну схильність до споживання населення у наступних умовах: валовий національний дохід збільшився з 920 млрд. до 1130 млрд., фонд споживання – з 850 до 1050 млрд. дол. Яку закономірність відбиває цей показник? Які фактори визначають рівень споживання?

Запитання до самоконтролю

1 У чому полягає сутність заощаджень, схильність до заощаджень та гранична схильність до заощаджень?

2 Яка залежність існує між графіками споживання і заощадження?

3 Яка відмінність між схильністю до споживання і граничної схильністю до споживання?

4 Які закономірності споживчої поведінки родин відображають закони Енгеля? Використовуючи їх, поясніть зміни споживчих витрат родин України наприкінці ХХ –на початку ХХІ ст.

5 Чи правильне наступне твердження: “Погляд будь-якої людини на соціальну значимість заощаджень залежить від того, якої макроекономічної концепції вона додержується – кейнсіанської або класичної? Поясніть.

6 Поясніть зв’язок між мультиплікатором і граничною схильністю до заощадження. Чому висока або низька гранична схильність до заощадження означає більшу або меншу величину мультиплікатора?

7 Якщо гранична схильність до споживання вдвічі більша за граничну схильність до заощадження, то яка величина мультиплікатора?

8 Яка з двох складових частин сукупних витрат характеризується більшою нестабільністю: споживчі витрати або інвестиційні витрати? Аргументуйте відповідь.

Основні терміни та поняття

автономне споживання; автономні інвестиції; акселератор; валові інвестиції; гранична схильність до заощадження; гранична схильність до споживання; дохід до використання; заощадження; інвестиції; мультиплікатор інвестицій; похідні інвестиції; середня схильність до заощадження; середня схильність до споживання; споживання; чисті інвестиції.

ТЕМА 11 Безробіття та інфляція в системі макроекономічної рівноваги

11.1 Поняття зайнятості населення. Повна й ефективна зайнятість. Безробіття. Види безробіття. Рівень безробіття

11.2 Соціально-економічні наслідки безробіття. Закон Оукена. Державна політика в галузі зайнятості

11.3 Сутність інфляції. Заподій інфляції. Показники інфляції. Інфляція попиту, інфляція витрат. Типи й види інфляції. Вплив інфляції на перерозподіл доходів та обсяг національного продукту. Взаємозв'язок інфляції та безробіття. Модель Філіпса. Дилема стабілізаційної політики. Інфляція в економіці України, її заподій та наслідки

11.1 Поняття зайнятості населення. Повна й ефективна зайнятість. Безробіття. Види безробіття. Рівень безробіття

Зайнятість населення - це сукупність економічних, соціальних, правових, національних та інших відносин, пов'язаних із забезпеченням працездатного населення робочими місцями та його участю в суспільно корисній діяльності, яка приносить йому заробіток (трудоий дохід).

Відносини зайнятості населення виникають між покупцями робочої сили в особі роботодавців, а також працівниками, які хочуть реалізувати свою здатність до праці. Вид зайнятості зумовлюється певними принципами організації, стимулювання та оплати праці, внутрішніми та зовнішніми умовами розвитку суспільства.

Відносини зайнятості в українській економіці базуються на таких принципах:

- заборона обов'язковості праці та примусу до неї крім випадків, передбачених чинним законодавством;
- добровільність праці, вибору або зміни професії та виду діяльності;
- створення державою розумів для реалізації права на працю у відповідності з Конституцією України;
- гарантування державного права громадян на безплатне сприяння в підборі підходящої роботи й працевлаштування та матеріальну підтримку в разі її втрати:
- визнання найманої праці рівноправною сферою суспільно корисної діяльності людини.

Таким чином, зайнятість населення відноситься до тієї сфери виробничих відносин, розвиток і функціонування яких пов'язані із взаємодією роботодавців та працівників з приводу використання робочої сили останніх. Ці відносини базуються на принципах, дотримання яких в умовах перехідної економіки України забезпечує утвердження ринкових відносин у соціально-трудої сфері.

В умовах трансформації перехідної економіки України в ринкову стратегічними завданнями державної політики зайнятості населення є забезпечення його працездатним верствам розумів для самостійного вирішення проблем підвищення добробуту, збалансування попиту й пропозиції робочої сили на ринку праці, запобігання масовому безробіттю. Це передбачає:

- здійснення комплексу заходів, спрямованих на стабілізацію чисельності зайнятих у всіх галузях національної економіки, створення нових робочих місць на базі широкого розвитку малого й середнього бізнесу;
- упорядкування процесів, пов'язаних з перерозподілом зайнятого населення між державним та недержавним секторами економіки у зв'язку з роздержавленням та приватизацією підприємств;
- підвищенням територіальної мобільності населення з метою забезпечення збалансованості між пропозицією робочої сили та попитом на неї в національній економіці в цілому;

- створення правових і соціально-економічних засідок регулювання зовнішньої трудової міграції громадян України, а також конт-ролю за міграційними процесами;

- вдосконалення системи державного регулювання ринку праці.

Важливим напрямом державної політики зайнятості є розробка превентивних (запобіжних) заходів щодо недопущення формування зон масового безробіття з урахуванням того, що наша країна має об'єктивні передумови для його виникнення. Це пов'язано з високим рівнем концентрації та спеціалізації виробництва в окремих регіонах, що зумовило їх моно галузеву орієнтацію, наявність цілих населених пунктів, життєдіяльність яких практично повністю залежить від функціонування одного чи обмеженої кількості підприємств. У таких населених пунктах у разі різкого скорочення виробництва працевлаштування вивільнених працівників практично неможливе.

11.2 Соціально-економічні наслідки безробіття. Закон Оукена. Державна політика в галузі зайнятості.

Як і інші соціально-економічні явища, безробіття має різні соціально-економічні наслідки. Серед них можна назвати позитивні.

По-перше, вона є резервною армією праці. Звідки виробництво черпає додаткову робочу силу під час підйому.

По-друге, вона виявляє потужний стимулюючий вплив на якість робочої сили і якість праці, а тому – і на продуктивність праці.

Серед негативних наслідків можна назвати такі:

- 1) недовикористання наявних трудових ресурсів, тому в умовах високого рівня безробіття фактичний ВВП нижче його потенційного рівня;

- 2) зниження рівня життя трудящих. Що втратили роботу, навіть якщо вони одержують допомогу у зв'язку з безробіттям, мають низькі доходи;

3) посилення інтенсивності праці зайнятих. Розширюється так звана нелегальна зайнятість насамперед мігрантів. При цьому встановлюються низькі заробітки, надмірна напруженість при поганих умовах праці, відсутність соціального захисту найманих робітників;

4) знижується кваліфікація й професійна майстерність осіб, що довгостроково не працюють;

5) соціально-психологічні наслідки – психічні хвороби, самогубства й т.п.;

6) тривале масове безробіття знижує мотиви до праці, до пошуку високооплачуваної роботи.

Існує закономірність, показана американським економістом Артуром Оукеном, що одержала назву "закону Оукена": перевищення природнього рівня над природнім на 1% дає відставання ВВП на 2,5%. Таке співвідношення відбиває стан економіки США, для інших країн воно може бути іншим, але загальна закономірність зберігається. Виражений у відсотках рівень відставання фактичного приросту ВВП у порівнянні з потенційним показником називають "коефіцієнтом Оукена".

Безробіття, будучи серйозною соціально-економічною проблемою, вимагає широкого арсеналу заходів для її розв'язку й зм'якшення її наслідків. Усі форми й методи державної політики в області зайнятості можна розділити на дві групи: активні й пасивні заходи.

Активні спрямовані на створення умов додаткового залучення робочої сили у виробництво:

1) розширення виробничого потенціалу й створення нових робочих місць шляхом зниження податків, відсотка по кредитах, стимулювання інвестицій;

2) стимулювання розвитку дрібного підприємництва.

Слід зазначити, що в Україні цей напрямок використовується поки слабо. Так, частка населення зайнятих у малому бізнесі в Східній Європі становить 20%, у розвинених країнах – 40-60%. У нас же вона становить тільки 4-5% і при цьому має тенденцію до зниження. Це результат неефективної політики в області підтримки

малого бізнесу. Тому необхідна дійсно активна політика в цій області, яка повинна включати:

- створення необхідної правової й інституціональної бази;
- розробку й реалізацію програм розвитку малого бізнесу;
- залучення вітчизняних і закордонних інвестицій;
- систему державної й суспільної підтримки дрібного підприємництва й ін.

3) організація суспільних робіт, фінансованих за рахунок держави, з метою створення додаткових робочих місць (в області житлового, дорожнього будівництва, спорудження інших об'єктів виробничої й соціальної інфраструктури);

4) організація ефективно працюючих центрів зайнятості або бірж праці – спеціальних установ здійснюючих посередницькі функції на ринку праці.

Основними напрямками діяльності бірж праці є:

- а) реєстрація безробітних;
- б) реєстрація вакантних місць;
- в) працевлаштування безробітних;
- г) вивчення кон'юнктури ринку;
- д) профорієнтація й професійна перепідготовка безробітних
- е) виплата посібників;
- ж) надання субсидій підприємствам, що розширюються;
- з) організація суспільних робіт;
- и) стимулювання географічної мобільності населення.

Пасивні заходи орієнтовані на скорочення пропозиції робочої сили на ринку праці:

1) дострокове оформлення пенсій; Цей захід у нашій економіці відносно рідко застосовується. У Східній Німеччині більш 800 000 працівників старшого покоління були виведені з рядів робочої сили.¹ При цьому збільшувалася наведена вартість ВВП.

2) надання неоплачуваних відпусток;

¹ Безработица, структурная перестройка экономики и рынок труда в Восточной Европе и рынок труда в Восточной Европе и России. – М.: ИНФА-М, 1995, с. 425

- 3) розширення часткової зайнятості (неповного робочого дня або тижня);
- 4) заборона використання дитячої праці й ін.

Держава за допомогою профспілок здійснює соціальний захист безробітних, виплачуючи їм допомоги у зв'язку з безробіттям. Західні країни на програми стабілізації ринку праці виділяють – 2-2,5% ВВП.

Ухвалюючи заходу щодо зниження безробіття, слід пам'ятати, що *фрикційне безробіття* усунути не можливо, але його можна скоротити: а) удосконалюючи інформаційні послуги, б) активізація профорієнтації молодих людей з врахуванням як схильностей так і потреб ринку. Відомо, що великий відсоток молоді залишає свою роботу після декількох місяців роботи.

Найважливішим завданням є скорочення структурного безробіття, яке досяглося в 1980-90 рр. великих розмірів. Основною проблемою при скороченні *структурного безробіття* є відсутність професійної мобільності робочої сили. Для цих цілей важливі державні центри перепідготовки.

Важлива щодо цього й регіональна політика. Коли в одному регіоні переважають фірми, що звільняють робітників, необхідне переміщення інших фірм у цей регіон. Це слід робити, використовуючи економічні стимули.

У цей час в Україні поки ще немає ефективної політики зайнятості. Про це свідчить величезне сховане безробіття, масова тіньова зайнятість, слабка віра населення в допомогу по працевлаштуванню офіційних служб зайнятості. Специфіка політики зайнятості України й інших країн СНД полягає в тому, що вона повинна врахувати проблеми й завдання перехідного періоду. Необхідно ліквідувати застарілі, малопродуктивні робочі місця, які удосталь були на державних підприємствах, і створити нові високопродуктивні робочі місця. Це пов'язане з фінансовими й технологічними труднощами, з досить тривалим тимчасовим інтервалом, що неминуче буде супроводжуватися ростом безробіття.

У перехідний період головна проблема в сфері праці полягає в тому, щоб знайти спосіб полегшити перехід більших груп працівників з нежиттєздатних робочих місць у державному секторі на нові продуктивні робочі місця.

Державна політика на ринку праці в перехідний період повинна бути спрямована на:

збільшення гнучкості ринку праці, тобто на підвищення мобільності трудових ресурсів; гнучкості структури зарплати; скорочення факторів, що перешкоджають зміні роботи;

підготовку працівників до змін (професійна перепідготовка, допомога в пошуках роботи; субсидування зайнятості; підтримка самостійного підприємництва; бюджетне фінансування професійно-технічної освіти);

соціальний захист (допомоги у зв'язку з безробіттям; вихідні допомоги; пенсії по старості й непрацездатності; соціальна допомога й посібника дітям; суспільні роботи).

Основними завданнями уряду України в області політики зайнятості є:

1) здійснення комплексу заходів, націлених на подолання падіння виробництва й забезпечення стійкого економічного росту;

2) модернізація застарілих і створення нових високопродуктивних робочих місць;

3) розробка й реалізація програми розвитку приватного підприємництва й малого бізнесу, особливо у виробничій сфері й сфері побутового обслуговування;

4) легалізація нерегламентованого (тіньового) ринку праці;

5) створення умов для підвищення конкурентоспроможності населення на ринку праці;

6) матеріальна підтримка безробітних і їх родин;

7) досягнення соціального партнерства в області зайнятості між підприємцями, профспілками й урядом.

За 2009 р. зусиллями центрів зайнятості на Україні було працевлаштовано 730 тис. чоловік, що на 34,7% більше, чим у попередньому році. Серед працевлаштованих 68,3 % становили безробітні. Для незайнятого населення були організовані суспільні роботи як форма тимчасової зайнятості. Найпоширенішими були роботи в сільському господарстві, громадських організаціях, житлово-

комунальним господарстві.² З метою одержання нової спеціальності проходили професійне навчання 44,6 тис. чоловік на початок 2001 року, з них безробітні становили 80,9%.³

11.3 Сутність інфляції. Заподій інфляції. Показники інфляції. Інфляція попиту, інфляція витрат. Типи й види інфляції. Вплив інфляції на перерозподіл доходів та обсяг національного продукту.

Інфляція – один із самих пагубних факторів соціально-економічного розвитку, який виявляє свій вплив практично в кожній країні. Інфляція є однією з основних причин макроекономічної нестабільності в ХХ столітті. Інфляція – серйозна проблема для економіки менших країн, у тому числі й для України. Однією з найважливіших цілей економічної політики будь-якого уряду є приборкання інфляції, що досить не просто. Для того, щоб досягтися цю мету необхідно розібратися в сутності й механізмі розвитку інфляції.

Інфляція – (від «*Inflatio*» - здуття) – знецінення грошей, що перебувають в обігу, що проявляється в падінні їх купівельної здатності й росту цін. Інфляція – складне багатфакторне явище. В основному поняття інфляції зв'язують із паперовими грошми, однак, історія знає приклади знецінення й знецінення повноцінних золотих грошей. Уперше цей термін використовувався під час Цивільної війни в Північній Америці в 1861-1865 рр., коли військові витрати привели до розбухання сфери паперово-грошового обігу (інфляція – медичний термін, що позначає здуття).

У Росії випуск паперових грошей у період царювання Катерини II супроводжувався значним ростом паперової грошової маси. Звичайно, будь-який ріст цін називають інфляцією, але це неточно, тому що не всяке знецінення відбиває цей процес. Наприклад, циклічні коливання, ріст цін на основі поновлення капіталу.

² Економіка України у 2000 році // Урядовий кур'єр, 2001 рік, № 12, с. 8

³ Там же

Найбільше точно визнача інфляції як так знеціненн грош, як супроводжува_ порушенн закон грошовий обіг й приводити до підвищенню, що самовоспроизводящемуся,

У докапіталістичних формаціях інфляція проявлялася у формі:

а) псування монет;

б) революції цін в XVI-XVII вв., обумовлену введенням у Європу великої кількості дорогоцінних металів. У зв'язку з ростом пропозиції золота ціни на нього змінилися, у результаті чого зросли ціни на інші товари.

Інфляція в умовах капіталістичної ринкової економіки XVIII-XIX вв. перетерпіла зміни. Вона супроводжувала війнам, а із закінченням воїн відновлювалося нормальний грошовий обіг.

У результаті те підвищательных, те понижательных рухів цін загальний їхній рівень у таких країнах, як США, Англія, Німеччина наприкінці XIX в. приблизно рівнявся рівню початку століття.

XX століття в цьому змісті приніс багато нового:

1. Виявилася майже постійна тенденція росту цін. Тому з початку століття загальний рівень цін зріс. Наприклад, у США роздрібні ціни зросли в 17 раз⁴. В основі цього росту олигополистические, а часом і монополістичні механізми ціноутворення.

2. Інтенсивність росту цін різниться в різні періоди. Спостерігаються фази повільного, повзучого росту цін (і відповідно до повзучої інфляції), і періоди швидкого росту цін і «галопуючої» інфляції.

3. Надзвичайно висока інфляція обумовлена невиробничими витратами. Характерна країнам, що розвивається.

Отже, сутність інфляції полягає в росту цін на товари й фактори виробництва. Ріст цін вимірюється індексом цін, а так само показниками зміни купівельної сили валюти, як зворотна величина від індексу цін, переведеного із процентного вираження в часткове (наприклад, замість 150% - 1,5).

⁴ Инфляция и хозяйственный механизм. М.: Наука. – 1993. – С.7

Отже, базовим показником для виміру цін є індекси, що кількісно вимірюють відносна зміна рівня цін.

Використовуються наступні індекси цін:

Індивідуальні індекси на окремі товари або послуги:

$$i = c_{т.п.} / c_{б.п.}$$

де i – індекс цін; $c_{т.п.}$ – ціни поточного періоду; $c_{б.п.}$ – ціни базисного періоду.

Однак, цей показник не може бути макроекономічним, для узагальнення використовують загальні індекси по групах товарів.

2. Індекси оптових цін виробника.

3. Індекси роздрібних цін. Вони бувають двох видів:

а) індекси першого роду ставляться до індексів «вартості життя». Вони розраховуються для встановлення середньої зміни роздрібних цін тільки на ті товари й послуги, які купуються певними верствами населення, найчастіше робітниками та службовцями. Індекси обчислюються на основі реєстрації роздрібних цін для набору товарів і послуг, питома вага товарів тієї або іншої групи визначаються за структурою споживчих витрат робітників та службовців родин. Такий показник ще називають індексом споживчих цін.

б) індекси другого виду розраховуються для встановлення середньої зміни цін на всі товари, продавані роздрібною торгівлею. Це властиво індекси роздрібних цін. У них не враховуються ціни на послуги. Питомі ваги визначаються по частці окремих товарів у загальному обороті роздрібною торгівлі.

4. Найбільш універсальним показником є дефлятор ВВП:

$$D = \text{ВВП ном} / \text{ВВП реал}$$

Цей показник падіння реального ВВП, накручування грошового вала. Ураховується зміна ринкових цін на найважливіші компоненти кінцевої продукції й послуг: споживчі товари й послуги, державні закупівлі й капіталовкладення, додається вартість зміни запасів і сальдо зовнішньої торгівлі. Під ринковими цінами розуміють саме ті реальні ціни, по яких відповідна продукція здобувається кінцевими споживачами.

5. У багатьох країнах розраховуються індекси цін зовнішньої торгівлі, тобто індекси цін імпортованих і експортованих товарів.

У багатьох індексах проводяться коректування на елімінірование зміни цін, обумовленого поліпшенням якості продукції. Індекси цін спрямовані на відбиття зміни цін, обумовленого поліпшенням якості продукції. Інакше кажучи, ці індекси спрямовані на відбиття такого росту цін, який не пов'язаний з поліпшенням якості продукції.

6. Найбільш широке поширення одержав показник *рівня інфляції* або *інфляційного пророста цін*. Він розраховується на основі індексів роздрібних цін першого виду. Складається перелік споживчих товарів, які споживає середній житель країни, так звана кошик товарів. Для того, щоб визначити як змінилися ціни за місяць, квартал, півроку, рік, досить підрахувати на початок потрібного нам періоду й на кінець. Цей показник відіграє важливу роль у макроекономіці. Важливий він і для роботи профспілок, тому що від нього залежить рівень заробітної плати, він використовується для розрахунків життєвих стандартів.

Ще одним параметром інфляційного процесу є період подвоєння темпів інфляції. Для цього використовують так зване «правило величини 70»:

$$\text{Кількість років, необхідних для подвоєння темпів інфляції} = 70 / (\text{щорічний рівень інфляції})$$

Наприклад, при щорічному рівні інфляції в 7% рівень цін подвоїться приблизно через 10 років (70:7).

Розрізняють відкриту й подавлену інфляцію. *Відкрита інфляція* виражається в росту цін, а подавлена:

- а) у зникненні товарів з офіційної торгівлі;
- б) іншою формою подавленої інфляції є сховане підвищення цін, що виражається в погіршенні якості товарів;
- в) у росту цін на чорному ринку.

Коли ціни контролюються державою, виникає *подавлена інфляція*, оскільки підвищений попит не може зрівноважитися із пропозицією. Ціни виявляються

нижче рівноважних, притупляються стимули для збільшення кількості і якості товарів.

Відкрита інфляція може бути класифікована з погляду її прояву за наступними критеріями:

- 1 – темпи росту цін;
- 2 – ступінь розбіжності цін по різних товарних групах;
- 3 – очікуваність і передбачуваність інфляції.

По 1 критерію розрізняють:

1. *Помірна або повзуча інфляція.* При якій зберігається значною мірою купівельна спроможність грошей, відсутній ризик підписання контрактів у номінальних цінах.

2. *Галопуюча інфляція.* Ріст цін значніше, контракти прив'язуються до росту цін, гроші матеріалізуються в товарах.

3. *Гіперінфляція.* Ціни ростуть астрономічно, розбіжність цін і зарплати стає катастрофічним, руйнується добробут навіть найбільш забезпечених шарів суспільства.

Звичайний поділ на ці види проводяться по індексу цін. Кількісний поділ на ці види проводяться по індексу цін. Кількісний поділ інфляції на три зазначені види не абсолютно. Одні економісти вважають, що повзуча інфляція переходить в «галопуючу» тоді, коли середньорічний приріст цін перевищує 3%, інші – 5%, треті 8-10%, про гіперінфляцію говорять при досягненні 50% приросту цін у рік. Але й ці величини умовні, міняються в часі й просторі. Так, в 50-60 рр. стосовно до розвинених країн переважала думка, що «галопуюча» інфляція бере свій початок при проходженні 3%-ої оцінки. В 70-е роки цей критерій зрушився до 8-10%, а в 80-е роки він знову знизився до 4-6%. У країнах, що розвивати інша картина, інші демаркаційні бар'єри. Їсти зміст тут продовжити відмінність між «галопуючою» і «гіперінфляцією» на базі протиставлення двухзначних темпів і трьох-, чотиризначних темпів приросту цін.

У період перехід до ринкової економіки для України й більшості інших країн колишнього соціалістичного табору був характерно бурхливий розвиток інфляції.

Якщо до цього інфляція існувала в схованій формі, то в 1990-е роки вона переросла в галопуючу й гіперінфляцію.

Хоча країни СНД дають економічній історії багатий матеріал по гіперінфляції, все-таки він не порівнянний із ситуацією в Угорщині в 1946 р., коли 1 дол США обмінювався на 3 квт. (10^{22}) форинтів.

Таблиця 11.1 – Індекс споживчих цін (в % до попереднього року)*

<i>Країни</i>	<i>1991</i>	<i>1992</i>	<i>1993</i>	<i>1994</i>	
Україна	390	2100	10250	501	
Росія	200	2609	940	303	
Білорусія	199	1071	1290	2321	
Казахстан	179	1615	1758	1977	
Молдавія	214	1209	1284	586	
Таджикистан	213	1007	2236	339	
Азербайджан	212	1039	1213	1880	

*Економічна доповідь Президента України. 1994, с. 25.

Самостійно заповніть останній стовпчик таблиці сучасними даними. Укажіть джерело інформації. Зрівняйте з наведеними даними.

Як бачимо, рівень інфляції в Україні небагато випереджав темпи розвитку даного явища в інших країнах СНД. Особливо хворобливим був 1993 рік, коли ціни виросли в 102, 6 рази. В 1995 році темпи росту цін знизилися й склали 280% у порівнянні з 1994 р., однак, як бачимо, галопує інфляція ще не була переборена.

За критерієм, що враховує збалансованість цін на різні групи товарів, розрізняють:

1) *збалансована інфляція*, при якій відносно один одного ціни на товари не змінені, змінюється тільки масштаб цін;

2) *незбалансована інфляція*, при якій ціни різних товарів постійно змінюються по відношенню друг до друга, причому в різних пропорціях.

З погляду третього критерію (ожидаємості і передбачуваності) виділяють:

очікувану інфляцію, яка очікується й прогнозується заздалегідь;

неочікувана інфляція, прогнози якої не існували.

Ураховувати ці види інфляції важливо при характеристиці останньої інфляції. Якщо всі підприємці й усе населення знає, що ціни в наступному році зростуть в 100 раз, то на свій товар вони підвищать ціни в 100 раз. При цьому навіть від гіперінфляції ніхто не понесе збитків. Інша справа непередбачуваність росту цін. При непередбаченому росту цін навіть на 10% може зрушитися макроекономічна рівновага, що суттєво вплине на добробут націй.

Розглянувши види інфляції, можна проаналізувати механізм розвитку інфляції.

Причини й механізми розвитку інфляції

Пильна увага інфляції економісти почали приділяти в ХХ столітті, коли цей феномен економічного розвитку одержав стійкий прояв. Розрізняють:

1. Внутрішні фактори

У світовій літературі в якості основної причини інфляції виділяють *монополію*:

а) державну, яка проявляється в емісії паперових грошей, у монополії зовнішньої торгівлі, у росту невиробничих витрат, обумовлених функціями сучасної держави. Так, залежність темпу інфляції від бюджетного дефіциту визначається співвідношенням:

$$\text{Темп інфляції} = Д * О$$

де Д – бюджетний дефіцит; О – швидкість обороту грошей.

б) профспілкова монополія, що фіксує певний рівень зарплати протягом тривалого часу (3-5 років), зобов'язання поміняти ставки відповідно до підвищення цін;

в) монополія великих фірм на визначення цін, що не узгодяться з їхніми витратами;

г) висота ставок податків і ставок за кредит.

2. Зовнішні фактори інфляції:

1. підвищення цін на світових ринках;

2. скорочення надходжень від зовнішньої торгівлі.

Ці причини можуть впливати на зміни попиту та пропозиції, зміщаючи крапку рівноваги нагору по осі цін.

Оскільки монополія неминуха, непереборна в сучасній економіці, вона обов'язково породжує інфляцію. Тому інерційний ріст інфляції може бути прийнятний для макроекономіки, і не приносити значної шкоди.

Однак інфляційна ситуація підсилиться при:

- 1) порушенні рівноваги з боку попиту. Це називається *інфляцією попиту*;
- 2) при росту витрат, а отже при росту ціни пропозиції, у результаті чого виникає інфляція пропозиції, або *інфляція витрат*;
- 3) макроекономічна міжгалузєва незбалансованість, яка породжує *структурну інфляцію* й при інших умовах.

Інфляція попиту одержала теоретичне пояснення в рамках кейнсіанства. Вона викликається збільшенням сукупного попиту, у той час коли сукупний пропозицію не росте або збільшується повільніше, ніж попит. Ріст попиту може бути обумовлений:

- ростом державних витрат (військових, реалізація соціальних програм);
- ростом заробітної плати;
- зниженням процентної ставки й збільшенням кредитів.

Ріст попиту приводить до росту цін на кінцеві товари. Це стимулює розширення виробництва понад потенційні можливості, що викликає ріст попиту на обмежені ресурси й, отже, ріст цін на них.

На рисунку 11.1 зображено механізм розгортання інфляції попиту. Збільшення сукупного попиту привело до зрушення кривої сукупного попиту AD_0 в положення AD_1 . Це викликало ріст цін і збільшення сукупної пропозиції. Нова рівновага буде досягнута в крапці E_1 , при перетинанні AD_1 , і короткострокової кривій сукупної пропозиції AS_1 , індекс цін зросте на 20%. Ріст попиту до AD_2 викликає ріст цін на фактори виробництва й зсув короткострокової кривій пропозиції нагору до AS_2 . Індекс цін зросте до 140%.

Отже, *сутність інфляції попиту* в наступному: надлишок грошових витрат натрапляє на обмежену пропозицію товарів.

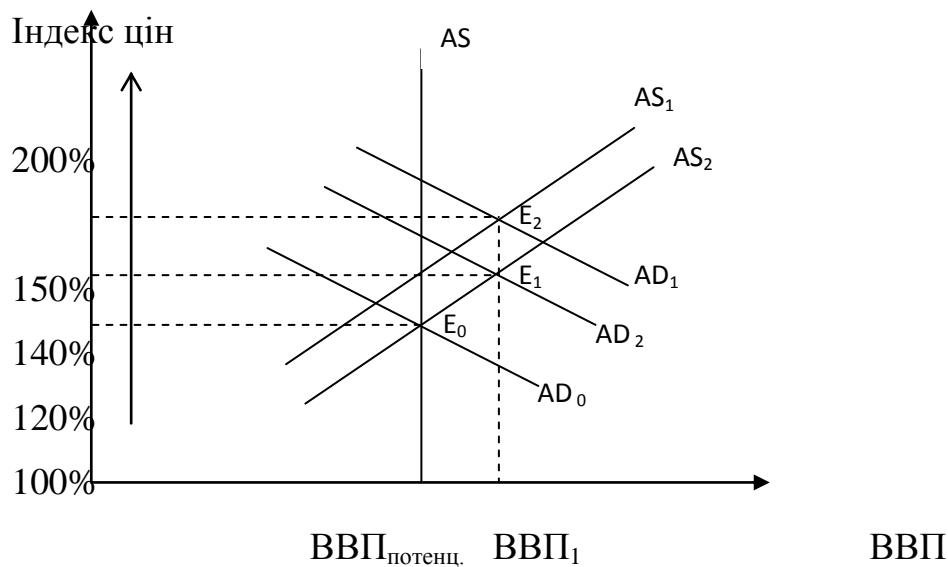

Рисунок 11.1 – Інфляція попиту

11.4 Взаємозв'язок інфляції та безробіття. Модель Філіпса. Дилема стабілізаційної політики.

Із цієї концепції випливає, що чим вище ціна, тим більше обсяг виробництва товарів, тем нижче рівень безробіття.

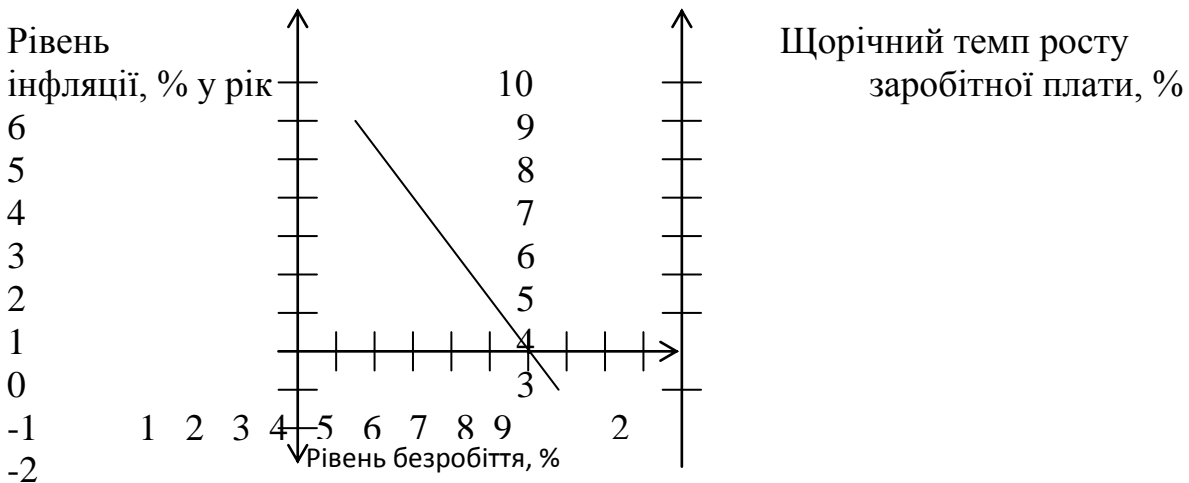
Цей висновок спробували підтвердити емпіричними даними. Одну з перших спроб у цьому напрямку здійснив англійський економіст Є. Філіпс (1914 – 1975рр.).

Він побудував криву, яка ілюструє співвідношення між річними темпами росту безробіття, інфляції й заробітної плати. У попередньому питанні ми розглядали ранню криву Філіпса, що відбиває взаємозв'язок інформації й безробіття.

Розглянемо ще один її варіант, що відбиває взаємозалежність трьох факторів: безробіття, інфляції й рівня оплати праці. (Рис. 11.2)

Як видно, зниження безробіття веде до росту цін і зарплати. Чим крутіше крива Філіпса, тим більше коефіцієнт взаємообратимості. Пояснення зворотної

залежності інфляції й заробітної плати знаходить у незбалансованості ринків праці, у недостатній мобільності робочої сили. При низькому безробіттю не може бути швидко вдоволений попит на робочу силу даного якості, росте ціна цієї робочої сили, що впливає на витрати й веде до росту цін.

Малюнок 11.2 – Крива Філіпса

У своїй моделі Є. Філіпс припустив, що зарплата змінюється тим же темпом, що й рівень цін. Зміна цін розглядається як результат зміни зарплати й росту продуктивності праці. Він припустив, що між рівнем інфляції й ростом заробітної плати існує наступна залежність:

$$\% \text{ інфляції} = \% \text{ росту заробітної плати} - \% \text{ росту продуктивності праці}$$

Звідси припустимо, що якщо ріст продуктивності праці склав 3%, а ріст номінальної заробітної плати досяг 5%, то темп інфляції становить 2% у рік.

Досліджуючи економіку Великобританії, Є. Філіпс виявив, що заробітна плата не міняється при рівні безробіття 5,5%. Враховуючи, що середні темпи росту продуктивності праці становлять 2% у рік, він зробив висновок, що стабільний рівень цін може бути досягнутий при рівні безробіття не нижче 2,5%.

У результаті розрахунків були складені альтернативні варіанти економічної політики урядів, які здійснювали певний баланс між рівнем безробіття й рівнем інфляції.

Розглянемо це на умовному прикладі.

Таблиця 6.2 – Альтернативні варіанти економічної політики

<i>Варіант</i>	<i>Рівень безробіття, %</i>	<i>Ступінь інфляції, %</i>
1	3	7
2	4	6
3	5	3
4	6	2

Припустимо, що для забезпечення рівня безробіття в 3% необхідно здійснити ряд державних заходів, які викличуть інфляцію в 7%, якщо ж знизити інфляцію на 1%, те це змусить відмовитися від деяких заходів у сфері зайнятості, які приведуть до росту безробіття до 4%.

Вибір конкретного варіанта залежить від проголошених урядом пріоритетів у сфері економіки.

В 70-80 рр. крива Філіпса підтверджувалася тільки в короткостроковому періоді. Це пояснюється тим, що в жодній країні на сучасному етапі не існує повної зайнятості, ціни ж ростуть постійно: і в період підйому, і в період спаду. Тому кейнсіанська концепція інфляції попиту не може повністю пояснити інформаційний ріст цін в умовах неповної зайнятості й завантаження виробництва.

Концепція *інфляції витрат* виникла в післявоєнний період, коли інфляція стала розвертатися на тлі неповної зайнятості. Представники даної концепції пояснюють інфляційний ріст цін ростом витрат виробництва, що приводить до скорочення виробництва.

Ріст витрат і пов'язане з ним скорочення можливостей виробництва можуть бути викликані наступними основними факторами:

- 1) дефіцитністю й ростом цін на первинні ресурси;
- 2) зниженням ефективності виробництва;
- 3) підвищенням податків і відрахувань;
- 4) діяльністю монополістів, які встановлюють монополюно-високі ціни.

Проілюструємо графічно механізм інфляції витрат (Рис. 11.3)

Підвищення ціни пропозиції зміщає криву сукупної пропозиції нагору вліво (від AS_1 до AS_2). Цей рух може бути викликане різким підвищенням цін на фактори виробництва в результаті природних катаклізмів, що приводять до втрати врожаю, зникненню джерел сировини і т.д. Крім того, ріст витрат може бути пов'язаний з падінням курсу національної валюти тому що різко збільшуються витрати на фактори виробництва. У підсумку, рівноважна ціна (P) росте, а обсяг виробництва (V) знижується, що свідчить про односпрямованість тенденцій руху безробіття й інфляції. Це послужило передумовою для критики кривій Філіпса представниками неокласичного напрямку. Вони висунули концепцію *природного рівня безробіття*, яке в 1979 р. застосовувалася в неокласичній політиці США й Великобританії.

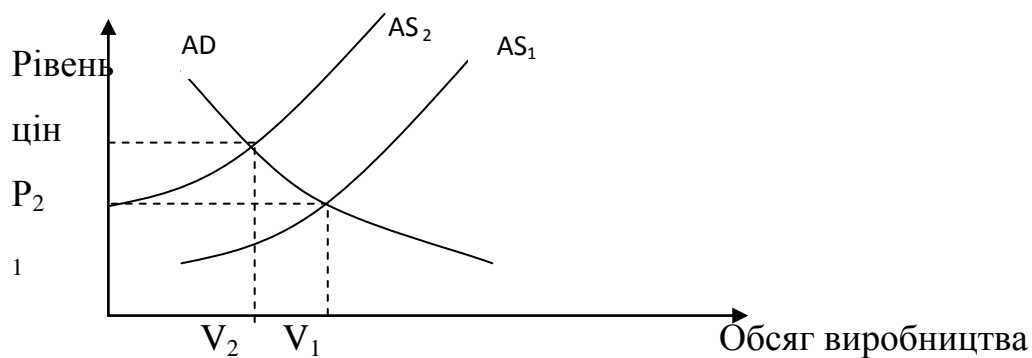

Рисунок 11.3 – Інфляція витрат

Практичне заняття з теми 11 Безробіття та інфляція в системі макроекономічної рівноваги

Питання для обговорення

- 1 Поняття зайнятості населення. Повна й ефективна зайнятість. Безробіття. Види безробіття. Рівень безробіття
- 2 Соціально-економічні наслідки безробіття. Закон Оукена.
- 3 Сутність інфляції. Заподій інфляції. Показники інфляції. Інфляція попиту, інфляція витрат. Типи й види інфляції. Вплив інфляції на перерозподіл доходів та обсяг національного продукту.
- 4 Взаємозв'язок інфляції та безробіття. Модель Філіпса. Дилема стабілізаційної політики.

Питання для самостійного опрацювання

Реферат 1. Інфляція в економіці України, її заподій та наслідки

Реферат 2. Державна політика України в галузі зайнятості

Література

Мэнкью Н.Г. Макроэкономика. Гл. 5, 6.

Макконел К., Брю С. Экономикс. Т.1, гл. 10.

Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. Гл. 23, 32, 33.

Долан Э. Макроэкономика. Гл.1.

Долан Э., Кэмпбэлл К., Кэмпбелл Р. Деньги, банковское дело и денежно – кредитная политика. Гл. 17.

Экономическая теория (политэкономия): Учебник // Под общей редакцией акад. В.И.Видяпина, акад. Г.П. Журавлевой. – М.: ИНФРА – М, 1999. – Гл. 31.

Приклади рішення задач

Задача 11.А (на визначення рівня інфляції)

Якщо індекс цін в 2012 році був 120, а в 2013 131, то яким в 2013 році буде рівень інфляції?

Рішення: Рівень інфляції = прирост цін поточного року / індекс цін базового року = $(131 - 120) / 120 * 100\% = 9,17\%$

Відповідь: 9,17%

Задача 11.Б (на «правило 70»)

Скільки часу знадобиться для подвоєння рівня цін, якщо інфляція зберігається на рівні 5%?

Методичний коментар: Кількість років для подвоєння цін визначається за формулою: $70 / \text{темп щорічного зростання цін}$.

Рішення: $70/5 = 14$ (років)

Задача 11.В (на визначення потенціального ВВП за законом Оукена)

Рівень природного безробіття 5%. Чому дорівнює потенційний ВВП, якщо фактичний становить 600 млрд. грош. од., а рівень безробіття 10%?

Методичний коментар. Закон Оукена: кожен відсоток перевищення рівня безробіття над її природним рівнем призводить до втрати 2,5% потенційного ВВП.

Рішення: 1) рівень неповної зайнятості = $10 - 5 = 5(\%)$

2) ВВП потенц = $600 * 100 / 95 = 631,6$ (млрд. грош. од.)

Практичні завдання

Проаналізуйте темп зростання безробіття та рівня інфляції в світі та Україні за останні п'ять років. Визначте тенденції.

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

11.1 Виберіть вірну відповідь. Якщо людина втратила роботу в зв'язку зі скороченням сукупного попиту, то виникає безробіття:

- а) природне;
- б) структурне;
- в) циклічне;
- г) фрикційне.

11.2 Які з приведених напрямків характеризують діяльність бірж праці?

- а) реєстрація безробітних;
- б) реєстрація вакантних місць;
- в) організація робочих місць шляхом розширення інвестицій;
- г) працевлаштування шукаючих роботу;
- д) професійна орієнтація робітників;
- е) надання грошової допомоги по безробіттю.

11.3 Повна зайнятість забезпечується в умовах:

- а) раціонального розподілу робочої сили;
- б) використання робочої сили за професією;
- в) відсутності циклічного безробіття.

11.4 Яке з об'єднаних видів інфляції в економіці будь-якої країни найбільш бажане:

- а) збалансована, стримана, очікувана;
- б) повзуча; неочікувана, збалансована;
- в) незбалансована, галопуюча й очікувана;
- г) очікувана, галопуюча і незбалансована

Задачі для самостійного вирішення

Задача 11.1 У 1990 р. середньомісячна заробітна плата робітника у промисловості становила 290 крб., а влітку 1995 р. – 8 млн. крб. Ціни за цей час зросли в 118 тис. разів. Визначте як змінилася за цей час реальна заробітна плата і яка основна причина цієї зміни?

Задача 11.2. Кількість робочої сили становить 73778 тис. осіб, зайнятих – 69685 тис. осіб. Визначте кількість безробітних та рівень безробіття.

Задача 11.3 Розрахуйте дефлятор ВВП, якщо відомо, що економіка складається з виробництва трьох товарів А, В, С.

	Обсяг 2000р.	Ціна 2000р.	Обсяг 1990р.	Ціна 1990р.
А	100	10	90	8
В	200	20	200	12
С	300	30	150	20

Задача 11.4 Розрахуйте циклічне безробіття за таких умов: чисельність робочої сили 400 чол., чисельність зайнятих 368 чол., природне безробіття = 6 %.

Задача 11.5 Припустимо, що рівень безробіття складає 8 %, а ВВП 4000 у. грош. од. Знайдіть потенційний ВВП, якщо природний рівень безробіття 6 %. Нехай потенційний ВВП щороку зростає на 3 %. Як повинний вирости ВВП, щоб через 2 роки досягти потенційного ВВП.

Запитання до самоконтролю

- 1 Розкрийте сутність державного регулювання зайнятості та його методів.
- 2 У чому полягає зміст ролі держави у відтворенні робочої сили ?
- 3 Які існують проблеми зайнятості та відтворення робочої сили в Україні?
- 4 Чому необхідно вирішувати проблеми розвитку інфляції?
- 5 Поясніть, що таке зайнятість як економічна категорія? Чим відрізняється повна і ефективна зайнятість?
- 6 Чи може ринкова економіка нормально функціонувати, не маючи резервної армії праці? Чому?
- 7 Як різні економічні школи пояснюють появу безробіття?
- 8 Чи потрібно країні прагнути до повної ліквідації безробіття? Поясніть як позитивну, так і негативну відповідь.
- 9 Як вимірюється рівень безробіття?
- 10 Що таке природний рівень безробіття? Чому він не дорівнює нулю?

- 11 Дайте стислу характеристику різних форм і видів безробіття.
- 12 Чому дорівнює рівень фрикційного безробіття в умовах повної зайнятості?
- 13 Поясніть, у чому сутність інфляції. Які її причини?
- 14 Чи завжди підвищення цін означає інфляцію? Наведіть приклади не інфляційного зростання цін.
- 15 У чому сутність «правила 70»? Чому це «правило 70», а не «правило 100»?
- 16 Поясніть різницю між інфляцією витрат та інфляцією попиту. Як би ви зобразили графічно інфляцію попиту та інфляцію витрат за допомогою кривої сукупного попиту і кривої сукупної пропозиції? У який бік зсуваються ці криві при різних типах інфляції?
- 17 І при інфляції попиту, і при інфляції витрат в країні спостерігається зростання загального рівня цін. Чи існує спосіб розмежування цих двох різновидів інфляції? Який тип інфляції, на ваш погляд, мав місце у 90-ті роки в Україні? А зараз?

Основні терміни та поняття

відкрита інфляція; галопуюча інфляція; гіперінфляція; зайнятість населення; збалансована інфляція; інфляції витрат; інфляція попиту; крива Філіпса; незбалансована інфляція; неочікувана інфляція; очікувана інфляція; подавлена інфляція; помірна або повзуча інфляція; правило величини 70; природний рівень безробіття; структурне безробіття; фрикційне безробіття.

ТЕМА 12 Фінансово-грошова система

12.1 Фінанси: сутність, структура, функції. Фінансова система держави та принципи її побудови.

12.2 Державний бюджет. Доходи й видатки державного бюджету. Дефіцит державного бюджету. Сучасні концептуальні підходи до збалансування бюджету.

12.3 Фіскальна політика держави. Урядові витрати й податки. Крива Лафера.

12.4 Грошовий ринок. Грошові агрегати Рівновага на копійчаному ринку. Норма відсотка.

12.5 Банківська система та її структура. Створення банками грошів. Грошовий мультиплікатор.

12.6 Грошово-кредитна політика держави.

12.1 Фінанси: сутність, структура, функції. Фінансова система держави та принципи її побудови.

Фінанси – это грошові фонди, які виникають у процесі відтворення.

Фінансові відносини – це система економічних відносин, які виникають між державою, банками, суб'єктами господарської діяльності, окремими громадянами, між галузями економіки, регіонами по формуванню, розподілі й використанню фондів коштів.

Таким чином, до фінансів не відносяться засоби, які обслуговують особисте споживання й обмін (роздрібний товарообіг, оплата побутових, комунальних послуг, особистого транспорту, зв'язку тощо)

Сукупність коштів, які перебувають у розпорядженні держави, підприємств і організацій, утворює *фінансові ресурси*. Фінансові ресурси виступають формою руху грошових коштів.

Сукупність фінансових відносин із приводу використання фондів коштів і інститутів (установ), що регулюють ці відносини, становить *фінансову систему*.

Політика держави по організації й використанню фінансів для здійснення своїх функцій і завдань, називається *фінансовою політикою*.

Фінанси виконують ряд *функцій*:

1. Акумуляююча - полягає в концентрації засобів і створенні матеріальної бази існування держави.

2. Регулююча – у стимулюванні діяльності господарських суб'єктів.

3. Розподільна – у формуванні коштів та їх використанні через бюджет, соцстрахування тощо.

4. Контрольна – у забезпеченні правильності стягнення податків і їх використання по призначенню.

Суб'єктами (носіями) фінансових відносин є: держава, фірми, різні об'єднання, організації й окремі громадяни.

Відносини, що виникають між ними із приводу використання грошових фондів, зводяться до наступних груп:

1. Між державою й підприємствами. Охоплюють систему платежів у держбюджет і різні фонди державних організацій. На їхній основі формується централізований дохід держави.

2. Між фірмами. Будуються на основі договорів, у яких формулюються взаємні платіжні зобов'язання.

3. Між фірмами й банками із приводу одержання й використання кредиту.

4. Між фірмою в цілому і її структурними підрозділами.

5. Між державою й громадськими організаціями.

6. Між державою й населенням із приводу одержання населенням різного роду трансферних виплат: пенсій, посібників, стипендій тощо. До них відносяться також випуск позик, організація лотерей тощо.

У фінансах розрізняють *три складові частини*:

1. Фінанси населення.

2. Фінанси об'єднань, фірм і міжгалузевих комплексів, тобто децентралізовані фінанси.

3. Загальнодержавні, тобто централізовані фінанси.

Фінанси населення складаються з дохідної частини, утвореної первинними доходами родин, і з видаткової частини, яка представлена всіма витратами й заощадженнями населення, включають соціальне страхування, майнове й особисте страхування, страхування відповідальності, страхування підприємницьких ризиків.

Децентралізовані фінанси (фінанси господарських суб'єктів) перебувають у розпорядженні фірм, об'єднань і організацій.

Централізовані (державні) фінанси – це головна частина всієї фінансової системи. Вони містять у собі державний бюджет, позабюджетні фонди, державний кредит.

12.2 Державний бюджет. Доходи й видатки державного бюджету. Дефіцит державного бюджету. Сучасні концептуальні підходи до збалансування бюджету.

Державний бюджет є провідною ланкою державних фінансів. З його допомогою здійснюється розподіл і перерозподіл ВВП між територіями й галузями.

Державний бюджет – форма державних фінансів, це співвідношення, кошторис (баланс) державних доходів і витрат.

Дохідні статті бюджету:

- податок на прибуток підприємств,
- податок із продажів,
- місцеві податки,
- доходи від зовнішньоекономічної діяльності,
- рентні платежі,
- неподаткові доходи,
- прибутковий податок,

- засоби позичкового фонду й інше.

Видаткові статті бюджету:

- фінансування економіки,
- соціально-культурні програми, науково-дослідні та дослідно – конструкторські, науково-технічні програми,
- оборона,
- державне регулювання та адміністрування,
- цільові програми,
- кредити й допомога іншим державам.

В організації фінансової системи існує *два принципи:*

Перший називається *демократичним централізмом* і властивий адміністративно-командній системі (у минулому – СРСР і країнам Східної Європи). Він зобов'язував нижчестоящі фінансові установи виконувати директивні вказівки центральних фінансових органів.

Другий принцип називається *фіскальним федералізмом*. Він ствердився в країнах з розвинутою ринковою економікою й припускає, що місцеві бюджети не входять своїми доходами й витратами в державний бюджет. Місцеві органи влади зі свого бюджету фінансують охорону громадського порядку, школи, лікарні тощо.

Розрізняють три *стани держбюджету*.

- Нормальне, якщо видаткова частина держбюджету рівна дохідної.
- Дефіцитне, якщо витрати перевищують доходи.
- Профіцитне, якщо доходи перевищують витрати.

Причини дефіциту держбюджету:

1. Падіння доходів в умовах кризового стану економіки й зменшення приросту національного доходу.
2. Зменшення акцизних податків, що надходять у держбюджет.
3. Збільшення бюджетних витрат.
4. Непослідовна фінансово-економічна політика.

Заходи щодо зниження бюджетного дефіциту:

1. Конверсія.
2. Перехід від фінансування до кредитування.
3. Поступова ліквідація дотацій збитковим підприємствам.
4. Зниження витрат на управління державою.
5. Зміна системи оподаткування.
6. Підвищення ролі місцевих бюджетів.

Існує три традиційні способи покриття дефіциту бюджету:

Випуск госзаймов.

Жорсткість оподаткування.

Виробництво грошей, або «сеньораж», тобто друкування грошей.

Однак у цей час «сеньораж» не є простим друкуванням грошей, тому що це викликає інфляцію. Сучасний «сеньораж» виражається в створенні резервів комерційних банків, які концентруються в ЦБ і можуть бути використані для покриття дефіциту бюджету. Однак політика ЦБ, спрямована на зростання величини резервів коштів, що надходять до нього з комерційних банків, викликає невдоволення останніх, послабляє їхнє фінансове становище й підсилює протиріччя усередині фінансової системи країни.

В економічній теорії є кілька *підходів до розв'язку проблеми бюджетного дефіциту*.

Перша концепція: бюджет повинен бути збалансований щорічно. Але така політика зв'язує державі руки при вирішенні перспективних завдань антициклічного регулювання. Наприклад, якщо економіка знаходиться в стані тривалого безробіття, доходи населення знижуються, а податкові надходження в бюджет скорочуються. Прагнучи збалансувати бюджет, уряд може або, по-перше, підвищити ставки податків, або, по-друге, скоротити державні витрати, або, по-третє, використовувати комбінацію цих двох заходів. Однак наслідком цих заходів буде не збільшення, а скорочення сукупного попиту.

Інший приклад: у країні інфляція. Наслідком цього є підвищені грошові доходи й ріст податкових надходжень. Щоб ліквідувати бюджетні надлишки, уряд повинний або, по-перше, знизити ставки податків, або, по-друге, збільшити урядові

витрати, або, по-третє, використовувати комбінацію обох підходів. Усе це підсилить інфляцію.

Висновок: Щорічно балансируемый бюджет є не антициклічним, а проциклическим.

Друга концепція: бюджет повинен збалансуватися не щорічно, а в ході економічного циклу. Наприклад, у країні – економічний спад. Щоб йому протистояти, уряд знижує податки й збільшує витрати, тобто свідомо викликає дефіцит. Потім настає підйом, тоді уряд підвищує податки й знижує витрати. Виникле позитивне сальдо бюджету покриє державний борг, що з'явився в період спаду.

Висновок: Бюджет збалансується не за 1 рік, а в період циклу.

Третя концепція: метою державних фінансів є забезпечення збалансованості не бюджету, а економіки. Головне для уряду – підтримувати макроекономічну стабільність. Для досягнення цієї мети можна вводити будь-який дефіцит.

Кожна із цих концепцій має сильні й слабкі сторони. Фінансова політика в нашій країні переважно орієнтується на першу концепцію.

Бюджетна політика – сукупність економічних заходів держави, орієнтованих в основному на досягнення врівноваженого бюджету, збалансованого по державних доходах і витратах протягом усього бюджетного періоду.

Наростання бюджетного дефіциту приводять до появи й росту державного боргу. *Державний борг* – це сума накопичених за певний період часу бюджетних дефіцитів. Державний борг може бути зовнішнім і внутрішнім.

Зовнішній державний борг – це борг іноземним державам, організаціям і особам. Він має негативне значення, тому що країна віддає за рубіж свої цінні папери й перекладає вантаж боргу на наступні покоління.

Внутрішній борг – це заборгованість уряду даної країни її громадянам.

Наявність державного боргу має реальні негативні наслідки.

1. Погашення внутрішнього боргу шляхом виплати відсотків населенню збільшує нерівність у доходах різних соціальних груп, оскільки значна частина

державних зобов'язань сконцентрована в найбільш заможній частини населення. Отже, ті, хто мають коштовні державні папери, при їхньому погашенні стануть ще багатше.

2. Підвищення податків з метою виплати відсотків по державному боргу або їх зниження може підірвати дію економічних стимулів розвитку виробництва.

3. Негативно позначається на економіці ситуація, коли уряд змушений брати позики на ринку капіталів для сплати відсотків по державному боргу, тому що ця обставина призводить до скорочення капіталовкладень усередині країни.

4. Наявність державного боргу створює психологічну напругу в країні, породжуючи непевність у діловій активності економіки в цілому й кожного громадянина окремо.

12.3 Фіскальна політика держави. Урядові витрати й податки. Крива Лафера.

Основним джерелом доходів держави є податки. *Податок* – це вилучення на користь держави заздалегідь з'ясованої й установленої в законодавчому порядку частини доходу господарюючого суб'єкта. *Оподатковування* – це спосіб регулювання доходів і джерел поповнення державних засобів.

Історично податки виникають із появою держави. Скільки століть існують податки, стільки економічна теорія шукає принципи оптимального оподатковування, перші з яких сформулював А. Смит. На основі його поглядів до теперішнього часу зложилися дві великі *концепції оподатковування*.

Перша заснована на ідеї, що податок повинен бути пропорційний тій вигоді, яку одержує платник податків від послуги, зробленої йому державою (приклад А. Смита: ремонт доріг повинен оплачувати той, хто ними користується). (2) Друга концепція припускає залежність податку від розміру одержуваного доходу.

Податкова система – сукупність податків, що стягуються в державі, зборів, мит й інших платежів, а також форм і методів їх побудови.

Сучасні податкові системи використовують цілий ряд *принципів*.

Загальність, тобто охоплення всіх економічних суб'єктів, що одержують доходи.

Стабільність, тобто стійкість видів податків і податкових ставок у часі.

Рівнонапруженість, тобто стягнення податків по ідентичних для всіх платників податків ставкам.

Обов'язковість, тобто примусовість податку, неминучість його виплати, самостійність суб'єкта у вирахуванні й сплаті податку.

Соціальна справедливість, тобто встановлення податкових ставок і податкових пільг, що виявляють щадний вплив на низкодоходні підприємства й групи населення.

Податкова система базується на законодавчих актах держави, якими встановлюються *елементи податкової системи*. До них відносяться:

Суб'єкт податку, або платник податків, тобто особа, на яку покладений обов'язок сплачувати податок; їм може бути юридичне або фізична особа.

Об'єкт податку, тобто дохід або майно, з якого нараховується податок (заробітна плата, прибуток, цінні папери, нерухоме майно тощо).

Джерело податку – це, незалежно від об'єкта оподаткування, чистий дохід суспільства.

Податкова база – сума, з якої стягується податок.

Ставка податку – це важливий елемент податкової системи, що визначає величину податку на одиницю оподаткування (скажемо з однієї сотки землі, з однієї тисячі грошових одиниць); частина податкової бази, яку платник податків зобов'язано виплатити у вигляді того або іншого податку. Розрізняють граничну податкову ставку, середню, нульову й пільгову.

Гранична податкова ставка є приріст виплачуваних податків, поділений на приріст доходу.

Середня податкова ставка – це загальний податок, поділений на величину оподаткованого доходу.

Податкові пільги – це зменшення податкових ставок або повне звільнення від податків окремих фізичних або юридичних осіб залежно від профілю виробництва, характеру виробленої продукції й інших характеристик.

Пільги в силу їх різноманітного характеру й великого охоплення платників податків можуть приводити до відчутного зниження реальної ставки оподаткування в порівнянні з номінальною.

Тому за ознакою співвідношення між ставкою податку й доходом податки діляться на:

прогресивні податки, при яких середня ставка підвищується в міру зростання доходу;

регресивні податки, при яких середня ставка знижується в міру зростання доходу;

пропорційні податки, при яких середня ставка залишається незмінною, незалежно від розмірів доходу.

По механізму формування податки діляться на дві основні групи: прямі й непрямі.

Прямі податки стягуються безпосередньо із власників майна, одержувачів доходів.

До прямих податків відносяться:

- прибутковий з населення;
- на прибуток корпорації;
- на приріст капіталу;
- зі спадщини й дарувань;
- майновий податок.

Непрямі податки стягуються в сфері реалізації або споживання товарів і послуг, тобто в остаточному підсумку перекладаються на споживачів продукції.

До непрямих податків відносяться:

- податок з обігу;
- на додану вартість (ПДВ);

- на окремі види товарів (акцизи);
- мита.

Податкові реформи України наблизили її систему оподаткування до міжнародних норм.

Податки в Україні розділені на дві групи: загальнодержавні й місцеві.

Загальнодержавні податки загальнообов'язкові. При цьому сума платежів по податкам зараховується рівними частками в регіональний бюджет й у бюджет міста або району, де зареєстрований платник податків.

Місцеві податки лише частково є загальнообов'язковими. Частина податків може встановлюватися й вилучатися за рішенням місцевих органів управління на відповідній території.

Питання про те, яким бути податку (високим або низьким), – предмет постійних дискусій економістів. Державне втручання в економіку завжди пов'язане з підвищенням податків, ослаблення втручання – з їхнім зниженням.

Податкова політика – політика держави в сфері оподаткування, що передбачає маніпулювання податками таким чином, щоб надходження коштів за рахунок сплати податків забезпечувало фінансування державного бюджету.

Послідовники Кейнса орієнтовані на «*економіку попиту*». Вони вважають, що високий рівень податку знижує купівельну спроможність суспільства, тобто сукупний попит. Виходить, ціни знижуються, інфляція загасає. Напроти, скорочення податків сприяє росту сукупного попиту, збільшенню цін і прискоренню темпу інфляції.

Прихильники «*економіки пропозиції*» переконані в протилежному: вони вважають, що високі податки збільшують витрати підприємців, які перекладаються на споживачів у формі більш високих цін і викликають інфляцію. Вони – за зниження податків.

Однозначної відповіді на запитання про те, хто з них прав, економічна наука поки що не знайшла. Але здійснена спроба встановити зв'язок між ставкою податку й діловою активністю. Американський професор А. Лаффер (прихильник теорії пропозиції) довів, що при ставці прибуткового податку вище певного рівня різко

знижується ділова активність, тому що підприємницька діяльність стає не вигідною. А більш низькі ставки податків створюють стимули до роботи, заощаджень та інвестицій, прийняттю ділових ризиків, розширенню національного виробництва й доходу. У результаті розширюється податкова база, яка зможе підтримати податкові вступу на високому рівні навіть за умови, що ставки податку будуть нижче. Зв'язок між ставками податків і податковими вступами одержала назву *крива Лаффера* (Рисунок 12.1).

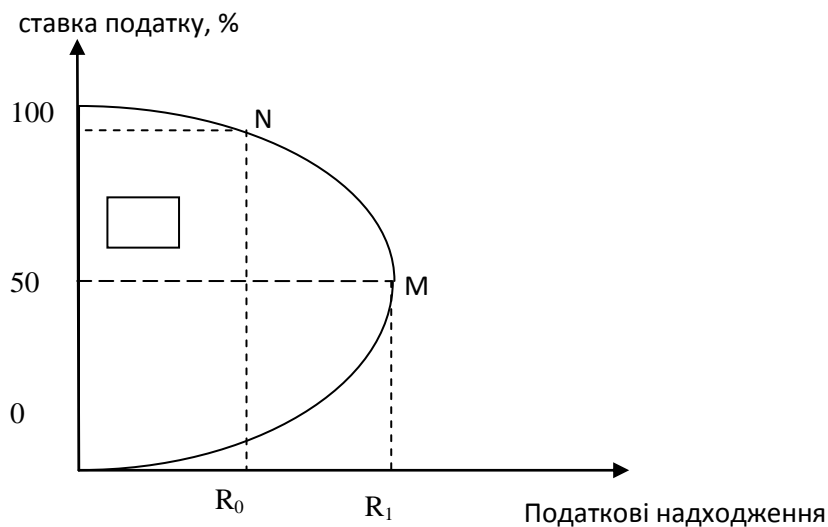

Рисунок 12.1 – Крива Лаффера

Якщо податкова ставка дорівнює нулю (точка 0), то держава нічого не одержить. Якщо податкова ставка $r_1=100\%$, то ніхто не буде зацікавлено працювати й держава теж нічого не одержить. При якійсь ставці (скажемо, $r_0=50\%$) сума, що стягується державою у вигляді прибуткового податку, досягнеться максимуму R_1 (точка M). Спроби підвищити податкові ставки приведуть до зниження R (точка N).

Крива Лаффера не дає відповіді на запитання, при якій ставці податків вступу податків максимальний.

З державним бюджетом зв'язаний такий інструмент державного регулювання економіки як фіскальна політика

Фіскальна політика – це сукупність заходів уряду по зміні державних витрат і оподатковування зі зміною економічної ситуації.

Фіскальна політика буває *дискреційна й автоматична (політика вбудованих стабілізаторів)*.

Дискреційна політика – це свідомо зміна державою витрат і податків.

У періоди спаду виробництва держава збільшує витрати й скорочує їх під час підйому у виробництві.

Політика вбудованих стабілізаторів (автоматична) заснована на тих механізмах, які працюють у режимі саморегулювання й автоматично реагує на зміну стану економіки. До них відносяться, наприклад, зміна податкових надходжень, допомоги у зв'язку з безробіттям залежно від економічної кон'юнктури.

При проведенні фіскальної політики необхідно враховувати різноспрямовані економічні процеси й лаг часу.

12.4 Грошовий ринок. Грошові агрегати Рівновага на грошовому ринку. Норма відсотка.

Грошова маса - сукупність готівки й безготівкових платіжних засобів, що забезпечують обіг товарів і послуг у макроекономіці.

Як відомо, до грошей ставляться різноманітні платіжні засоби. Від купівельної спроможності грошей та їх кількості залежать не тільки ціни, але й добробут націй, життєвий рівень. Тому питання про структуру грошової пропозиції становить істотний інтерес для економічного аналізу.

Залежно від цілей ЦБ змінюється конфігурація кривої пропозиції грошей (MS). Якщо постає завдання збереження на певному рівні ставки відсотка незалежно від кількості грошей, то крива пропозиції грошей горизонтальна (Рисунок 12.2).

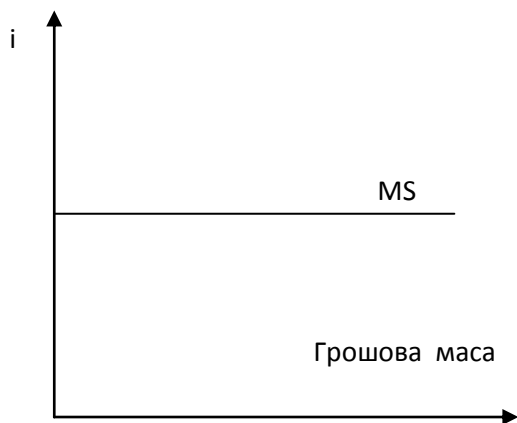

Рисунок 12.2 Крива пропозиції грошей за умови стабільної ставки відсотка (i)

Якщо відбувається збільшення грошей незалежно від росту ставки відсотка, то пропозиція грошей буде у вигляді вертикальної лінії. (Рисунок 12.3)

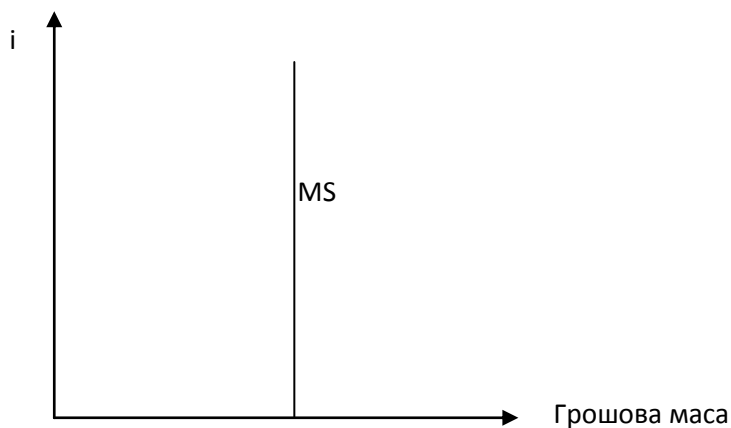

Рисунок 12.3 Крива стабільної пропозиції грошей зі зростанням ставки відсотка

Попит на гроші впливає з їхніх функцій. Попит на гроші для угод визначається грошовим доходом суспільства, не залежить від ставки відсотка й змінюється пропорційно номінальному ВВП (DM_T) (Рисунок 12.4).

Рисунок 12.4 - Крива попиту на гроші для угод купівлі – продажу

Попит на гроші для придбання інших фінансових активів ($ДМ_a$) визначається прагненням одержати дохід у формі дивідендів або відсотків i і змінюється назад пропорційно рівню процентної ставки (Рисунок 12.5).

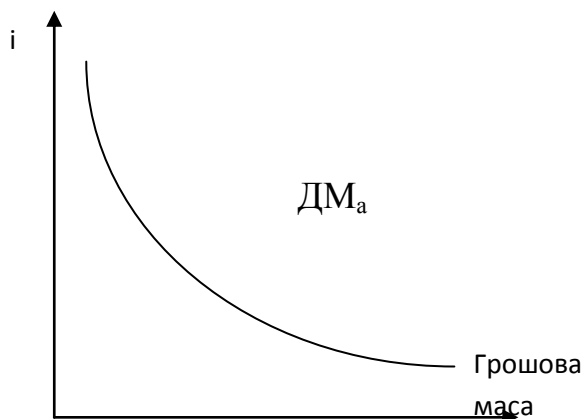

Рисунок 12.5 - Крива попиту на гроші як на активи (як на капітал)

Сукупний попит на гроші являє собою суму двох видів попиту – на гроші для угод i і на гроші для спекуляцій. Ця залежність відбивається загальною кривою попиту на гроші (Рисунок 12.6).

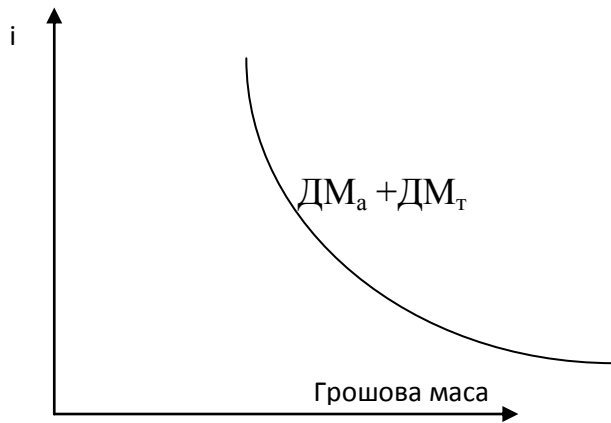

Рисунок 12.6 - Загальна крива попиту на гроші

Існує кілька підходів до визначення моделі попиту на гроші:

А. *Кількісна теорія попиту на гроші* виводить обсяг попиту на гроші зі швидкості обігу грошей:

$$V = P * Q / M$$

де V – швидкість обігу грошей;

Q – реальний обсяг виробництва;

P – абсолютний рівень цін;

M – кількість грошей в обігу.

Із цієї формули:

$$M = P * Q / V$$

Величина попиту залежить від:

- рівня цін (P) – пряма залежність;
- реального обсягу виробництва (Q). При його росту ростуть доходи, а отже попит на гроші для угод;
- швидкість обігу грошей (V) – зворотна залежність.

В. *Кейнсіанська теорія попиту на гроші*

У її основу покладена властивість ліквідності грошей. Дж.М.Кейнс уважав, що попит на гроші визначається:

- а) необхідністю грошей як засобу платежу;
- б) мотивом обережності забезпеченням можливості розпоряджатися частиною ресурсів;

в) спекулятивним моментом – мотивом уникнути втрати від підвищення норми позичкового відсотка.

С. Сучасна теорія попиту на гроші.

1. Розглядає більш широкий діапазон активів;
2. Відсоток альтернативна вартість зберігання грошей;
3. Основний фактор попиту на гроші багатство;
4. Враховується ефект очікування;
5. Розрізняє реальну й номінальну величини грошової маси.

Грошовий ринок є взаємодія попиту та пропозиції грошей. На грошовому ринку товар не продається й не купується, відбувається обмін одних ліквідних засобів на інші по альтернативній вартості, обмірюваної в номінальній нормі відсотка.

Типова картина рівноваги на ринку грошей представлено на малюнку 12.7. У точці рівноваги попиту та пропозиції встановлюється рівноважний рівень ставки відсотка i_0 .

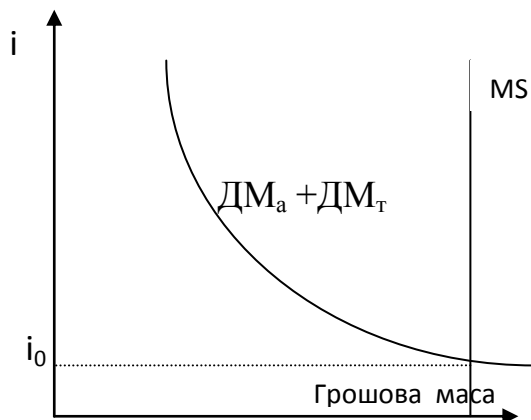

Рисунок 12.7 - Модель рівноваги грошового ринку

Залежно від ступеня ліквідності в ринковій економіці застосовується великий набір показників грошової маси. Приєднуючи поступово до найбільш ліквідних засобів менш ліквідні, одержують відповідно показники $M_1, M_2 \dots M_n$.

Основні грошові агрегати:

M_0 – готівка (гроші поза банками);

$M_1 = M_0 +$ гроші на поточних і розрахункових рахунках;

$M_2 = M_1 +$ термінові депозити;

$M_3 = M_2 +$ засоби клієнтів по трастових операціях.

Розглянемо грошову масу в обороті України:

У сучасних умовах грошова маса не є однорідної, використовується такий її різновид, який економічна думка визначає як *агрегати* M (money):

– M_0 – готівка;

– M_1 – гроші на поточних рахунках комерційних банків;

– M_2 – термінові й ощадні вклади комерційних банків;

– M_3 – внески в небанківські установи (пенсійні фонди й інші), це гроші, що мають меншу ліквідність.

Розрізняють близько десяти грошових агрегатів. Рішення про те, у яких формах тримати кошти ухвалює індивід (чи мати наявні гроші або внески в банки, або в акціях, облігаціях, чеках, у депозитних сертифікатах тощо). Кожна з форм має свої переваги й різний ступінь ризикованості.

12.5 Банківська система та її структура. Створення банками грошів. Грошовий мультиплікатор.

Перші банки "ділові будинки" з'явилися ще на прадавньому Сході. Подальший розвиток банківської справа одержала в античну епоху. На початку 15 століття виник перший банк сучасного типу в Генуї. Спочатку банки виконували 4 основні функції:

1) посередництво в кредиті;

2) посередництво в платежах;

3) мобілізація заощаджень і грошових доходів з їхнім наступним перетворенням у капітал;

4) створення кредитних знарядь обігу, що полегшують оборот і здешевлюють витрати обігу.

Із часом ці функції перейшли до спеціалізованих кредитно-грошових інститутів, які у своїй сукупності утворюють банківську систему. У ній виділяються 3 основних ланки:

- а) емісійні банки,
- б) комерційні банки,
- в) спеціальні кредитні інститути.

Центральний банк та його кредитно-грошова політика

Центральний банк має безсумнівний зв'язок з урядом, але з іншої сторони він повинен бути незалежний в проведенні економічної політики.

Основні функції Центрального банку:

- 1) емісійний центр;
- 2) банкір уряду;
- 3) "банк банків";
- 4) орган регулювання економіки країни кредитно-грошовими методами.

Банк має монопольне право випуску банкнот, що забезпечує йому постійну ліквідність.

Головною клієнтурою центрального банку виступають комерційні банки. Він зосереджує в себе мінімальні резерви комерційних банків і виявляє їм кредитну підтримку. У цей час практикується державне страхування банківських депозитів.

Головними знаряддями кредитної політики центрального банку є:

- а) облікова (дисконтна) політика;
- б) операції на відкритому ринку;
- в) регулювання банківських резервів.

а) *Облікова політика* – це умови, по яких центральний банк купує векселя в комерційних банків. Векселя виникають так: нерідко підприємці розплачуються з постачальниками не відразу після відвантаження товару, а через певний строк. Для підтвердження відстрочки платежу виставляється вексель. Постачальник товару може: а) дочекатися зазначеного строку оплати, б) оплатити ними свої грошові зобов'язання, в) реалізувати комерційному банку (тобто врахувати), а комерційний

банк у свою чергу може переврахувати вексель у центральному банку. При цьому центральний банк одержує певний відсоток – дисконтну ставку.

Призначаючи єдину дисконтну ставку центральний банк тим самим визначає нижню границю облікової ставки комерційних банків.

Змінюючи дисконтну ставку центральний банк регулює активність комерційних банків на вторинному ринку казначейських зобов'язань.

Центральний банк має право в будь-який час змінити дисконтну ставку. Маніпулюючи офіційною дисконтною ставкою, Центральний банк регулює попит та пропозиція на ринку капіталів.

При збільшенні ставки скорочуються ресурси комерційних банків, а значить і позички пропоновані клієнтам комерційних банків. Якщо все-таки при високій ставці беруться кредити, то вони обслуговують найбільш ефективні проекти, тобто з погляду ринку нові товари, що найбільше швидко представляють на ринку, а значить знижується тиск на ринку надлишкового попиту.

б) Іншим знаряддям кредитної політики є *операції на відкритому ринку*. Політика відкритого ринку виражається в купівлі продажу цінних паперів Центральним банком. У період високої кон'юнктури центральний банк нав'язує комерційним банкам покупку коштовних бумагах. При цьому скорочуються ресурси комерційних банків, а значить скорочуються можливості кредитування клієнтів.

У період кризи, коли комерційні банки маємо гостру потребу в ліквідних коштах центральний банк скуповує в них цінні папери, полегшуючи їх фінансове становище.

Як бачимо, у відмінності від облікової політики операції на відкритому ринку є знаряддям швидкого й гнучкого впливу.

Однак у цього методу є недоліки. До них відносяться:

- а) обмежені тимчасові рамки – строк випуску цінних паперів;
- б) обмеженість ресурсів цінних паперів центрального банку.

Третім найважливішим знаряддям кредитної політики є *регулювання банківських резервів*. *Мінімальні банківські резерви* - це обов'язкова норма внесків комерційних банків у центральний. Ця мінімальна норма встановлюється в

законодавчому порядку. При необхідності зміни грошової маси в макроекономіці змінюється норма резервів. Так, підвищуючи величину обов'язкового резерву, Центральний банк стримує ділову активність комерційних банків, знижуючи – стимулює.

Цей метод є "грубим" методом втручання, тому звичайно він використовується в комбінації з іншими заходами кредитного регулювання.

Можливо також висновок добровільних угод між Центральним і комерційними банками. При цьому останні добровільно ставлять свою діяльність у певні рамки. Наприклад, зобов'язуються розширювати кредити до певної межі. Центральний же банк бере на себе зобов'язання інформувати кредитний сектор про тенденції в здійсненні тих або інших операцій. Можливо ще здійснення так званого "морального впливу" за допомогою рекомендацій, роз'яснення можливих наслідків проведених акцій.

Грошовий ринок має власне інституціональне оформлення: комерційні банки й спеціалізовані кредитні інститути.

Банк – комерційне підприємство, метою якого є максимізація прибутку власний капітал, що збільшує. Процес збагачення можна розглянути на основі аналізу *операцій комерційного банку*.

1. Кредитні операції

а) пасивні – мобілізація заощаджень і доходів, одержання кредитів від інших банків, емісія власних цінних паперів. Ці засоби є основою безпосередньої банківської діяльності;

б) активні операції – операції по розміщенню засобів, за що банк отримує дебітові відсотки.

Кредитні операції комерційних банків призводять до росту грошової маси. Розмір її розширення визначається через *банківський мультиплікатор*. Для його розуміння розглянемо приклад.

Банк А має актив 100 грошових одиниць. Норма обов'язкового резерву = 10%. Тоді банк може пред'явити позичку на 90 грошових одиниць, а 10 грошових одиниць залишаються в резервному фонді. Якщо 90 грошових одиниць видаються

готівкою або переводяться на поточний рахунок, то з'являються на цю суму нові гроші. Коли вони вертаються в банк, грошова маса змінюється. Гроші включаються до складу грошової маси, коли їх тримають за межами грошової системи.

Але як же виникає мультиплікаційний ефект? Допустимо, що клієнти банку А сплатили гроші своїм постачальникам, а останні розмістили їх на депозиті банку В. Це дозволить банку У видати позичку, але не на 90 грошових одиниць, а на 81 грошових одиниць, тому що 10% обов'язковий резерв. Тепер загальний приріст грошової маси 171 грошових одиниць, 81 грошова одиниця може бути поміщена на депозит банку С, який може розширити обсяг виданих позичок на $81 - 8,1 = 72,9$ грош. од. Тоді загальне розміщення нових грошей складе 243,9 грош. од. Цей процес може тривати до певної межі: $100+90+81+72,9+\dots$. Це убутна геометрична прогресія – $100\text{грош.од.} \cdot (1+0,9+0,9 \cdot 0,9+0,9 \cdot 0,9 \cdot 0,9+\dots)$. Її сума буде рівна $100\text{ грош. од.} / (1-0,9) = 100/0,1 = 1000\text{ грош. од.}$

Таким чином, мультиплікатор розширення банківських депозитів рівний $1000/100=10$.

10% – це *норма обов'язкового резерву*, позначимо її r .

Тоді банківський мультиплікатор рівний

$$m=1/r,$$

де r – обов'язкова норма резерву в %

або $m = M/R,$

де M – приріст депозитів, R – приріст резервів, тобто величина мультиплікатора обернено пропорційна нормі обов'язкових резервів. При визначенні мультиплікаційного ефекту слід урахувувати відтік грошей у систему наявного обігу.

2. Комісійні операції:

а) переказні – рух грошових коштів у безготівковій формі;

б) акредитивні – виконання доручення клієнта здійснити платіж на місці знаходження товарно-матеріальних цінностей;

в) інкасові – на прохання клієнта одержання грошей з іншого клієнта на основі розрахункових документів;

- г) довірчі – розпорядження майном з доручення клієнта;
- д) комісійні та торгово-комісійні;
- е) лізингові – операції по розміщенню майна, що купується для здачі в оренду;
- ж) факторингові – операції по покупці на договірній основі вимог по товарних поставках. Продавець вимог одержує 70-90% суми у вигляді авансу;
- з) ф'ючерсні операції – купівля-продаж умов майбутніх контрактів з фіксацією їх строків.

Банківський прибуток визначається як співвідношення доходів і витрат банку.

До доходів відносяться:

- а) відсотки й збори по позичках (до 2-3%);
- б) прибуток від інвестицій;
- в) комісійна винагорода та інші.

До витрат відносяться:

- а) відсоток по вкладах;
- б) заробітна плата;
- в) витрати по утриманню будинку і експлуатації устаткування.

Норма банківського прибутку = (Доходи – витрати) / власний капітал*100%.

Банківська система України містить у собі близько 220 комерційних банків. Високий ступінь концентрації банківського капіталу: 11 банків акумулюють 56% загального обсягу статутного капіталу. Низька ефективність банківської сфери проявляється в збільшенні частки прострочених кредитів за останній період з 10 до 30%.

12.6 Грошово-Кредитна політика держави

Грошово-кредитна (монетарна) політика – стабілізаційна політика, яка здійснюється за допомогою регулювання грошової маси.

Грошова політика – це політика управління рівнем відсотка, величиною грошової маси й кредитів.

Основними завданнями грошово-кредитної політики є:

забезпечення стійкості національної валюти з метою ефективного здійснення платежів і розрахунків;

розробка правил грошового обігу, їх регулювання й контроль над їхнім виконанням;

вплив на економічну кон'юнктуру шляхом зміни грошей, що перебувають в обігу.

Керування рівнем відсотка здійснюється визначенням рівня облікової ставки відсотка.

Дисконтна ставка відсотка – це норма відсотка, по якій ЦБ надає короткострокові кредити комерційним банкам.

Комерційні банки для здійснення своєї діяльності беруть кредит у ЦБ під певний відсоток, тобто дисконтну ставку (скажемо, 30 %). Банки надають отримані кошти своїм клієнтам під відсоток, який вище облікового (скажемо, 40 %). Якщо ЦБ підвищить дисконтну ставку відсотка, то комерційні банки піднімуть ставку відсотка своїм клієнтам. Якщо ЦБ знизить дисконтну ставку, то ж саме зроблять комерційні банки. Таким чином, ЦБ впливає на економіку, проводячи політикові «дешевих» або «дорогих» грошей, щоб стимулювати або остудити ділову активність.

Управління величиною грошової маси здійснюється шляхом визначення норми обов'язкових резервів. Відповідно до закону комерційні банки частина своїх засобів зобов'язано зберігати у вигляді резерву в ЦБ. Розмір цього резерву встановлює ЦБ. При зменшенні його величини в комерційних банків збільшується можливість розміщати гроші серед своїх клієнтів і грошова маса в країні росте. Зі збільшенням резерву пропозиція грошей зменшується, ціна на них, тобто рівень відсотка, росте, гроші стають «дорогими». Політика резервів, проведена ЦБ, є найбільш твердим інструментом грошово-кредитного регулювання. Вона застосовується як засіб для швидкого стиску або розширення кредитної маси в країні.

Управління кредитами здійснюється методом «операції на відкритому ринку», коли ЦБ проводить купівлю-продаж цінних паперів. Якщо ЦБ продає цінні папери,

то він одержує замість них кошти, кількість грошей в обігу падає, відсоток росте, і гроші знову стають «дорогими». Якщо ж ЦБ купує цінні папери, то це приводить до падіння норми відсотка й «подешевленню» грошей. Цей метод застосовується для проведення або експансивної (покупка), або рестрикційної (продаж) політики ЦБ відносно грошової маси.

Держава за допомогою Центрального (Національного) банку проводить грошово-кредитну політику, пов'язану зі зміною грошової маси, використовуючи наступні інструменти:

Таблиця 13.1 – Інструменти кредитно-грошової політики

Грошова емісія	Ріст готівки в обігу
Валютна політика	Надання безпосереднього впливу на величину грошової пропозиції в країні. Продаючи валюту, Центральний банк скорочує кількість грошей, купуючи – збільшує
Резервна політика	Установлення Центральним банком нормативів обов'язкового відрахування в резерви частини засобів, що надходять на депозитні рахунки комерційних банків (і інших фінансових інститутів). Обов'язкові резерви виконують функцію страхового фонду для депозитів
Облікова політика	Установлення Центральним банком певного відсотка, названого дисконтною ставкою або ставкою рефінансування, за надання позички комерційному банку для поповнення резервів
Політика відкритого ринку	Продаж і покупка Центральним банком коштовних державних паперів на загальнодоступних інституціональних майданчиках купівлі-продажу цінних паперів, а не в порядку приватних угод. Є на сьогоднішній день основним інструментом кредитно-грошової політики

При проведенні грошово-кредитної політики Центральний банк виходить із завдань стабілізації економічного розвитку країни. У загальному виді це виглядає в такий спосіб: у період економічного спаду Центральний банк проводить експансіоністську політику, розширюючи пропозицію грошей для заохочення витрат (політика «дешевих грошей»); у періоди «перегріву» економічної кон'юнктури й під час інфляції, навпаки, стримує ріст грошової маси або зовсім скорочує пропозиція грошей (політика «дорогих грошей»).

Практичне заняття з теми 12 Фінансово-грошова система

Питання для обговорення

1 Фінанси: сутність, структура, функції. Фінансова система держави та принципи її побудови.

2 Державний бюджет. Доходи й видатки державного бюджету. Дефіцит державного бюджету. Сучасні концептуальні підходи до збалансування бюджету.

3 Фіскальна політика держави. Урядові витрати й податки. Крива Лафера.

4 Грошовий ринок. Грошові агрегати Рівновага на копійчаному ринку. Норма відсотка.

5 Банківська система та її структура. Створення банками грошів. Грошовий мультиплікатор.

Питання для самостійного опрацювання

Грошово-кредитна політика України (сучасні напрямки діяльності, завдання та інструменти)

Література

Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. – М.: – 1997. – гл. 6. – С. 110 – 133.

Бабич Л., Барсук Р. Налоговое реформирование в Украине: направления совершенствования // Экономика Украины – 1998. - № 8. - С. 9 – 21.

Безгубенко Л.М. К вопросу о сути финансов // Финансы Украины. – 1998. - №1.

Долан Э., Линдсей Д. Макроэкономика. – СПб – 1996. – гл. 7.

Завгородня О.О., Тарасевич В.М. Фискальные ресурсы государства и их роль в активизации инвестиционных процессов. – Финансы Украины. – 2000. - № 3.

Злой І.О. Государственный долг и эффективность использования государственного кредита – Финансы Украины. – 1999. - № 9.

Макконнелл К., Брю С. Экономикс. – М. – 1992. – гл. 14: С. 242 – 261, гл. 20. – С. 365 – 378.

Практичні завдання

Чому розмір бюджетного дефіциту може бути недостатньо коректним показником ефективності бюджетно – податкової системи? Пояснить на прикладі.

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

12.1 Дискреційна фіскальна політика це:

- а) політика змін витрат і податків;
- б) цілеспрямоване застосування державних закупівель і чистих податків;
- в) вплив на макроекономіку незалежно від волі і бажань людей.

12.2 Яскраво виявлена антиінфляційна фіскальна політика припускає:

- а) підвищення рівня оподаткування і скорочення державних витрат;
- б) скорочення податкових надходжень і державних витрат;
- в) зростання податків і більш високий рівень державних витрат;
- г) зниження податків і більш високий рівень державних витрат;
- д) постійний рівень державних витрат і податкових надходжень.

12.3 Економіка знаходиться в рівновазі в умовах повної зайнятості ресурсів. Уряд пропонує збільшити державну закупівлю на суму 10 млрд. грн. і одночасно збільшити податки, зберігаючи колишній рівень рівноважного ВВП (тобто без інфляції). Чому дорівнює збільшення податків, при якому збережеться рівновага:

- а) 10 млрд. грн.;
- б) більше 10 млрд. грн.;
- в) менше 10 млрд. грн.;
- г) 0;
- д) для підтримки повної зайнятості податки повинні бути зменшені.

12.4 До грошового агрегату M_0 не відноситься готівка:

- а) Держави;
- б) Домашніх господарств;
- в) Страхових компаній;
- г) Комерційних банків.

12.5 Пропозиція грошей збільшиться, якщо:

- а) Збільшиться норма резерву;
- б) Збільшиться грошова маса;
- в) Зменшиться грошовий мультиплікатор.

Задачі

Задача 12.1 Припустимо, що бюджетний дефіцит дорівнює 60 млрд. дол., при 10% безробітті. Яким буде бюджет при 6%-ому безробітті, якщо з кожним відсотком зниження безробіття податкові надходження зростають на 11 млрд. грош. од., а витрати на допомогу по безробіттю знижуються на 13 млрд. грош. од.?

Задача 12.2 Готівкові гроші = 350 грош. од., строкові депозити = 250 грош. од., поточні рахунки = 200 грош. од., розрахункові рахунки = 300 грош. од., кошти клієнтів за трастовими операціями банків = 150 грош. од. Чому дорівнює агрегат M2?

Запитання до самоконтролю

- 1 Фінанси сучасної України: сутність, структура, функції.
- 2 Пояснить принципи побудови фінансової системи держави.
- 3 Охарактеризуйте дефіцитність державного бюджету сучасної України.
- 4 Сучасні концептуальні підходи до збалансування бюджету.
- 5 Перелічите основні грошові агрегати. Яким чином вони використовуються в практиці фінансового регулювання?
- 6 Банківська система та її структура.
- 7 Як діє грошовий мультиплікатор?
- 8 Дайте визначення економічної категорії «фінанси». Назвіть складові елементи фінансової системи.
- 9 Покажіть різницю між фінансами й грошовим обігом.
- 10 Чому державні фінанси є головною ланкою фінансової системи?
- 11 Охарактеризуйте сутність і складові державного бюджету.
- 12 Охарактеризуйте основні риси та закономірності формування державного бюджету.
- 13 Чому податкові системи більшості країн світу носять прогресивний характер?

14 Що показує крива Лафера? Наскільки вона є практичною? Назвіть область її застосування.

15 Яким чином можливість перекладання податкового тягаря акцизів з продавців на споживачів залежить від еластичності попиту на дані товари?

Основні терміни та поняття

банк; банківський мультиплікатор; банківський прибуток; бюджетна політика; гранична податкова ставка; грошова маса; грошова політика; грошові агрегати; грошово-кредитна (монетарна) політика; державний борг; державний бюджет; дисконтна ставка відсотка; дискреційна політика; загальнодержавні податки; кейнсіанська теорія попиту на гроші; кількісна теорія попиту на гроші; крива Лаффера; мінімальні банківські резерви; місцеві податки; непрямі податки; норма банківського прибутку; податкова база; податкова політика; податкова система; політика вбудованих стабілізаторів (автоматична); прямі податки; середня податкова ставка; ставка податку; фінанси; фінансові відносини; фінансові ресурси; фінансовою політикою; фінансову систему; фіскальна політика.

ТЕМА 13. Доходи та споживання населення. Соціальна політика держави

13.1 Сутність і джерела формування доходів населення. Структура доходів. Сімейний бюджет, структура доходів і витрат.

13.2 Нерівність в розподілі доходів. Показники диференціації. Крива Лоренца.

13.3 Державне регулювання доходів населення. Мінімальний споживчий бюджет, бюджет достатку. Рівень життя: багатство і бідність. Соціальна політика держави.

13.1 Сутність і джерела формування доходів населення. Структура доходів. Сімейний бюджет, структура доходів і витрат.

Національний дохід – це джерело, яке забезпечує існування й розвиток суспільства. Тому, щоб задовольнити потреби різних категорій учасників суспільного виробництва, а також нагромадження, його необхідно розподілити. Причому розподілити оптимально тому, що пропорції поділу національного доходу безпосередньо впливають на особисті та сімейні доходи, зумовлюючи матеріальний та соціальний статус окремих людей та соціальних груп.

Розподіл національного доходу виступає як сукупність відносин, що виникають з приводу новоствореної вартості між безпосередніми учасниками її виробництва – власниками факторів виробництва (капіталу, праці, землі, інтелекту). На рівні первинних господарських ланок (підприємств, фірм) у процесі розподілу національного доходу утворюються такі специфічні форми доходів.

Первинні доходи не залишаються повністю в розпорядженні суб'єктів виробництва, а частково трансформуються в так звані *вторинні* або *похідні* доходи учасників нематеріальної сфери. Механізм перерозподілу національного доходу є однією з найважливіших підсистем національної економічної системи. Він включає

в себе найрізноманітніші канали, по яких первинні доходи трансформуються у вторинні. Набір цих каналів залежить від ступеня розвитку економіки.

У результаті розподілу та перерозподілу національного доходу в усіх групах населення, підприємствах та установах утворюються кінцеві доходи, з реалізацією яких пов'язана заключна стадія руху національного доходу – його використання.

Використання національного доходу здійснюється в процесі споживання й нагромадження.

Кінцевим пунктом будь-якого виробництва є споживання. Споживання завершує виробництво, воно ж є й вихідним пунктом нового виробництва. При цьому слід розрізняти два види споживання: *виробниче* (споживання знарядь і предметів праці в процесі виробництва переважно з фонду заміщення), яке було розглянуто раніше, й *особисте* (споживання товарів народного споживання й послуг з національного доходу), про що мова піде тепер.

Споживання національного доходу утворює так званий *фонд споживання*. У *вартісній формі фонд споживання* – це сума всіх доходів населення, які використовуються на придбання товарів народного споживання, послуг, духовних та соціальних благ, а також надходження в заклади й організації сфери нематеріального виробництва, що обслуговують населення. В натурально – речовій формі фонд споживання – це маса матеріальних, духовних та соціальних благ, призначених для споживання та обслуговування процесу споживання.

Відповідно до такого змісту фонд споживання виконує певні функції:

а) задоволення нормальних поточних потреб людей (без чого неможливе просте відтворення людства);

б) задоволення зростаючих потреб людей у зв'язку з абсолютним людського суспільства;

в) задоволення потреб додаткової робочої сили, що надходить у виробництво в зв'язку з його розширенням.

Причому мова йде не лише про задоволення особистих потреб у споживанні, а й про обслуговування населення культурно-освітніми та учбово-науковими закладами, службами охорони здоров'я, управління і т.д.

Доходи – це грошові або натуральні надходження, які має населення для задоволення своїх потреб. Доходи за характером надходжень поділяються на *економічні й соціальні*.

Економічними доходами є такі доходи, які отримуються на основі права власності на певний фактор виробництва: робочу силу, засоби виробництва, землю, грошовий капітал, інтелект. Ці доходи виступають як економічна форма реалізації права власності на капітал для своїх власників.

Соціальними доходами називаються такі, які надходять від держави через суспільні фонди споживання, трансфертні платежі тощо, незалежно від трудового внеску або участі в підприємницькій діяльності. Формами таких доходів можуть бути: компенсації безробітним, виплати по соціальному страхуванню, допомоги малозабезпеченим, багатодітним, пенсії тощо.

За способом привласнення всі доходи в країнах Заходу прийнято поділяти на дві групи: *трудові* – одержані від участі в праці та підприємницькій діяльності й *нетрудові*, які не залежать від трудових зусиль (дивіденди, проценти, доходи від власності і т.д.).

Заробітна плата виступає основною формою розподілу частини національного доходу, що йде на споживання.

Визнання найманої праці неминуче веде до визнання робочої сили як товару, а це на порядок денний ставить питання про визнання законної об'єктивної основи заробітної плати – вартості товару “робоча сила”. Саме це об'єктивна основа, а не величина створеного робітником продукту, в умовах ринку повинна визначати *кількість грошей, що отримує найманий робітник в обмін на свою робочу силу*.

Сума грошей, що виражає вартість робочої сили, і є її ціна. В реальних відносинах між покупцем робочої сили (наймачем й продавцем) і робітником *ціна робочої сили набуває форми заробітної плати*.

Заробітна плата й підприємницькі доходи є основними формами розподілу частки національного доходу, що надходить на споживання, проте вони не єдині. Розподіл національного доходу відбувається також через *суспільні фонди споживання*.

Розрізняють різні види доходів, зокрема: грошові, натуральні, сукупні.

Грошові доходи – це доходи, які населення отримує у формі грошей. Сюди відносяться заробітна плата, підприємницькі доходи, грошові виплати з суспільних фондів споживання (пенсії, стипендії, грошові допомоги), гонорари, грошові надходження на цінні папери, проценти по депозитах тощо.

Натуральні доходи – це доходи від особистих господарств, які йдуть безпосередньо на споживання їх власників, а також натуральні виплати й надходження з громадських фондів кооперативних господарств і суспільних фондів споживання.

Сукупні доходи – всі доходи, які населення отримує в грошовій і натуральній формах, а також у вигляді пільг з суспільних фондів споживання (безплатні освіта та охорона здоров'я, пільгове або безплатне утримання дітей в дошкільних закладах, путівки до санаторіїв, будинків відпочинку).

Доходи поділяються також на номінальні й реальні. *Номінальні* – вся сума доходів у грошовій формі, одержаних з різних джерел. *Реальні* – це кількість матеріальних і духовних благ та послуг, які реально можна придбати на отримані грошові доходи.

Рівень доходів, які отримують громадяни, формує їх *рівень життя*.

Бюджет прожиткового мінімуму відображає мінімально допустиму межу споживання. Він включає набір матеріальних благ та послуг, які дозволяють задовольняти лише наймінімальні потреби сім'ї (людини). Грошова оцінка його мінімального набору засобів існування і є прожитковим мінімумом, тобто це та межа, нижче якої доходи населення не мають права спускатися, інакше настає деградація суспільства. Водночас це є межа для встановлення мінімальної заробітної плати.

Прожитковий мінімум у більшості країн Заходу встановлюється на основі грошової оцінки так званого споживчого кошика, до якого за діючою офіційною методикою включається 425 різних видів продуктів та послуг, необхідних для задоволення основних фізіологічних та соціально – культурних потреб людини. Цей

прожитковий мінімум регулярно публікується й корегується в міру змін цін на продукти та послуги першої необхідності.

Одним з напрямків використання національного доходу є *нагромадження*.

Отже, *нагромадження* – це використання частини додаткового продукту для розширення виробництва або його капіталізація. А сума додаткового продукту, виділена для нагромадження в процесі розподілу та перерозподілу національного доходу, утворює *фонд нагромадження*.

Виробниче нагромадження – це розширення обсягів виробництва, засобів виробництва й покращення їх якості.

13.2 Нерівність в розподілі доходів. Показники диференціації. Крива Лоренца.

Доходи розподіляються між окремими групами населення нерівномірно. Тому населення розшаровується за ступенем нерівності в розподілі доходів *Причини нерівності*:

- Різниця у здібностях;
- Різниця в освіті;
- Різниця в уподобаннях та відношенні до ризику;
- Різниця у відношеннях власності;
- Різниця у становищі на ринку;
- Зв'язки та дискримінація.

Для ілюстрації розподілу багатства в суспільстві використовують квадрат відносності Лоренца. У випадку рівномірного розподілу багатства суспільства серед громадян держави кожний процент населення володіє одним процентом багатства суспільства. Функцію рівномірного розподілу можна зобразити як діагональ квадрата відносності Лоренца.

Повний рівномірний розподіл багатства суспільства характерний для початкових стадій розвитку суспільства. Намагання його дотримувати у різних

варіантах у XX столітті призвело до кризового стану у багатьох країнах світу (в СРСР, Китаї та інших країнах). У цих країнах дуже незначна група «правлячої верхівки» потопала у розкоші, а основна маса населення мала не дуже високий рівень життя.

Ступінь нерівності у розподілі доходів ілюструє крива Лоренца (див. рис. 13.1). *Крива Лоренца* - графік, в якому на горизонтальній осі відкладено відсоток населення від найбідніших верств до найбагатших, а на вертикальній - відсоток одержуваного ними доходу. Дана крива характеризує ступінь рівності (нерівності) в розподілі доходу. Чим більше відхилення кривої Лоренца від бісектриси, тим більша нерівність у розподілі доходів країни. Область ABC відбиває різницю між «абсолютно справедливим» розподілом (AC) і фактичним розподілом (ABC).

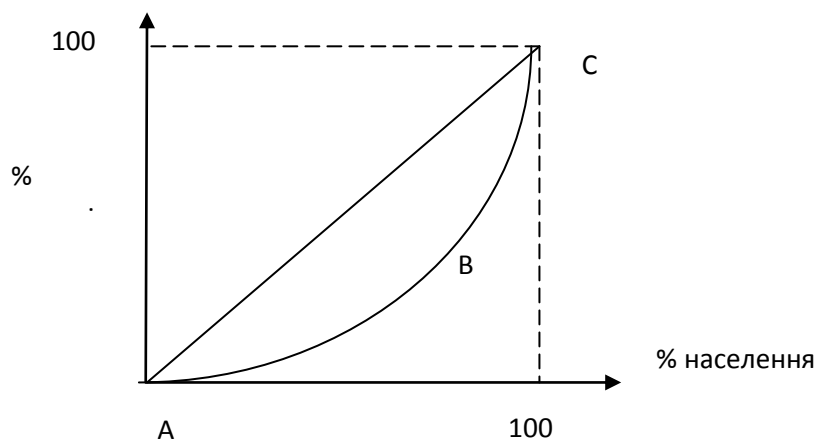

Рисунок 13.1 Крива Лоренца

13.3 Державне регулювання доходів населення. Мінімальний споживчий бюджет, бюджет достатку. Рівень життя: багатство і бідність. Соціальна політика держави.

Соціальна орієнтація характеризує усе, що спрямовано на поліпшення життя і відносин людей у суспільстві.

Ринок не вирішує проблеми справедливого розподілу доходів у суспільстві. Ринок – комерційна структура, байдужа до соціальних проблем. Ринок не забезпечує соціальних гарантій, що може дати тільки соціальна політика держави.

Соціальна політика держави - це один з неодмінних атрибутів змішаної економіки, суть якої полягає в тому, щоб здійснювати турботу про добробут усіх його громадян, нівелюючи соціальні конфлікти і дозволяючи протиріччя в життєзабезпеченні різних груп населення, це створення умов для заробляння високих доходів працездатними і нормальними умовами існування для непрацездатних

Люди не рівні по своїх здібностях, економічному і соціальному стану і нерівномірний розподіл благ носить стійкий і постійний характер. Тому в суспільстві постійно існують відносини заздрості, недоброзичливості, що породжують озлобленість і незадоволеність визначеної частини населення.

Щоб розв'язати данні проблеми, держава повинна мати у своїх руках достатні матеріальні ресурси і політична влада.

Ціль соціальної політики полягає в тому, щоб забезпечити стійкість і стабільність положення громадян переважно при росту добробуту.

Соціальна стійкість визначається таким положенням громадян, при якому вони мають умови для постійного забезпечення умов власного відтворення і підвищення якості життя.

Напрямку забезпечення соціальної стійкості:

- підтримка стабільного рівня цін на товари першої необхідності;
- запобігання надмірної диференціації доходів населення;
- створення рівних стартових можливостей для нових поколінь;
- формування надійної системи соціального захисту і допомоги нужденним членам суспільства;
- запобігання й усунення екстремальних порушень у положенні громадян.

Існує загальносвітова тенденція формування соціально стійких суспільств у країнах зі змішаною економікою. У перехідній економіці України поки переважає соціальна нестійкість і відсутність стабільності в положенні громадян при падінні життєвого рівня значної частини населення.

Риси соціально орієнтованої змішаної економіки:

сполучення ринкової системи з послідовним, свідомим державним регулюванням;

формування сучасної технологічної бази народного господарства постіндустріального типу;

соціальна орієнтація економіки, що забезпечує соціальну стійкість положення громадян у сполученні з їхньою соціальною відповідальністю;

розвиток різноманітних форм власності і різних секторів економіки;

дія капіталістичних тенденцій економіки обмежено регулюванням економіки і її соціальною орієнтацією.

У змішаній економіці існують не тільки державні принципи соціального забезпечення. Соціальні фонди створюються також за рахунок інших джерел. На місце патерналізму держави в забезпеченні добробуту громадян і загальності гарантій використовується принцип соціальної відповідальності громадян.

Ринкова система створює такі можливості для задоволення соціальних потреб:

збільшення можливості заробляння доходів;

розвиток системи послуг і продуктів, що забезпечують соціальні нестатки;

збільшення особистої зацікавленості в ефективній і якісній праці;

можливості одержання соціально значимих послуг на платній основі.

Змішана економіка найбільше відповідає гуманістичного цілям розвитку, вона носить демократичний характер. Сучасний демократичний соціалізм розглядає її як сутність соціал-демократії, як шлях дозволу протиріч між соціалізмом і капіталізмом.

**Практичне заняття з теми 13 Доходи та споживання населення.
Соціальна політика держави**

Питання для обговорення

1 Сутність і джерела формування доходів населення. Структура доходів. Сімейний бюджет, структура доходів і витрат.

2 Нерівність в розподілі доходів. Показники диференціації. Крива Лоренца.

3 Державне регулювання доходів населення. Мінімальний споживчий бюджет, бюджет достатку. Рівень життя: багатство і бідність.

Питання для самостійного опрацювання

Реферат 1. Соціальна політика держави в Україні.

Література

Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика – М. – 1997. – Гл. 3. – с.46 – 51.

Гальперин В.М., Гребенников П.И., Леусский А.И., Тарасевич Л.С. Макроэкономика – СПб – 1997. – Гл. 7. – с. 191 – 218.

Макконнелл К., Брю С. Экономикс – М. – 1992 – т.11 – Гл. 37. – с. 276 – 291.

Макконнелл К., Брю С. Экономикс – М. – 1992. – Т.1 – Гл. 10. – С. 157 – 163. Гл. 12. – С. 194 – 197.

Мартиков В. Пенсионное обеспечение и занятость – Экономика Украины. – 2000. - № 2.

Приклади рішення задач

Задача 13.А⁵ Розрахуйте коефіцієнт Джинні, якщо ВВП країн, що розвиваються, і в яких проживає 80% населення Землі, становить лише 20% світового продукту.

Рішення: Побудуємо криву Лоренца. Знайдемо площу трикутника ABC. За теоремою Піфагора $AC = \sqrt{(20^2 + 80^2)} = 20\sqrt{17}$; $BC = AC = \sqrt{(20^2 + 80^2)} = 20\sqrt{17}$

Проведемо CD – висоту трикутника ABC. В трикутнику ADC розрахуємо AD і DC:
 $AD = \frac{1}{2} \sqrt{(100^2 + 100^2)} = 50\sqrt{2}$; $CD = \sqrt{(AC^2 - AD^2)} = \sqrt{(6800 - 5000)} = 30\sqrt{2}$

Знайдемо площу трикутника ABC: $S_{ABC} = CD * AD = 50\sqrt{2} * 30\sqrt{2} = 3000$.

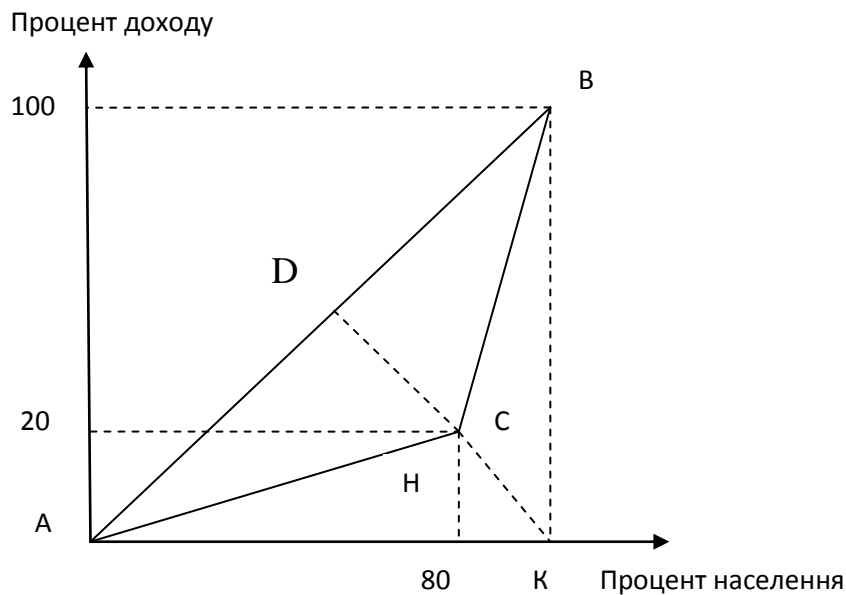
Коефіцієнт Джинні $J = S_{ABC} / S_{ABK}$

$S_{ABK} = (100 * 100) / 2 = 5000$

$J = 60\%$.

Відповідь: Коефіцієнт Джинні дорівнює 60%

⁵ Мицкевич А.А. Сборник заданий по экономике с решениями: Пособие для преподавателей экономики. – М.: Вита-Пресс, 2001. – 592 с., с.587.

Практичні завдання

Завдання 1. На основі вивченої літератури дайте розгорнуту відповідь (15-20 речень) на одне з питань:

- 1) Інфляція і політика регулювання доходів в Україні.
- 2) Методи індексації доходів населення України в умовах інфляції.
- 3) Бюджетний дефіцит в Україні і інфляційний податок.

Завдання 2 На основі аналізу статистичної інформації (5-7 показників) проаналізуйте розвиток економіки України за останні 5 років та зробіть висновок щодо фази економічного циклу.

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

13.1 Яке з об'єднаних видів інфляції в економіці будь-якої країни найбільш бажане:

- а) збалансована, стримана, очікувана;
- б) повзуча; неочікувана, збалансована;
- в) незбалансована, галопуюча й очікувана;
- г) очікувана, галопуюча і незбалансована.

13.2 Дайте визначення інфляції:

- а) зростання цін, викликаний великим випуском грошей;
- б) зростання цін, що перевищує зростання реального ВВП;
- в) зниження купівельної спроможності грошей;
- г) зростання цін, що нижче, ніж зростання номінального ВВП.

Задачи:

Задача 13.1 У змішаній рівноважній економіці закритого типу маємо умови: $Y = 1000$ грош. од.; $G = 160$ грош. од.; $T = 150$ грош. од.; $I = 279$ грош. од. Обчислити приватні заощадження.

Задача 13.2 В таблиці наведена частина інформації про економічне становище у країні у 1996-98 роках. Заповнить всю таблицю

Таблиця - Валовий внутрішній продукт та темпи інфляції в 1996-98 роках

Роки	1996	1997	1998
ВВП в цінах 1997 року, грош. од.			165
ВВП в цінах 1998 року, грош. од.	200	220	264
ВВП в поточних цінах, грош. од.			
Темп інфляції, % до попереднього року	10	25	

Запитання до самоконтролю

- 1 Які існують джерела формування доходів населення?
- 2 Що Ви знаєте про структуру доходів і витрат своєї родини.
- 3 У чому полягає проблема нерівності в розподілі доходів в Україні?
- 4 Яким чином здійснюється державне регулювання доходів населення України?
- 5 Чому законодавчо та фактично дорівнює мінімальний споживчий бюджет та бюджет достатку в сучасній Україні?

Основні терміни та поняття

бюджет прожиткового мінімуму; виробниче нагромадження; грошові доходи; доходи населення; економічні доходи; крива Лоренца; натуральні доходи; розподіл національного доходу; соціальна політика держави; соціальні доходи; соціально орієнтована змішана економіка; сукупні доходи.

ТЕМА 14 Сучасне світове господарство

14.1 Інтернаціоналізація економічних процесів та формування світового господарства, його основні риси

14.2 Форми сучасних міжнародних економічних відносин. Україна в системі світового господарства

14.3 Світовий ринок і міжнародна торгівля. Торгова політика

14.4 Міжнародний рух капіталу. Транснаціональні корпорації

14.5 Міжнародна валютна система

14.1 Інтернаціоналізація економічних процесів та формування світового господарства, його основні риси

Суспільне відтворення в окремо взятій країні базується на економічних законах, що діють в її межах. Водночас розвиток міжнародного поділу праці, світової торгівлі приводить до того, що процес суспільного відтворення дедалі більшою мірою залежить від зовнішніх стосовно кожної окремої країни факторів, їх дія пов'язана з існуванням світового господарства.

Світове господарство - це сукупність внутрішньо суперечливих національних економік, пов'язаних міжнародним поділом праці, виробничими, торговельними, фінансовими та науково-технічними зв'язками. Його найважливішими рисами є взаємопов'язаність та взаємообумовленість процесу суспільного відтворення капіталу в межах єдиного світового господарства, єдність національних господарств. Об'єктивний характер господарського зближення окремих країн, прорив національної замкненості зумовлені тим, що в сучасних умовах вона є нерациональною, оскільки позбавляє економіку відособленої країни переваг, що породжує міжнародний поділ праці та її кооперація. До того ж економічна замкненість практично неможлива.

Об'єктивними передумовами виникнення світового господарства є:

- міжнародний поділ праці;
- світовий ринок;
- інтернаціоналізація господарського життя.

Міжнародні економічні відносини являють собою систему господарських відносин між різними країнами світу. Вони є похідними від національних, економічних відносин, залежать від них, обумовлюються особливостями національної економіки та перебувають під значним впливом зовнішньої економічної політики держави. Так, зміни курсу національної валюти впливають на конкурентоспроможність товарів на ринку іншої країни, ліберальне податкове законодавство забезпечує приплив капіталів у країну, яка його впроваджує; зміни митних тарифів породжують зміни в потоках експорту та імпорту товарів.

14.2 Форми сучасних міжнародних економічних відносин. Україна в системі світового господарства

Найважливішими елементами міжнародних економічних відносин є міжнародне виробниче і науково-технічне співробітництво, вивіз капіталу, світова торгівля та передача технологій, міграція робочої сили, міжнародні валютні відносини. У цій системі всі її елементи тісно пов'язані, взаємно переплетені і впливають один на одного. Отже, міжнародні економічні відносини обслуговують взаємодію національних економік, що входять у світове господарство і тим самим забезпечують його цілісність, яка базується на загальносвітовому характерові сучасних продуктивних сил.

Міжнародні економічні відносини визначають суть світового господарства. За своїм характером вони залежать від економічних відносин, що функціонують на національних рівнях.

Як складова міжнародних економічних відносин міжнародне виробниче і науково-технічне співробітництво являють собою комплекс такт, що постійно

розвиваються та поглиблюються господарських зв'язків між окремими країнами, групами країн, які базуються на принципах рівноправності та взаємної вигоди учасників. Міжнародне виробниче і науково-технічне співробітництво - це об'єктивний процес формування стійких і довготривалих міжнародних економічних зв'язків у системі світового господарства.

Основними формами міжнародного виробничого співробітництва є міжнародна спеціалізація та міжнародна кооперація. *Міжнародна спеціалізація виробництва* — це така її форма, за допомогою якої відбувається концентрація певного виробництва в окремих країнах і регулярне забезпечення нею світового ринку.

Залежно від рівня розвитку міжнародного поділу праці виділяють такі *форми міжнародної спеціалізації виробництва*: предметну (на випуску цілком закінченої і готової до споживання продукції); подетальну (на виробництві частин, вузлів, деталей продукції); технологічну (спеціалізація на окремих технологічних процесах — складанні, фарбуванні, зварюванні, штампуванні тощо).

Функціонування і розвиток міжнародної спеціалізації виробництва створює умови для міжнародного кооперування. *Міжнародна кооперація* — це процес формування стійких виробничих зв'язків між підприємствами різних країн, внаслідок чого здійснюється спільна діяльність щодо створення елементів готової продукції. Здійснення міжнародної кооперації передбачає попереднє узгодження сторонами в договірному порядку умов спільної діяльності; розподіл між партнерами завдань у межах погодженої програми; координацію господарської діяльності підприємств - партнерів; тривалість, стабільність і регулярність відносин.

До міжнародного науково-технічного співробітництва відносять зв'язки з приводу обміну результатами науково-дослідних і експериментально - конструкторських робіт (НДЕКР); спільне проведення підприємствами, країнами або організаціями науково-дослідних робіт із подальшим спільним чи роздільним використанням їхніх результатів; спільну розробку і використання науково-технічних нормативів, вимог і стандартів; обмін загальною науково-технічною інформацією. Міжнародне науково-технічне співробітництво цілком базується на

комерційних засадах і становить основу для розвитку однієї з найбільш важливих і динамічних сфер міжнародних економічних відносин, породжених в умовах НТР світового ринку інформації та знань.

14.3 Світовий ринок і міжнародна торгівля. Торгова політика

Міжнародна торгівля – це форма міжнародних економічних відносин, здійснювана за допомогою експорту товарів і послуг.

Причинами, що викликають міжнародну торгівлю, є:

нерівномірність розподілу й забезпеченості економічними ресурсами різних країн;

наявність різного рівня ефективності різних технологій у різних країнах.

Значення міжнародної торгівлі полягає у наступному:

подолання обмеженості національної ресурсної бази;

розширення ємності внутрішнього ринку й установа зв'язків національного ринку зі світовим;

забезпечення одержання додаткового прибутку за рахунок різниці національних і інтернаціональних витрат виробництва;

розширення масштабів виробництва за рахунок залучення іноземних ресурсів.

Обсяг міжнародної торгівлі виражається показниками: експорт, імпорт товарів і послуг, чистий експорт. Відношення кожного із цих показників до ВВП показує їхнє місце в національній економіці й динаміку.

Вигідність міжнародної торгівлі у різних економічних школах оцінюється по-різному.

1. Меркантилісти відстоювали принцип перевищення імпорту грошей і товарів над експортом.

2. А. Сміт висловлював свої міркування про те, що купувати треба ті товари, які інша країна робить по більш низькій ціні, чим «ми самі виготовляємо». У літературі його теорія одержала назву «теорії абсолютних переваг».

3. Д. Рікардо розробив «теорію порівняльних переваг», у якій концепція А. Сміта ввійшла як окремий випадок і довів, що при оцінці вигідності МТ треба порівнювати не абсолютний, а відносний ефект: на його думку, сукупний обсяг продукції, що випускається, стане максимальним тоді, коли кожний товар буде проводитися тою країною, у якій нижче альтернативні витрати.

Надалі теорія Д. Рікардо була розвинена А. Маршаллом і Джоном Міллем.

Співвідношення між експортом і імпортом регулює держава шляхом проведення політики протекціонізму й фритредерства (лібералізму).

Протекціонізм – це політика, спрямована на захист національної економіки від іноземних товарів і обмежуюча імпорт.

Фритредерство (лібералізм) – це політика вільної торгівлі.

Протекціоністська політика має наступні напрямки:

- митне обкладання, що передбачає високі мита при імпорті готової продукції й більш низькі – при експорті;
- нетарифні бар'єри: контингентування (квотування), ліцензування, державна монополія.

Контингентування (квотування) – це встановлення певної квоти (припустимого кількості) на експорт або імпорт окремих товарів. Квота виражається в натуральних або вартісних показниках.

Ліцензування – це одержання організацією дозволу (ліцензії) на здійснення зовнішньоекономічної діяльності (дозвіл на експорт тих або інших товарів і послуг у певну країну).

Державна монополія – це виключне право державних органів на здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Фритредерство як реакція на протекціонізм з'явилося наприкінці XVIII ст.; в XIX ст.; воно стало офіційною економічною політикою Англії. Основою фритредерства стала «теорія порівняльних витрат» Д. Рікардо. У наші дні фритредерство остаточно перемогло й увімкнулося в теорію «відкритої» економіки.

Найважливішим поняттям, що відбивають поточне зовнішньоекономічне положення країни, є платіжний баланс.

Платіжний баланс – це співвідношення платежів за кордон і надходжень через границю за певний період.

Фундаментом платіжного балансу є торговельний баланс.

Торговельний баланс – це співвідношення експорту й імпорту товару. У його основі лежать дані митної статистики про товари, що перетинають границю

14.4 Міжнародний рух капіталу. Транснаціональні корпорації.

Важливою складовою міжнародних економічних відносин є *вивіз капіталу*. Вивіз капіталу здійснюється з метою систематичного привласнення доходу в країні, куди він вивозиться, або з метою отримання інших економічних та політичних вигод. На відміну від міжнародної торгівлі, яка забезпечує отримання доходу у сфері обміну, вивіз капіталу орієнтований на його використання у сфері виробництва і отримання відповідного доходу.

Вивіз або міграція капіталу за межі національної економіки мають сенс тоді, коли є можливість отримати в інших країнах більший прибуток, ніж у власній.

14.5 Міжнародна валютна система

Зовнішньоекономічні зв'язки між країнами викликають необхідність обміну їх валют. Економічні відносини, пов'язані з функціонуванням світових грошей і обслуговуючі різні види господарських міжнародних зв'язків (зовнішня торгівля, міграція капіталів і робочої сили, реінвестування прибутків, переклад доходів, позики й субсидії, науково-технічний обмін, туризм і т.п.), називаються *валютними відносинами*.

Валюта – це грошова одиниця країни.

Кожна країна має власну національну валютну систему, сформовану на основі національного законодавства з урахуванням норм міжнародного права.

На основі національних валютних систем утворюється світова валютна система.

Таким чином, слід розрізняти національну й світову валютні системи. Перша виражає собою форму організації валютних відносин даної країни, обумовлену національним законодавством, друга – форму міжнародних валютних відносин, юридично закріплену міждержавними угодами.

Міжнародна валютна система являє собою набір правил, законів, установ, які регулюють діяльність центральних емісійних банків на зовнішніх ринках.

Національна валютна система включає наступні основні *елементи*: національну валюту, офіційні золоті й валютні резерви і їх склад, валютний паритет, умови оборотності валют, валютні обмеження (при їхній наявності), порядок і форми міжнародних розрахунків. Вона нерозривно пов'язана із грошовою системою країни.

Її складовими елементами є:

- основні міжнародні платіжні засоби (резервні національні валюти, золото, СДР);
- склад і структура міжнародної валютної ліквідності;
- механізм установлення й підтримки валютних курсів;
- умови оборотності (конвертованості) валют;
- режим міжнародних ринків і міжнародних кредитів;
- визначення статусу міждержавних фінансових установ, що регулюють валютні відносини (міжнародні валютно-кредитні організації, наприклад, Міжнародний валютний фонд (МВФ)).

Світова валютна система пройшла у своєму розвитку три етапи:

перший – від початку її виникнення (XIX в.) до початку другої світової війни, *другий* – з кінця 30х років до 70х років (зміст цього етапу був визначений Бреттон-Вудської конференцією в 1944 р.); третій етап почався в 70-ті роки й існує донині, оформився він в 1976 р. на Ямайці.

На перших двох етапах світова валютна система була заснована на золотому стандарті, коли за національною валютою законодавчо закріплювався золотий зміст,

і банки здійснювали розмін, що випускаються ними банкнот на золото. На третьому етапі офіційний продаж золотих злитків на валюту була припинена спочатку в США, потім – на міжнародних ринках. Світовим грошовим еталоном була названа міжнародна грошова одиниця СДР (спеціальні права запозичення).

Коллективні валютні одиниці одержали поширення в результаті кризи світової валютної системи, яка привела до заміни золота як світових грошей різними замінниками. Ці валютні одиниці вводяться насамперед як рахункові гроші для зіставлення курсів національних валют. Вони не випускаються у вигляді банкнот або монет, а є тільки записаними на рахунках грішми (*book money*). Їхній курс установлюється країнами-засновницями, які прагнуть їх перетворити у світові гроші для обслуговування міжнародних розрахунків, тобто девізів.

Оскільки національні валюти втратили зв'язок із золотом, останнє перестало виконувати функцію загального засобу платежу, що означає демонетизацію золота, перетворення його у звичайний товар, ціна на який установлюється під впливом попиту та пропозиції. Але, проте, ліквідність золота залишається дуже високої.

Обмін валют і розрахунки між державами здійснюються на основі валютного курсу.

Валютний курс – це ціна грошової одиниці даної національної валюти, виражена в грошових одиницях валюти іншої країни.

При золотому стандарті курс валют був твердий. Він ґрунтувався на золотому паритеті (лат. *paritos* – рівність). Мірою ваги золота була трійська унція, прирівняна до 31,1 г золота. Якщо, наприклад, золотий зміст англійського фунта стерлінгів становив 1/4 унції золота, а долара США – 1/20, то їх валютний курс становив 1:5, тобто 1 ф. ст. був рівний 5 дол.

Після офіційного припинення обміну долара на золото (1971 р.) *тверді* курси валют поступилися місцем *плаваючим*.

Змінний курс валют визначається не золотом, а попитом та пропозицією на валюту. А на попит та пропозицію іноземної валюти, а, отже, на валютний курс впливає вся сукупність як внутрішніх, так і зовнішніх економічних відносин країни: національний дохід і рівень витрат виробництва; реальна купівельна спроможність

грошей і рівень інфляції в країні; рівень довіри до національної валюти на світовому ринку і т.д.

Для включення національної економіки у світову важливо, щоб національна валюта була конвертованою.

Конвертованість валюти – це здатність національної грошової одиниці вільно використовуватися в різних міжнародних розрахунках.

З погляду режиму обертаності розрізняють *вільно конвертовану валюту (ВКВ), частково конвертовану й неконвертовану*.

ВКВ опосередковує міжнародні розрахунки, тобто виконує функції світових грошей. У цей час до ВКВ ставляться долари США й Канади, фунт стерлінгів, марка ФРН, японська ієна, швейцарський франк.

Більшість країн мають частково оборотні валюти.

До неконвертованих ставляться валюти країн, уряду яких застосовують тверді заходи по ввозу, вивозі, обміні із продажу й покупки національної й іноземної валюти. До них в основному ставляться валюти країн, що розвиваються і країни з перехідною економікою.

Існує гіпотеза, що основою співвідношення обміну двох валют є паритет купівельної здатності (ППС). Розроблена на базі цієї гіпотези теорія ППС зв'язує динаміку валютного курсу зі зміною співвідношення цін у відповідних країнах:

$$P_1 = r \times P_2$$

або

$$r = P_1/P_2,$$

де r – валютний курс;

P_1 і P_2 – рівні цін у розглянутих країнах.

Дана теорія побудована на припущенні, що міжнародна торгівля згладжує різницю в русі цін основних товарів у світовій торгівлі. Такі товари повинні мати у всіх країнах приблизно однакові ціни, обчислені в одній і тій же валюті.

Регулювання міжнародної валютної системи здійснюється *міжнародними фінансовими організаціями*, до яких належать: міжнародний валютний фонд (МВФ), міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), організація економічного

співробітництва й розвитку (ОЭСР), міжнародна асоціація розвитку (МАР) і ін. Зміст їх діяльності – прагнення створити такий механізм координації світових валютних відносин, у яким би вживалися ринкові сили з міждержавним регулюванням. Однак ці організації не змогли усунути глибокі протиріччя міжнародної валютної системи, і її проблеми дотепер залишаються злободенними.

Практичне заняття з теми 14 Сучасне світове господарство

Питання для обговорення

- 1 Інтернаціоналізація економічних процесів та формування світового господарства, його основні риси
- 2 Форми сучасних міжнародних економічних відносин.
- 3 Світовий ринок і міжнародна торгівля. Торгова політика
- 4 Міжнародний рух капіталу. Транснаціональні корпорації
- 5 Міжнародна валютна система

Питання для самостійного опрацювання

Реферат: Україна в системі світового господарства

Література

1. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика – М – 1997. – гл.15, 16, 17,18. – с.320 – 360, 370 – 376.
2. Власюк В.Е. Финансовые аспекты интеграционных процессов // Финансы Украины, 1999, № 11.
3. Гальперин В.М., Гребенников П.И., Леусский А.И. Макроэкономика. – СПб – 1997. – гл.12 – с. 408 – 452.
4. Долан Е., Линдсей Д. Макроэкономика. – Спб. – 1996. – гл. 16. – с.371 – 394.
5. Макконелл К., Брю С. Экономикс. – М.. – 1992. – т.ІІ. – гл. 40. – с.341 – 357.
6. Сазонец І.Л. Усовершенствование методов осуществления международных финансовых операций. // Финансы Украины, 2000, № 3.
7. Узлюк Т.А. Государственное регулирование валютной системы в Украине. // Финансы Украины, 1999, № 8.
8. Малышев Р. Постиндустриальный мир и процесс глобализации. // МЭ и МО, 2000 – №3.

Приклади рішення задач

Задача 14.А⁶ У таблиці надано відомості про попит і пропозицію холодильників в Україні та Білорусі.

Ціна холодильників (грош. од.)	Розмір попиту в Україні (тис. од.)	Розмір пропозиції в Україні (тис. од.)	Розмір попиту у Білорусі (тис. од.)	Розмір пропозиції у Білорусі (тис. од.)
10	110	0	80	30
20	90	20	50	50
30	70	40	35	55
40	60	60	20	80
50	50	80	5	95
60	40	95	0	105
70	30	105	0	110
80	20	110	0	115

а) яка рівноважна ціна та обсяг продажу встановиться на ринках холодильників в обох країнах?

б) як зміниться точка рівноваги за умови наявності зовнішньої торгівлі?

в) яка з країн буде експортувати холодильники і скільки?

Рішення: а) При відсутності зовнішньої торгівлі точка рівноваги на ринку холодильників встановиться в Україні $P = 40$, $Q = 60$, в Білорусі $P = 20$, $Q = 50$.

б) Ціна рівноваги на світовому ринку холодильників встановиться на рівні, при котрому надлишковий попит на товар в Україні буде дорівнювати надлишковій пропозиції у Білорусі. Цей рівень повинен бути у проміжку між цінами внутрішньої рівноваги обох країн, тобто $20 < P_{\text{світ}} < 40$. З таблиці видно, що світова ціна буде встановлена на рівні 30.

В цьому випадку перевищення попиту над пропозицією в Україні дорівнює $70 - 40 = 30$, і надлишкова пропозиція в Білорусі складе також 30 ($65 - 36$).

в) Очевидно, що експортувати холодильники буде Білорусь, де внутрішній попит і ціна рівноваги нижче, ніж в Україні. При ціні 30 внутрішній попит в Білорусі складе 35 тис. од., а пропозиція 65 тис. од. Різниця буде складати величину експорту.

⁶ Небава М.І. Теорія макроекономіки. Навч. посібник – К.: Видавничий Дім «Слово», 2003, - 536 с., с. 529.

Практичні завдання

На основі статистичних даних визначте 5 курсів валют (грн. до дол США, Євро та ін.). які чинники впливають на їх динаміку?

Тестові завдання. Оберить вірну відповідь:

14.1 Що є об'єктом купівлі-продажу на валютному ринку

а) національні гроші різних країн і цінні папери суб'єктів міжнародних економічних відносин

б) тільки національні гроші різних країн

в) тільки золото

14.2 За рахунок міжнародних економічних зв'язків неможливо

а) подолати вузькість національного ринку

б) уникнути обмеженості національної ресурсної бази

в) налагодити спеціалізацію виробництва, зробивши його ефективнішим

г) підвищити якісний рівень вироблених товарів

д) проводити ефективну антициклічну політику

е) правильна відповідь не названа

14.3 Стабілізаційна функція держави спрямована насамперед на

а) усунення інфляції

б) стійке зростання обсягів національного виробництва

в) збільшення державних інвестицій

г) забезпечення абсолютної зайнятості трудових ресурсів

д) розвиток малого бізнесу

14.4 У чому полягають особливості дії закону нерівномірності економічного розвитку на інтернаціональній основі

а) у нерівномірному розвитку ТНК

б) сферою дії цього закону стають країни СНД

в) його дія охоплює різні регіони світового господарства

г) у нерівномірному розвитку сфер і галузей однієї країни

14.5 Для економіки розвинутих країн світу характерним сьогодні є

а) незначна роль держави

б) пошук оптимального поєднання ринкового та державного регулювання економіки

в) істотне зростання економічної ролі держави

г) досить швидке просування до економічної моделі класичного типу

Задачі

Задача 14.1 Припустимо, що темп інфляції в Росії складає 20% у рік, а в Україні – тільки 5%. Що повинно відбутися через рік з курсом гривні до російського рубля відповідно до теорії паритету купівельної спроможності?

Задача 14.2 Припустимо, що Німеччина імпортує продукт А зі США. Ціна цього продукту складає 5 доларів за 1 кг. Скільки він буде коштувати в Німеччині при валютному курсі 1 марка = 0,64 долару?

Задача 14.3 Маємо умови: ПСП = 0,8, середня ставка податку = 0,2, гранична схильність до імпорту = 0,15. Рівень цін = 1,0. Експорт збільшився на 30 грн., імпорт на 10 грн. Чому дорівнює приріст ВВП?

Запитання до самоконтролю

1 Розкрийте зміст терміну «всесвітнє господарство».

2 Які існують форми міжнародного руху капіталу?

3 Як ви розумієте цілісність світового господарства як системи? Чи означає його цілісність, що не існують протиріччя між його складовими елементами? Поясніть, які протиріччя і між якими групами країн існують у світовому господарстві. До чого призводить їх вирішення?

4 Дайте визначення суспільного поділу праці. Які існують види суспільного поділу праці?

5 Що означає світове господарство в економічному аспекті?

6 Що є матеріальною основою становлення і розвитку світового господарства?

7 Чому держава заохочує своїх підприємців приймати участь у міжнародному поділі праці? Яку вигоду від участі в міжнародному поділі праці мають підприємці та держава в цілому?

8 Як ви вважаєте, які галузі економіки, види виробництва в Україні повинні бути спеціалізованими на міжнародному рівні? Які заходи слід впровадити державі, щоб більш активно брати участь у міжнародній спеціалізації та кооперуванні виробництва?

9 Якій зв'язок існує між розвитком України та місцем її промислового комплексу в системі міжнародного поділу праці?

Основні терміни та поняття

валюта; валютний курс; вивіз капіталу; державна монополія; конвертованість валюти; контингентування (квотування); ліцензування; міжнародна валютна система; міжнародна кооперація; міжнародна спеціалізація виробництва; міжнародна торгівля; міжнародне науково-технічне співробітництво; міжнародні економічні відносини; платіжний баланс; протекціонізм; світове господарство; торговельний баланс; фритредерство (лібералізм).

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абсолютна рента, 147
 Абсолютний приріст ВВП, 180
 Автономне споживання, 185
 Автономні інвестиції, 190
 Аграрні відносини, 69
 Адміністративно-командна система, 25
 Акселератор, 192
 Амортизація, 71

Б

Банк, 239
 банківський мультиплікатор, 239
 Банківський прибуток, 241
 Банкнота, 50
 бум, 175
 Бюджет прожиткового мінімуму, 251
 Бюджетна політика, 225
 Бюджетне обмеження споживача, 105

В

валовий внутрішній продукт (ВВП), 157
 Валові інвестиції, 146, 189
 Валюта, 266
 Валютний курс, 267
 вартісна (органічна) будова капіталу, 65
 вартість, 47
 Вартість робочої сили, 62
 величина прибутку, 64
 вивіз капіталу, 265
 виробництво, 17
 виробнича функція, 121
 Виробниче нагромадження, 252
 виробничі або економічні відносини, 17
 Відкрита інфляція, 207
 відносини власності, 18
 Відсоток, 68
 Відшкодування (амортизація), 146
 Власність, 27

Г

Галопуюча інфляція, 208
 Гіперінфляція, 208
 господарський механізм, 23

Готівкові гроші, 50
 гранична корисність, 99
 Гранична податкова ставка, 228
 гранична схильність до заощадження, 187
 Гранична схильність до споживання, 187
 Граничний продукт, 122
 Граничні витрати, 125
 Гроші, 47
 Грошова маса, 232
 Грошова політика, 242
 Грошова система, 48
 грошові агрегати, 235
 Грошові доходи, 251
 Грошово-кредитна (монетарна) політика, 242

Д

депозитні гроші, 50
 Депресія, 175
 Державна монополія, 264
 Державний борг, 225
 Державний бюджет, 222
 Диверсифікація, 86
 Дисконтна ставка відсотка, 242
 Дискреційна політика, 231
 диференціальну ренту, 148
 довгі хвилі Кондратьєва, 171
 довгостроковий період, 123
 Додаткова вартість, 61, 63
 Дохід до використання, 184
 Доход до використання, 158
 Доходи, 250

Е

Економічна система, 22
 економічний базис, 19
 Економічними доходами, 250
 Економічні відносини, 22
 Економічні закони, 31
 Економічні інтереси, 22
 Економічні функції держави, 162
 експлуатація, 60
 Екстенсивне зростання, 179
 Екстенсивний тип розширеного відтворення, 44
 Еластичність попиту за ціною, 82
 Еластичність пропозиції, 84
 ефективність виробництва, 20

З

Загальний продукт, 122
 Загальні (або валові) витрати, 124
 Загальнодержавні податки, 229
 Зайнятість населення, 197
 закон грошового обігу, 51
 Закон зростаючих потреб, 21
 закон попиту, 81
 закон спадаючої продуктивності, 122
 заощадження, 185
 заробітна плата, 62
 Засоби виробництва, 46
 засоби праці, 16
 збалансована інфляція, 209
 земельна рента, 69
 Земельна рента, 147
 Змінний капітал, 63
 Змінні витрати, 123
 Змішана економічна система, 26
 Знос капіталу, 71
 зовнішні або бухгалтерські витрати, 127

І

Інвестиції, 178, 189
 Інвестування, 146
 Інституціонально-соціологічні теорії, 14
 Інтенсивне зростання, 179
 Інтенсивний тип розширеного відтворення, 44
 інфляції витрат, 214
 Інфляція, 52, 204
 Інфляція попиту, 211

К

капітал, 61
 Капітал, 145
 капітал обігу, 71
 капіталовіддача, 20
 капіталомісткість, 21
 Картель, 85
 Категорія економічної теорії, 31
 Кейнсіанська теорія попиту на гроші, 234
 Кейнсіанство, 14
 Кількісна теорія попиту на гроші, 234
 Кінцевий продукт, 156

Класична політична економія, 13
 Конвертованість валюти, 268
 Конгломерат, 86
 Конкуренція, 81
 Контингентування (квотування), 264
 Концерн, 85
 Корисність, 98
 короткостроковий період, 123
 Кредитні гроші, 50
 Крива Лаффера, 231
 Крива Лоренца, 253
 Крива попиту, 81
 Крива Філіпса, 213

Л

Ліцензування, 264

М

Макроекономіка, 16, 181
 Марксизм, 13
 маса прибутку, 65
 матеріаловіддача, 21
 матеріалоемність, 21
 Меркантилізм, 12
 Методи обчислення ВВП, 158
 Міжнародна валютна система, 266
 Міжнародна кооперація, 262
 Міжнародна спеціалізація
 виробництва, 262
 Міжнародна торгівля, 263
 міжнародне науково-технічне
 співробітництво, 262
 Міжнародні економічні відносини,
 261
 міжнародні фінансові організації,
 269
 Мікроекономіка, 15, 113, 136, 149
 Мінімальні банківські резерви, 238
 мінова вартість, 46
 Місцеві податки, 229
 Монетаристичні теорії, 14
 Мультиплікатор інвестицій, 191

Н

натуральне виробництво, 42
 Натуральні доходи, 251
 Національне багатство, 156
 Національний доход, 157
 недобросовісна конкуренція, 87
 незбалансована інфляція, 209
 Неокласична економічна теорія, 14
 неочікувана інфляція, 209
 Непрямі податки, 229
 номінальний ВВП, 160

Норма амортизації, 71
 Норма банківського прибутку, 241
 Норма відсотка, 68
 Норма додаткової вартості, 64
 Норма прибутку, 65
 Норма прибутку торгового капіталу,
 67

О

обмін, 18
 оборотний капітал, 146
 Оборотний капітал, 70
 Олігополія, 86
 Організаційно-економічні відносини, 23
 Оренда землі, 69
 основний капітал, 146
 Основний капітал, 70
 Особистий доход, 158
 особистий фактор виробництва, 16
 очікувану інфляцію, 209

П

Паперові гроші, 50
 підйом, 174
 Платіжний баланс, 265
 подавлена інфляція, 207
 Податкова база, 227
 Податкова політика, 229
 Податкова система, 227
 позбавлення, 174
 Позичковий капітал, 68
 Політика вбудованих стабілізаторів
 (автоматична), 231
 Помірна або повзуча інфляція, 208
 Попит, 80
 Послуги, 46
 Постійний капітал, 63
 постійні витрати, 123
 Потенційний ВВП, 160
 Похідні інвестиції, 190
 правило величини 70, 207
 правило максимізації прибутку, 144
 Правило мінімізації витрат на
 конкурентних ринках, 131
 Предмет праці, 16
 Предмети споживання, 46
 Приватизація, 28
 природного рівня безробіття, 215
 продуктивні сили, 16
 продуктивність праці, 16, 20
 Проміжний продукт, 155
 Пропозиція, 80, 83
 Просте відтворення, 43
 Протекціонізм, 264
 Прямі податки, 228

Р

реальний ВВП, 160
 рента, 69
 Рецесія, 175
 речовий фактор виробництва, 16
 Ринкова економіка, 26, 80
 Ринкова інфраструктура, 88
 ринковий механізм, 81
 Ринок, 78
 Ринок праці, 144
 Робоча сила, 4, 16, 62, 72
 Роздержавлення, 28
 розподіл, 17
 Розподіл національного доходу, 248
 Розширене відтворення, 43

С

Світове господарство, 260
 Середні валові витрати, 125
 Середні змінні витрати, 125
 Середні постійні витрати, 124
 Середній продукт, 122
 Середня податкова ставка, 228
 Середня схильність до заощадження,
 186
 Середня схильність до споживання,
 186
 Синдикат, 85
 Соціальна політика держави, 254
 Соціальні доходи, 250
 соціально орієнтована змішана
 економіка, 255
 соціально-економічні відносини, 19
 спад, 174
 споживання, 18
 Споживання, 178, 184
 споживна вартість, 45
 споживна вартість робочої сили, 62
 Ставка податку, 228
 структурні кризи, 175
 структурного безробіття, 202
 Сукупна пропозиція, 177
 Сукупний попит, 177
 Сукупні доходи, 251
 суспільне відтворення, 43
 суспільний продукт, 156
 сфера обігу, 66

Т

Техніко-економічні відносини, 23
 типи товарного виробництва, 44
 Товар, 45
 Товарна біржа, 66
 товарне виробництво, 42

Торгівля, 66
 Торговельний баланс, 265
 Торговий капітал, 66
 Традиційна економіка, 24
 Трест, 85
 трудомісткість продукції, 20

Ф

фази циклу, 174
 Фактичний ВВП, 160
 фізіократи, 13
 Фінанси, 220
 Фінансові відносини, 220

фінансові ресурси, 221
 фінансовою політикою, 221
 фінансову систему, 221
 Фірма, 119
 Фіскальна політика, 231
 фонд нагромадження, 158
 фонд споживання, 158
 Форма суспільного виробництва, 42
 форми власності, 30
 фрикційне безробіття, 202
 Фритредерство (лібералізм), 264

Ц

Ціна, 80
 Ціна землі, 148
 Ціна попиту, 81
 Ціна пропозиції, 81
 Ціна рівноваги, 81

Ч

чистий економічний добробут, 160
 чистий національний продукт
 (ЧНП), 157
 Чисті інвестиції, 146, 189

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

- 1 Башнянін Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія: Підручник – К.: Ніка-Центр, Ельга, 2000. – 527 с.
- 2 Белокрылова О.С. Теория переходной экономики: Учеб. пособ. – Ростов на/Д: Феникс, 2002. – 352 с.
- 3 Войтов А.Г. Экономика. Общий курс (Фундаментальная теория экономики): Учебник. – 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Информационно-внедренческий центр „Маркетинг”, 2000. – 548 с.
- 4 Гальчинський А.С., Єщенко П.Р. Основи економічних знань: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1998. – 544 с.
- 5 Дзюбик С., Ривак О. Основи економічної теорії: Навч. посібник. – К.: Основи, 1994. – 336 с.
- 6 Економіка: Навч. посіб. для загальноосвіт навч. закладів. /С. Степаненко, А.М. Поручник. – 2 – ге, вид. – К.: КНЕУ, 2001. – 306 с.
- 7 Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Учебник. В 2-х т. Т. 2: Пер с англ. – Таллин: АО „Реферто”, 1993. – 400 с.
- 8 Мочерний С.В. Основи економічних знань: Підручник – К.: Академія, 2000. – 304 с.
- 9 Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Г.Н. Климко, В.П. Несторенко, Л.О. Каніщенко та ін.; За ред.. Г.Н. Климко, В.П. Несторенко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища шк.. – Знання, 2001. – 743 с.
- 10 Оценка бизнеса: Учебник/ Под ред. А.Г. Грязновой, М.А. Федотовой. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 512 с.
- 11 Практическое пособие к семинарским занятиям по экономической теории: Учеб. Пособ. / Под ред. В.Д. Камаева - М.: Владос, 1998. – 272 с.
- 12 Політична економія. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред.. В.О. Рибалкіна, В.Г. Бодрова. – К.: Академвидав, 2004 – 672 с.
- 13 Ревинский И.А. Курс современной экономики: Учебное пособие – Новосибирск: Сиб. Унив. изд-во, 2002. – 319 с.
- 14 Самуэльсон П. Экономика: Учебник. В 2-х т. Т. 1 – М.: НПО „Алгон” ВНИИСИ „Машиностроение”, 1994. – 331 с

Додаткова

1. Сажина М.А., Чибриков Г.Г. Экономическая теория: Учебник для вузов – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 456 с.
2. Соколов Б.И., Соколова С.В. Экономика: Учебник для гуманитариев. – Спб.: Бизнес-пресса, 2002. – 480 с.
3. Экономика: Учебник для юристов / Под ред. Д.В. Валового. – М.: Щит-М, 1999. – 360 с.

4. Экономика: Учебник / под ред. А.С. Булатова. – М.: Юрист, 1999. – 896 с.
5. Экономика: Учеб. пособ./ М.И. Плотницкий, М.Г. Муталимов, Г.А. Шмарловская и др. – М.: Новое знание, 2002. – 431 с.
6. Экономическая теория: Хрестоматия / Сост. Е.Ф. Борисов. – 2-е изд. – М.: Высш. шк., 2000. – 432 с.
7. Экономическая теория в вопросах и ответах: Учеб для вузов / Под ред. Ю.Ф. Симионова. – Ростов на/Д: Феникс, 2002 – 320 с.